

Politické
PERSPEKTIVE

3

2013

POLITIČKE PERSPEKTIVE
časopis za istraživanje politike

~

Izlazi tri puta godišnje

~

MEDUNARODNI SAV(J)ET

Florian Bieber (University of Graz), Xavier Bougarel (CNRS, Paris), Valerie Bunce (Cornell University), Nenad Dimitrijević (Central European University, Budapest), Jasna Dragović-Soso (Goldsmiths, University of London), Chip Gagnon (Ithaca College, NY), Eric Gordy (University College London), Stef Jansen (University of Manchester), Kevin Deegan Krause (Wayne State University), Keichi Kubo (Waseda University, Tokyo)

REGIONALNI SAV(J)ET

Damir Grubiša, Vukašin Pavlović, Zdravko Petak, Milan Podunavac, Zvonko Posavec, Žarko Puhovski, Milorad Stupar, Vučina Vasović, Ilija Vujačić, Nenad Zakošek

REDAKCIJA

Dušan Pavlović (glavni urednik), Tonči Kursar, Ana Matan,
Nebojša Vladislavljević, Goran Čular, Đorđe Pavićević

IZDAVAČI Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu i Udruženje za političke nauke Srbije

ZA IZDAVAČA

Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd

ADRESE

Fakultet političkih nauka u Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd
e-mail perspektive@fpn.bg.ac.rs
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb
e-mail perspektive@fpzg.hr

~

Branka Janković Kursar (hrvatski), Aleksandar Belčević (srpski) (lektura i korektura),
Stefan Ignjatović (grafičko oblikovanje). Štampano u štampariji: *Čigoja štampa*,
Decembar 2013. godine
Tiraž: 500

~

© Sva prava zadržana.
ISSN 2217-561X

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.1

POLITIČKE PERSPEKTIVE: časopis za istraživanje politike / glavni urednik Dušan Pavlović – 2013, br. 2 –
– Beograd (Jove Ilića 165) : Fakultet političkih nauka : Udruženje za političke nauke Srbije ; Zagreb
(Lepušićeva 6) : Fakultet političkih znanosti, 2011 – (Beograd : Čigoja štampa) . – 30 cm

Tri puta godišnje.
ISSN 2217-561X = Političke perspektive
COBISS.SR-ID 183446540

SADRŽAJ

[ČLanci i studije]

Aleksandar Molnar

MAKIJAVELIJEV DRŽAVNOREZONSKI REPUBLIKANIZAM

7-27

Nikola Mladenović

STRANKE KAO UNIFORMNI AKTERI:

ODBRANA IZ PERSPEKTIVE TEORIJE RACIONALNOG IZBORA

29-40

Dijana Eraković

G.A. COHENOVA KRITIKA PARETOVOG ARGUMENTA

U RAWLISOVOJ TEORIJI PRAVEDNOSTI – JEDNAKOST SE NE TRAŽI

41-55

[OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE]

Sergej Flere

'OTCEPLJENJE' – JE LI NEKO POMENUO 'OTCEPLJENJE'?

JOŠ O UZROCIMA RASPADA JUGOSLAVIJE

ODGOVOR ALEKSANDRU PAVKOVIĆU

59–76

Aleksandar Pavković

NEŠTO MALO O OTCEPLJENJU, ALI BAŠ NIŠTA O RASPADU:

ODGOVOR SERGEJU FLEREU

77–82

~

UPUTE SURADNICIMA (HRVATSKA REDAKCIJA)

83

UPUTSTVO SARADNICIMA (SRPSKA REDAKCIJA)

85

ČLANCI I STUDIJE

MAKIJAVELIJEV DRŽAVNOREZONSKI REPUBLIKANIZAM

Aleksandar Molnar

*Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet*

SAŽETAK

U članku autor pokušava da uspostavi vezu između Makijavelijeve teorije državnog rezona (*ragione di stato*), koja je po opštem mišljenju razvijena u *Vladaru*, i njegove republikanske teorije, izložene u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*. Makijavelijeve razbacane analize različitih slučajeva dozvoljavaju zaključak da republikanske vođe ne inkliniraju ništa manje ka *arcana imperii* od kraljeva i tirana. Zapravo, Makijaveli se bavio uputstvima državnog rezona kao svojevrsnim naučnim uvidima u dinamiku univerzalne prirodne sile i njenih pravilnosti. Stoga je Makijavelijevo učenje o državnom rezonu primenljivo kako na monarhije, tako i na republike; štaviše, njen najvažniji uticaj on je očekivao u temeljno degenerisanim republikama (poput onih italijanskih) u kojima sposoban vođa primenjuje program regeneracije.

KLJUČNE REČI: Makijaveli, republikanizam, državni razlog, sila, regeneracija degeneracija

Već je mnogo puta konstatovano da je Makijaveli u *Vladaru* napravio diskontinuitet prema celokupnoj tradiciji zapadne političke misli zato što je reč *stato* („država“) počeo da upotrebljava kao pojam koji stoji iznad razlikovanja republike i monarhije (Machiavelli 1985a, 99). Nova logika je vidljiva već u prvom zapisu koji je Makijaveli, pod naslovom *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di Kjane*, napisao 1503. godine. Opisujući aktuelne vojne poduhvate „moćnika“ Čezara Bordžije, Makijaveli je napisao da je njegov cilj „da stekne sebi u Italiji toliku državu da se samo svojim snagama uzmogne osigurati“ (Machiavelli 1985d, 364). Pošto tek u narednoj rečenici saznajemo da će ta država biti kraljevina, nova logika govori da „država“ uvek nastaje prva, kao sredstvo za osiguranje vlasti „moćnika“, pa da tek onda na dnevni red dolazi odgovarajuće uređenje te vlasti (koje može biti monarhijsko ako je moćnik jedan, ili republikansko ako ih je više).

Bilo je pokušaja da se barem jedan deo inovativnosti Makijavelijeve teorije objasni nedostacima u njegovom humanističkom obrazovanju. Ipak, kako novija istraživanja pokazuju, Makijaveli je imao sasvim dostatno humanističko obrazovanje, koje je došlo do izražaja već i u obavljanju sekretarske službe u Firenci (upor. Black 1993, 73 i dalje). Zato bi se ovo krajnje „nehumanističko“ fokusiranje na državu, kao sredstvo osiguranja sile, možda ponajpre moglo objasniti kao posledica uticaja koji su na Makijavelija od 7. oktobra do 10. decembra 1502, tokom njegovog boravka u Imoli u svojstvu firentinskog izaslanika, ostavili „moćnik“ Čezare Bordžija i „naučnik“ Leonardo da Vinči (inače drugi Firentinac koji je tada boravio u Bordžijinom ratnom logoru u svojstvu glavnog inženjera: upor. Masters, 1996: 11 i dalje; Strathern, 2009: 124 i dalje).¹ Ako je u razgovorima sa Bordžijom Makijaveli mogao da se učvrsti u uverenju da se u politici sve vrti oko sile, Leonardo ga je podučio da to saznanje treba da teorijski shodno uobliči naučnom metodom, koji je on sam u svojim beleškama (1148 A) formulisao na sledeći način: „Moja namera je da konsultujem iskustvo pre nego što krenem napred, a da onda za pomoć rezonovanja ustanovim zašto takvo iskustvo nužno nastaje na taj način. Jer to je istinsko pravilo koje mora da primenjuje svako ko želi da analizira efekte prirode: jer iako priroda započinje sa uzrokom i završava sa iskustvom, mi moramo da se krećemo obrnutim smerom, naime (kao što sam ranije rekao) da započnemo sa iskustvom i da uz pomoć njega istražimo uzrok” (cit. prema: Strathern, 2009: 124). Makijavelijevo diplomatsko iskustvo – pogotovo u svetlu onoga što je mogao da čuje i vidi kod Bordžije – govorilo je da je sila pokretač svega u prirodi i da to isto mora biti i u ljudskom društvu. Iz te perspektive, Makijaveli je pokušao da „naučnim metodom“ analizira greške koje je firentinska sinjorija napravila godinu dana ranije u svom postupanju prema gradovima Arecu i Val di Kjanu, koji su se digli na pobunu protiv njene vladavine. Odbacujući srednjovekovni pristup političkim zbivanjima koji je vodio otkrivanju Božje promisli, Makijaveli je sebi postavio cilj da utvrdi načine na koje funkcioniše imanentna logika sile i mogućnosti da se ta spoznaja upotrebi kako bi se došlo do ishoda politički najpoželjnijih za onoga ko analizira. Već u zapisu pod naslovom *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di Kjane* Makijaveli je došao do važnog zaključka koji će kasnije prerasti u jedan od stubova njegovog shvatanja

1 Makijavelijeva diplomatska misija sastojala se u tome da posreduje između firentinske Sinjorije i Bordžije, ali i da prvoj šalje sve raspoložive informacije kako bi se mogla proceniti opasnost koja Firenci preti od Bordžije. Verovatno je i samog Leonarda da Vinčija sinjorija kod Bordžije poslala sa sličnim „špijunskim“ zadatkom.

državnog rezona:² spoznaju i političku primenu logike sile ometaju strasti i nekonzistentno mišljenje (polovičnost). Već 1503. Makijaveli dolazi do svog temeljnog antropološkog, ali i filozofsko-istorijskog stava „da je svijet uvijek bio nastanjen ljudima koji su imali iste strasti i da je uvijek bilo onih koji su zapovedali i onih koji su im služili, a jedni su rado služili a drugi nerado, neki se bunili i bivali kažnjeni” (Machiavelli, 1985d: 363). S obzirom da se sve zasniva na sili, i samo ljudsko društvo mora biti polarizovano na one koji imaju više sile, pa tome zahvaljujući mogu da vladaju, i one koji imaju manje sile i zato moraju da „služe“. Međutim, u ljudskom društvu dešava se nešto čega nema nigde u prirodi. Iako sila pokreće sve na ovom svetu, u ljudskom društvu ona se prelama kroz strasti i dobija sasvim osobena ispoljavanja. Deleći u renesansi sve rasprostranjenije „osećanje“ da su strasti iracionalne i teško ukrotive (upor. Hiršman, 1999: 38), Makijaveli dolazi do zaključka da pod uticajem strasti neki od onih koji nemaju dovoljno sile i treba da „služe“ odbijaju da to čine i podižu bune osuđene na neuspeh; s druge strane, i oni koji imaju veliku silu i vladaju podležu uticaju strasti, počinju da razmišljaju nekonzistentno i neadekvatno („polovično“) kažnjavaju one koji su se neuspešno pobunili. Iz tih razmišljanja proizašla je Makijavelijeva podložnost antičkom ciklizmu u shvatanju istorije (upor. Kelley, 2007: 753), koji je imao svoje vrlo važne regenerativne aspekte.

MAKIJAVELI I RIMSKA IMPERIJA

Makijaveli je bio ubeđen da su logiku sile najbolje spoznali i primenjivali stari Rimljani. Kada bi se neki od pokorenih naroda u njihovoj imperiji pobunio, Rimljani su znali da ne pomažu nikakve polovične mere (koje su Firentinci po Makijavelijevom mišljenju primenili u leto 1502. prema

2 Sintagmu „državni rezon (*ragione di stato*)“ Makijaveli nikada nije upotrebio. Iako je ona već bila u upotrebi u njegovo vreme, prvo „učenje“ o državnom rezonu izneo je Đovani Botero u spisu *O državnom rezonu* (1589), na koji se odmah nadovezao čitav niz autora. Iako su se svi pozivali na Makijavelija kao na već neosporni autoritet, najveći deo ovih autora je smatrao da konsekvantni amoralizam kakav je on zastupao u *Vladaru* nije primeren „državnom rezonu“. Pošto su smatrali da je učenje o državnom rezonu renesansni nastavak Tacitovog učenja o „tajnama vladanja (*arcana imperii*)“, na koje se i Makijaveli pozivao i koji je zadržao izvesne mistične konotacije, ovi autori su se podelili i po pitanju može li se Makijaveli smatrati istinskim Tacitovim nastavljajem ili njegovo učenje treba redukovati na obično „beščasće (*flagitia*)“, shvaćeno u smislu „lošeg državnog rezona“ (upor. Donaldson, 1992: 112 i dalje). Bilo kako bilo, iz svih ovih rasprava proizašao je nesumnjiv zaključak da Makijavelija treba uvrstiti među rodonačelnike učenja o državnom rezonu, uprkos tome što je njegovo delo nastalo više od pola veka pre nego što se ovaj „žanr“ etablirao i što ono nije uvek nailazilo na dobar prijem samodeklariranih tumača državnog rezona.

gradovima Arecu i Val di Kjanu), nego samo krajnosti: otvorena milost ili beskompromisna sila. Jedini koji je to dobro shvatio u celokupnom Makijavelijevom posrnutom svetu bio je Čezare Bordžija. Međutim, Bordžija je takav bio u svemu, a ne samo u postupanju sa pobunjenim gradovima: on i njegov otac, papa Aleksandar VI³, su poznavatelji prigode i umiju je odlično iskoristiti. A to mišljenje potvrđuju uspjesi što su ih postigli okoristivši se povoljnom prilikom” (Machiavelli, 1985d: 364-365). Tu leže klice Makijavelijevog kasnijeg shvatanja *fortune*. Bordžija je bio miljenik *fortune* zato što je znao da iskoristi povoljnu priliku – bilo da se obračuna sa pobunjenim gradovima isključivo primenom brutalne sile, bilo da na drugi način utvrđuje svoju „državu“.³ U tinjajućem sukobu Bordžije sa svim njegovim takmacima za moć na ruševinama stare Rimske imperije – uključujući tu i Makijavelijevu Firencu – Bordžija je bio taj koji je najjasnije spoznao logiku sile, koji je tu spoznaju pretvorio u najispravniju politiku i koji se zato nalazio na pravom putu da zaista postane „drugi Cezar“.

U periodu omeđenom pisanjem zapisa *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di Kjane* i spisa *Vladar* Makijaveli je već bio formulisao svoje državno-rezonsko učenje kojim je, završavajući postepeno rastakanje značenjskog supstrata Ciceronove sintagme *status rei publicae* do kojeg je došlo tokom srednjeg veka, *status* potpuno emancipovao u odnosu na *res publica* (Conze, 1997: 8) i otvorio ga za diskurs sile shvaćene kao *imperium*. Ako je latinska koncepcija imperijuma imala burnu prošlost, pretvorivši se tokom tri veka – od drugog veka pre n.e. do prvog veka n.e. – od „imperijuma rimskog naroda (*imperium populi Romani*)“ nad drugim narodima koje je on osvojio (još kao republika) u čistu, originarnu i apsolutnu vlast princepsa-imperatora nad svim svojim podanicima (Hinsli, 2001: 46-49; Pemberton, 2009: 21), onda je srednji vek doneo polagano urušavanje potonje vlasti. Putem koncepcije *Merum imperium* pravna egzegeza je već do 12. veka došla do zaključka da imperator nije jedini titular imperijuma, nego da je on dat i „nižim magistratima“ (upor. Skinner, 1978: 2; 124-127). Ovo drobljenje imperijuma renesansa je dovela do toga da je, nasuprot imperatoru Svetog Rimskog Rajha (Nemačke Nacije), imperijum mogao imati bilo koji vladar u svojoj „državi“, dovoljno obezbeđenoj od bilo kog spoljašnjeg sizerena – uključujući tu i samog imperatora. Zato, kada Makijaveli bude već u prvoj rečenici svog *Vladara* osetio potrebu da bliže odredi reč „država“ on će je definisati jednostavno kao bilo koju vladavinu koja proizlazi iz „imperijuma nad ljudima (*dominii che hanno avuto et hanno*

3 Po mišljenju Pola Streterna, Makijaveli je značaj *fortune* mogao da shvati tek novembra 1503, kada je bilo očigledno da Čezare nije u stanju da se onako uspešno koristi povoljnim prilikama kao do pre tri meseca, dok mu je otac Aleksandar bio živ i dok na papski presto nije seo njemu nenaklonjeni Julije II (Strathern, 2009: 293).

imperio sopra li uommini)“ (Machiavelli, 1985a: 99). Kod Makijavelija se tako ukrštaju dve tradicije – jedna izvorno republikanska koja polazi od Ciceronove koncepcije *status rei publicae* i druga izvorno imperatorska koja *imperium* redukuje na голу vlast nad svim stanovnicima imperije – i proizvode novu tradiciju koja će ostaviti dubokog traga na političku misao novog veka, tradiciju državnog rezona.

Time što je *status* utemeljio u imperijumu i oslobodio potrebe da bude deo odranije postojećih sintagmi koje su upućivale na dva različita uređenja (isprva samo *status rei publicae*, a kasnije i *status regalis*), Makijaveli je njegov značenjski supstrat redukovao na umeće očuvanja i proširenja teritorije,⁴ te tehnologiju vladanja ljudima koji na toj teritoriji žive (i koji treba da „služe“ onima koji vladaju s obzirom na to da su od njih slabiji), bez nužnosti utemeljenja u opštem dobru. Naravno, i za ovakav način razmišljanja postojali su presedani u antici. Od Ksenofonta, na čijeg se *Hijeronta* Makijaveli očigledno ugledao pišući *Vladara* (upor. o Makijavelijevom ambivalentnom odnosu prema Ksenofontu: Rasmussen, 2009: xviii i dalje), mnogo je bitniji bio Tacit i njegov opis urušavanja rimskih slobodarskih tekovina u imperiji principata, čime je naposljetku raščišćen teren za osamostaljenje imperijuma, zaborav njegove ranije ukorenjenosti u Senatu i rimskom narodu (što je još sadržavala titula *imperium proconsulare*) i pretvaranje u nešto uzvišeno, mistično i tajanstveno. „Formula '*arcana imperii*' na koju se [Makijaveli] sporadično pozivao postala je [tokom 16. veka] tačka kristalizacije za jedan poseban žanr, usko povezan sa literaturom o državnom rezonu“ (Stolleis, 1984: 102-103). Samim tim što je počivala na *arcana imperii*, rana novovekovna država je morala da ima i svoj posebni „rezon“ u koji su uvid mogli imati samo osobito nadareni i posvećeni znalci. U tome se već krije podela rada između sakralizovanog vladara države i iskusnog i nadahnutog teoretičara koji istražuje novu sakralnu oblast i donosi sud o tome šta joj priliči, a šta ne.

Fokusiranjem na proces obnašanja državne vlasti i „rezonovanjem“ o pogodnosti sredstava koja nosiocima te vlasti stoje na raspolaganju, Makijaveli ne samo što je ugrozio renesansno razlikovanje između tiranije i slobode (Fasano Guarini, 1993: 25), nego je doveo u pitanje antičko razlikovanje između tiranije i monarhije: monarhijsku državu on je oslobodio nužnosti da bude uređena *stricto sensu* i ostavio mogućnost da postoji kao svrha sebi samoj, lišena svakog legitimiteta (upor. Strauss, 1958: 295; Strauss, 1980: 30-31 i 69; Henis, 1983: 76-77; Conze, 1997: 4-5; Molnar, 2001: 248-251). Međutim, Makijavelijeva teorijska inauguracija pojma države

4 Kako njegova prepiska pokazuje, „*arte dello stato*“ (čijim se „ekspertom“ smatrao) Makijaveli je shvatao upravo kao umeće održavanja postojećih teritorija i teritorijalne ekspanzije (upor. Viroli, 1993: 162).

imala je možda još veće implikacije po shvatanje republike: umesto da služi konsekventnom odvajanju republike od monarhije ona ih je zapravo približila kao nikada do tada. Suprotno Titu Liviju, koji je na početku druge knjige svojih *Istorija* potpuno jasno istakao da je republika inkompatibilna sa bilo kakvom primesom monarhijske vlasti, Makijaveli je u svojim delima, a pre svega upravo u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, to razlikovanje potpuno relativizovao⁵ i u tome se pokazivao kao mnogo bliži Tacitovom teorijskom nasleđu.⁶ Jer, Tacitova državnorezonska aktuelnost u 16. veku poticala je upravo iz činjenice da je on opisivao svet u kojem su se brisale granice ne samo između kategorija monarhije i tiranije, nego i između kategorija monarhije i republike i u kojem je preostala samo jedna veličina – veličina vlasti u njenom intenzitetu i u njenoj rasprostranjenosti. Jačanje i širenje vlasti tako su u Makijavelijevom diskursu postali sama bit države, u njima su ležale najčvršće spona monarhije i republike i njima je zapravo jedino mogao biti meren vladarski učinak kraljeva, ništa manje od republikanskih vođa. U tome se ujedno ispoljavao skriveni afinitet između države i imperije: bez obzira na to da li je monarhija ili republika, država teži preraštanju u imperiju, a kada preraste u imperiju, ona konačno zaboravlja na suprotnost monarhije i republike. U imperiji se zato ovaploćava „čista” država, država s onu stranu razlikovanja monarhije i republike, država koja, čak i kada je najautoritarnije ustrojena, predstavlja dobro koje je već *per deffinitionem* opšte. Ako je za osnovni kriterijum koji republiku razlikuje od monarhije (a u *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija* i od aristokratije

5 U literaturi je već primećeno da Makijaveli čak ni u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* „republikanski model nije shvatao kao panaceju“ (Butters, 2010: 68). Makijaveli nije mogao da „izgubi interes za vladarske države, pošto je ponekada (mada ne konzistentno) hteo da veruje da održanje narodne kontrole može biti kompatibilno sa monarhijskom formom vladavine“ (Skinner, 2000: 59). Štaviše, na pojedinim mestima u ovom delu razlike između republike i monarhije potpuno su nestajale, kao npr. u 10. i 12. poglavlju prvog dela, gde je Makijaveli dopuštao da neki građani i u republikama „postanu vladarima“ (Machiavelli, 1985b: 172) i na osnovu toga tražio da i u Italiji bude stvorena „jedna republika i jedan vladar, kao što se to dogodilo u Francuskoj i Španjolskoj“ (Machiavelli, 1985b: 177). S tim u skladu bila je i prevlađujuća tendencija *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* ka veličanju „dobrog uređenja“ Francuske, nasuprot kritici italijanskih republika što su ostale orijentisane na male gradove, u čemu je Makijaveli zaista, kako konstatuje Elena Fasano Guarini, otišao „najdalje od republikanske tradicije“ (Fasano Guarini, 1993: 35).

6 Važna spona između Livija i Tacita za Makijavelija je predstavljao Salustije: od njega je preuzeo ceo narativ o usponu i propasti rimske republike (Skinner 1998: 61-64; Armitage, 2002: 31-32), ali ga je lišio svih rezervi u pogledu nužnosti republike da osvajanjem ostvaruje veličinu. Tako je Salustijev izveštaj o kvarenju rimskih vršina i urušavanju republikanskih institucija za Makijavelija postao neka vrsta upozorenja narednim generacijama republikanaca šta treba da izbegavaju da čine kako neprikosnoveno širenje njihovih republika ne bi ugrozilo njihove slobode i dovelo do kraja kakav je bio rimski.

i demokratije)⁷ Makijaveli mogao da proglaši opšte dobro, koje je tako snažno da se ne ustručava da ide „i protiv raspoloženja pogođene manjine” (Machiavelli, 1985b: 235), onda je istovremeno marginalizovao pitanje ko i na koji način u jednoj državi formuliše i sprovodi to opšte dobro. Štaviše, implicitna pretpostavka svih Makijavelijevih izlaganja o republici jeste da i u njoj teče koncentracija vlasti i da je ona upućena na širenje njenih granica ako treba da idu ruku pod ruku sa podrškom građana (Bauer i Matis, 1989: 186). Samim tim, izgradnja imperije pokazuje se – ma koliko to na prvi pogled apsurdno zvučalo – kao jedina garancija kakvog-takvog „opšteg dobra“. I dok dobro uređene republike koje svojevolski ostaju male zbog toga na kraju propadaju (ako ih pre toga ne pokori kakva strana sila), imperije nikada ne propadaju od prekomerene moći i veličine, koji aksiomatski stoje u službi „opšteg dobra“.⁸

Makijavelijev „republikanski imperijalizam” (Hinsli, 2001: 117) otkrivao je ovu imanentnu logiku posezanja za imperijom, koju je on poistovećeno sa opštim dobrom i kojom je moglo biti legitimirano svako autoritarno preuređenje jedne republike, pa čak i preimenovanje neke „nominalne” monarhije u navodno „realnu” republiku. Štaviše, osnovno obeležje Makijavelijevog republikanizma leži upravo u tome što rasteže pojam republike taman toliko da ovaj u sebi može da obuhvati tri faze izgradnje imperije: grad-državu, nacionalnu državu i samu imperiju. Grad-država-republika bio je deo italijanskog renesansnog realiteta (u urušavanju): iako proširen izvesnim teritorijama, on je i dalje nalikovao antičkim grčkim polisima, pa i samom Rimu, pre nego što je započeo da se transformiše u centar imperije. Ipak, u *Firentinskim povestima* primetna je tendencija ka učitavanju ranijih istorijskih iskustava kako bi se ovaj „realitet” učinio naprednijim nego što je to u 15. i 16. veku zaista bio. Tako je Makijaveli, s jedne strane, medičijevsku sinjoriju u svojoj rodnoj Firenci u periodu 1434-1494. prilično benevolentno interpretirao u duhu rimskog principata, dok je, s druge strane, na ruševinama imperatorskog i papskog organicizma, postavljao temelje za novi nacionalni organicizam, opisujući „grad kao živ organizam, a njegov razvoj kao prirodan i individualan proces” (Burckhardt, 1958: 1: 102). No, Makijaveli je bio svestan granica do kojih je mogla da ide njegova idealizacija renesansnog grada-države-republike i zato nije ostavio nikakve sumnje

7 S druge strane, Makijaveli je iz svog pojma republike, pa i države uopšte, isključio i sve feudalne staleške strukture. Venecija je tako mogla da pretenduje na to da bude republika samo zato što njeno plemstvo nije bilo feudalizovano, tj. zato što je živelo od trgovine i zanata (Mager, 1997: 586).

8 Iako je, u celini uzev, veličinu pretpostavljao slobodi (Viroli 1993: 158-9; Viroli, 1998: 127), na nekim mestima čini se kao da je Makijaveli, sledeći primer Rima, pokušavao da u simbiozu veličine i opšteg dobra uvrsti i samu slobodu (npr. Machiavelli, 1985b: 235), čineći je na taj način ravnopravnom veličini (upor. i Skinner, 1993: 140).

kod čitalaca šta je pravi uzor koji se promalja kroz sva njegova izlaganja. Neposredni uzor Makijavelijeve republike bila je nacionalna država, koja je doduše bliska monarhiji – kakva je u njegovo vreme postojala u Francuskoj i Španiji i kakvu je očekivao da će biti izgrađena i u Italiji, ako bi neki od njenih gradova-država dobio premoć, pobedio rivale i vojno-politički ujedinio celokupno Apeninsko poluostrvo – ali koja može biti perspektivno doslednije republikanizovana kao ostane koliko-toliko „neiskvarena” (upor. Machiavelli, 1985b: 222). Takva „republikanizacija” ne bi mogla da se pokrene u samoj sferi politike, nego pre u sferi rata (tj. ponarodnjačenja vojske) i religije. Iako se često insistiralo na tome da je ta država koju Makijaveli slavi sekularna, u smislu odsustva tada dominantnog legitimacionog rekursa na vladavinu po milosti Božjoj (upor. npr. Kasirer, 1972: 150), njen kapacitet za republikansku transformaciju bio je religiozno uslovljen. Nakraju, ako su Francuska i Španija mogle Makijaveliju da posluže kao konkretan uzor, one svakako nisu bile konačni ideal koji je njegovu teoriju nadahnjivao i inspirisao njene najveće domete. To je bila imperija, koju je nekada stvorio Rim, koja može biti obnovljena tek višedecenijskim, a možda viševjekovnim radom, i kojoj stremi svaka država već samim svojim silničkim ustrojstvom, ali koju bi ponajpre mogla da stvori italijanska nacionalna država „vaskrsavajući” svoje vlastito istorijsko nasleđe.

Izgradnja imperije iz klice grada-države (kroz prolaznu fazu nacionalne države) moguća je isključivo na osnovu „državnog rezona” koji pokreće politiku sile. Pošto je silu uzdigao u univerzalni zakon svekolikog državnog, pa i republikanskog postojanja – „ne bude li ona [republika] zlostavljala druge, oni će zlostavljati nju” (Machiavelli, 1985b: 264) – Makijaveli samo konsekventno sledi gvozdenu logiku silničke ekspanzije: da je ne bi „zlostavljali” drugi, republika mora da se širi ne prezajući od „zlostavljanja” drugih, zbog čega uspešno primenjivana politika sile jedan mali grad-državu sa republikanskim uređenjem primorava da postane nacionalna država, a nacionalnu državu da postane imperija. Ta zakonomernost potpuno je indiferentna prema državnom uređenju, pa i prema samoj slobodi, koju je Makijaveli na više mesta u svojim spisima veličao.⁹ Teorija „državnog rezona”, u kojoj su *ragione di stato* i *ragione di guerra* činili dve strane istog novčića, i koju je Makijaveli razvio u *Vladaru* kao preporuku za vladavinu monarha, *mutatis mutandis* je važila i za republike – pod uslovom prevazilaženja legitimacionih nedostataka koje je ova teorija neumitno pokazivala s obzirom na svoju

9 Štaviše, Makijaveli je bio potpuno spreman da prizna da čak i najapsolutnija monarhija građanima može da ponude više sloboda od republika koje su duboko iskvarene (upor. Petit, 2002: 28 i 100). Ta logika dobro bi se mogla primeniti na istoriju Rima, koji je svojim građanima mogao da obezbedi više sloboda u principatu nego na kraju republike, kada je kvarenje (još uvek postojećih!) vrlina dostiglo svoj vrhunac.

usredsređenost na silu (Molnar, 2001: 251-252). Ako je tačno da je Makijaveli u pisanju *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* zastao posle 18. poglavlja prve knjige da bi napisao *Vladara*, kao osamostaljeni ekskurs namenjen pre svega Đovaniju i Đuliju de Medičiju da uspostave vlast dovoljno jaku da se uhvati u koštac sa izazovom osvajanja cele Italije, onda je tačno i to da pravi odgovor na legitimacione probleme teorije državnog rezona leži u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, a ne u *Vladaru*, i da se taj odgovor svodi na prilagođavanje republikanske teorije zahtevima politike sile. Upravo je u tome bit Makijavelijevo državnorezonskog republikanizma.

Na početku *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli uspostavlja kopče sa teoretičarima politejskog republikanizma – pre svih, sa Aristotelom i Polibijem – i navodi tipologiju od šest državnih uređenja, te ističe republiku kao mešoviti i, samim tim, idealni oblik državnog uređenja (Machiavelli, 1985b: 157). Osim toga, Makijaveli na mnogim mestima ovog dela ističe značaj zakona za dobro uređenje ne samo republike, nego i monarhije.¹⁰ Time dva osnovna postulata politejskog republikanizma – podela vlasti i vladavina zakona – preživljavaju i nalaze svoje mesto i u Makijavelijevoj teoriji, ali oni gube univerzalan značaj zbog toga što je njen pojam republike isuviše širok, što je fokusiran na procese jačanja i širenja vlasti i što može da obuhvati vrlo heterogene pojave.

Ako bi se pažljivije razmotrila Makijavelijeva brojna i razbacana pominjanja republike, moglo bi se zaključiti da, implicitno, on operiše sa tri tipa republike, koja se međusobno veoma razlikuju: sa malom, osvajačkom i regenerišućom republikom. Iako bi prva trebalo da ponajviše nalikuje idealu politejskog republikanizma, to se ipak pri boljem uvidu u Makijavelijevo delo pokazuje kao netačno: male republike, poput Sparte u antičkoj Grčkoj, ili Venecije u renesansnoj Italiji, zapravo su krnje, aristokratske republike, u kojima optimati nikada nisu želeli da narodu daju slobodu, a samim tim ni neko supstancijalnije učešće u vlasti. Osim toga, opredeljenje republike da ostane mala nikada ne može biti trajno: pre ili kasnije, pokazaće se da je zatvaranje put u propast, pošto će mir malu republiku učiniti „ili mlohavom ili nesložnom“ (pa će skončati u tiraniji ili građanskom ratu)¹¹ ili će je *necesità* naposljetku naterati na širenje, a

10 Tako je za njega npr. Francuska bila primerna kraljevina zbog vladavine zakona (Machiavelli, 1985b: 182). Pri tom treba naglasiti da Makijaveli „spada u dugi niz onih koji, doduše, rastvaraju sredjovekovni pojam zakona, ali zato još ne vode ka modernom pojmu zakona“ (Borkenau, 1983: 105).

11 Makijaveli je u *Firentinskim povestima* na štetnost strančarstva ukazivao pre svega vezujući ga za nejednakosti u ugledu (pogotovo ako se on pribavlja potkupljivanjem naroda) (Machiavelli, 1985e: 231), što pokazuje ne samo da nikada nije imao problem sa „stranačkim“ podelama koje direktno proizlaze iz klasne polarizacije republike, nego da ih je upravo smatrao za *spiritus movens* republikanskog života (upor. i Bock, 1993: 196-197).

ona za njega neće biti spremna, pa će pokleknuti u ratu sa spoljnim neprijateljem (Machiavelli, 1985b: 165). Mala republika pokazuje se tako samo kao pervertirani oblik onog pravog tipa republike koji Makijaveli uzdiže u genuini antički uzor – osvajačke republike.

Da bi narod dobio slobodu i uzeo učešće u aranžamnu vlasti – opravdavajući time i sam naziv republike kao mešovitog državnog uređenja, koje se razlikuje od svih drugih, uključujući tu i aristokratiju – republika ne sme biti osnovana tako da ostane mala, nego odmah mora sebi otvoriti perspektivu širenja. A to, drugim rečima, znači da onaj ko osniva republiku mora biti ambiciozan, dalekovid i spreman da narodu dopusti da postane „brojan i naoružan”, čak i po cenu da mu omogući da, s vremena na vreme, podiže pobune protiv optimata (Machiavelli, 1985b: 163; upor. i Münkler, 2002: 51-52). Na ovom mestu jasno dolazi do izražaja ono što Makijaveli razume kao potrebu svog vremena za italijanskom nacionalnom državom (po ugledu na Francusku i Španiju) i što nastoji da učita i u antička vremena, a pre svega u poseban slučaj koji mu je u njegovim izlaganjima uvek ostao najbitniji – Rim. Primer Rima sugerise da je država – ako baš nema tako retku sreću, kao Sparta, da je zakonodavac odmah ustroji kao savršenu republiku (upor. i Pocock, 1975: 188-189) – u početku monarhija, tj. da je vlast u početku u rukama jednog kralja, da je onda on deli sa optimatima, ali da je ključan momenat kada se i puk uključuje u podelu vlasti, pošto je za stabilnost, prosperitet i širenje republike od ključnog značaja da se nesloga između optimata i puka slobodno ispoljava (Machiavelli, 1985b: 160). Taj obrazac je nekada važio za Rim, a u Makijavelijevo vreme je važio i, *mutatis mutandis*, za Francusku i Španiju. Italija je, međutim, bila poseban slučaj, jer je u njoj u međuvremenu već započela dijalektika degeneracije i regeneracije, namećući jednu sasvim osobenu „renesansu“ antičkog nasleđa grada-države tokom kojeg je *oživljavanje zaboravljenog* moralo da ide ruku pod ruku sa *uništavanjem postojećeg* (*degenerisanog*).

Ali, pogledajmo prvo kako je Makijaveli interpretirao rimsko republikansko iskustvo, držeći se predložka Livijeve istorije, i kakve je pouke iz toga izvukao. Verovatno najkontroverznije tumačenje Livijevih stavova Makijaveli je dao prilikom pokušaja određenja „pravednog rata”. Opisujući, naime, sramni mir iz 321. godine pre n.e., koji su Rimljani bili prinuđeni da zaključe sa Samnitima, nakon što su ih svojom ohološću naterali u rat, Livije je preneo reči samnitskog vođe Gaja Pontija, kada je svojim sunarodnicima „iskreno” priznao prekarnost njihovog položaja: „Pravičan rat je, Samniti, onaj koji je nužan, a sveto je oružje u onih kojima ono pruža jedini spas” (Livije, 1995: 166). Reči Pontija, koga je beskrupulozni rimski hegemon prinuđivao na rat i koga je Livije neskriveno simpatisao, Makijaveli preuzima i stilizuje u borbeni poklič ujedinitelja Italije,

italijanskog novog hegemonu.¹² Livijevu intenciju Makijaveli pri tom namerno izvrc̄e, tako da mōže da mu posluži kao svedočanstvo rimske (sic!) koncepcije „pravednog rata”, koji je pravedan zato što je nužan, a nužan je zato što stoji u službi osvajanja i porobljavanja neprijatelja, poput Samnita. Ako bi se neka osvajačka republika suočila sa dilemom da li da se širi „savezništvom ili kao što su činili Rimljani”, tj. osvajanjem (Machiavelli, 1985b: 265), onda je Makijaveli bio tu da joj takvu dilemu rasprši. „Savezi se prekidaju zbog koristi” (Machiavelli, 1985b: 229), pa se mogu primenjivati samo kao palijativna sredstva, dok se ne steknu uslovi za upotrebu oružja – ako je potrebno, i protiv dojučerašnjih saveznika. Makijaveli pri tom posebno hvali Rimljane zbog toga što nikada nisu „osvajali novcem, nikada nisu mir kupovali, nego su uvijek sve dobivali vrlinom svoga oružja” (Machiavelli, 1985b: 282). „Vrlina” rimskog oružja tako je u krajnoj liniji konstituisala pravdu njihovih ratova.

Svoju teoriju vrlina (*virtù*) Makijaveli je razvio u protivstavu prema antičkim republikancima, nastojeći ne samo da ih – odvajanjem od običaja (upor. Pocock, 1975: 184) – dinamizuje, nego i da ih – izdvajanjem iz hrišćanskog, pa i humanističkog kanona (Skinner, 2000: 43) – militarizuje, kako bi se uklopile u njegovu percepciju sveta permanentno zaraćenih država, u kojem osvajačke ambicije predstavljaju jedini pouzdani znak normalnosti i zdravlja (upor. i Molnar, 2001: 244). Najvrliji su uvek oni nosioci vlasti koji ratuju ili se barem spremaju za rat¹³ i koji, znajući da ništa ne podiže ugled vlasti toliko kao junačka dela (Machiavelli, 1985a: 137; upor. i Grubiša, 2010: 170), u nedostatku realnih neprijatelja, sami izazivaju neprijateljstvo, „da bi onda, kad ga uguši, njegova moć bljesnula još jače” (Machiavelli, 1985a: 136). Iako je vladarima u monarhijama bilo nesumnjivo najlakše da demonstriraju takve vrline, ni republike nisu smele ičim da sputaju ratobornost svojih nosilaca „monarhijskog elementa”. U Rimu su tako odluku o ratu donosili Senat i narod, ali su onda vođenje rata prepuštali konzulima, kako bi tokom ratovanja oni mogli da pokažu svoje vrline i da na osnovu njih steknu slavu. Računica Senata i naroda bila je da će konzule „ljubav prema slavi obuzdavati” da ne nasrnu na njih i ne ukinu republikansko uređenje (Machiavelli, 1985b: 287), ali je više nego očigledno da su se u toj računici prevarili, s obzirom na to da je, iz potrebe za „dugotrajnim zapovijedanjem vojskom” (Machiavelli, 1985b: 200), došlo do produžavanja vojne vlasti konzula – od Publija Filona, pa preko Sule i Marija, sve do Cezara (Machiavelli, 1985b: 327). Pa ipak, Makijaveli ne

12 Makijaveli ovako citira Livija: „Pravedan je rat kad je nužan, sveto oružje kad nema nade doli u njemu” (Machiavelli, 1985a: 144).

13 U *Vladaru* je Makijaveli naučavao da vladar takoreći i ne sme da misli ni na šta drugo do na rat (Machiavelli, 1985a: 24).

samo što nije smatrao da je uvećavanje konzulske (kao i prokonzulske, pa, na kraju krajeva, i diktatorske) vlasti usled potrebe za sve dugotrajnijim ratovanjem imalo neke veze sa propašću rimske republike,¹⁴ nego je, obrnuto, tvrdio da je „zlatno doba” Rima nastupilo u vreme principata, u periodu dok su vladali imperatori Nerva, Trajan, Hadrijan, Antonije Pije i Marko Aurelije.

Međutim, zlatno doba Rima nije bilo isto što i zlatno doba rimske republike i Makijaveli je to dobro znao. Na drugom mestu *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli je napisao da rimski narod nije mogao da vrati republiku i slobodu posle Cezara, a pogotovo posle Kaligule i Nerona, zato što je izgubio vrline (Machiavelli, 1985b: 183). Samim tim, već za vladavine Cezara Rim više nije odgovarao Makijavelijevoj odrednici slobodne republike, koja „ima dva cilja, da osvaja i da zadrži slobodu”, neophodnu za negovanje vrlina građana (Machiavelli, 1985b: 194). Samo na oba elementa, i na osvajanju i na slobodarskim vrlinama, temelji se „napredak” jedne istinske republike (Machiavelli, 1985b: 232); onog momenta kada nestane barem jednog elementa, „napredak” nestaje, a ako nema „napretka” odmah započinje „nazadak” (Machiavelli, 1985b: 236). Doduše, u rimskom slučaju, imperatori su, zahvaljujući osvajanjima i sopstvenim vrlinama, uspeli da za neko vreme spreče „nazadak” – štaviše, oni su u naznačenom periodu čak i stvorili „zlatno doba” – ali kada je i toga nestalo, kada su, kako piše Makijaveli, oni sami „omlitaveli”, a „njihovo oružje izgubilo nekadašnju vrijednost”, zapadna Rimska imperija je poklekla pred „urotom” mnogobrojnih naroda (Machiavelli, 1985b: 245; Machiavelli, 1985e: 46). Ovde Makijaveli upadljivo odbija da sledi lucidnu Avgustinovu analizu uzroka propasti Rimske imperije kao „države zemaljske”: Rim nije propao zato što je njegova vladajuća elita, sprovodeći politiku sile, porobljavala mnogobrojne narode (uključujući tu i svoj sopstveni, rimski) ili im pretila porobljavanjem, pa čak i istrebljenjem, i što je naposljetku njihova pobunjenička snaga premašila njenu represivnu silu, nego zato što je nestalo militarističkih vrlina, prvo u narodu, a zatim i u samoj toj eliti (odnosno, konačno, princepsima). U *Umeću ratovanja* Makijaveli čak sugeriše da glavni uzrok propasti Rimske imperije nije bio ni „omlitavelost” imperatora, već obična anomalija u vojno-političkoj organizaciji, tj. pretvaranje ratničke službe u zanat (Machiavelli, 1985c: 389) i nepribegavanje periodičnom premeštanju vojskovođa iz jednog u drugo mesto (Machiavelli, 1985c: 398).

Ostavimo li sada po strani pitanje propasti Rimske imperije i usmerimo li pažnju samo na propast republike – koji se pokazuje kao ključna pretpostavka rađanja „zlatnog doba” Rimske imperije – videćemo da je

14 Čak i da do toga nije došlo (pa i da je Rim sporije osvajao), Rimljani bi opet pali u ropstvo, ali samo „kasnije” (Machiavelli, 1985b: 328).

odgovornost za nju Makijaveli pripisao narodu. Kada je on izgubio svoje vrline sve je krenulo strmoglavce: demokratski stub države je pao, a sa njim i republika, tako da je još neko vreme aristokratski element pokušavao da obuzdava monarhijski, a kada je u tom pregnuću doživeo potpuni poraz, cela država je postala zavisna od uspeha osvajanja imperatora i njegovih vrlina (upor. i Molnar, 2001: 244-245). Ali, šta je dovelo do toga da je rimski narod izgubio svoje vrline? Makijaveli na to pitanje daje nedvosmislen odgovor: „želja za bogatstvom” bila je ta koja je uništila vrline. Sloboda, a sa njima i vrline, opstajali su samo dok je postojalo siromaštvo (Machiavelli, 1985b: 328). Kada se osigurao od plemstva da ga ne tlači, rimski puk je počeo da se bori sa plemstvom oko časti i bogatstva, tako da je na kraju spor oko agrarnog zakona doveo do propasti Rima (Machiavelli, 1985b: 203). I ne samo to. Kada se narod u Rimu iskvario, prestao je da na istaknute položaje republike dovodi one građane koje su krasile vrline, nego je birao samo one „moćnije”, koji su mu na kraju oduzeli svu tokom republike stečenu slobodu (Machiavelli, 1985b: 184).

U ovom objašnjenju postoje dve slabosti. Prvo, iz premisa Makijavelijeve političke filozofije proizlazi da su upravo najvrliji građani bili oni najmoćniji, a moć u politici sile teži neograničenom uvećanju, pa bi se pre moglo reći da je pravi pokazatelj iskvašenosti naroda mogla biti jedino njegova sklonost da na važne položaje bira nemoćne, „mlitave” građane, nesklone politici sile. Drugo, nije jasno zbog čega se narod uopšte upustio u fatalnu borbu sa optimatima za čast i bogatstvo. Makijaveli to objašnjava jedino propadanjem rimske religije. Ali, ono što je u rimskoj religiji impersioniralo Polibija – naime, njena sposobnosti da spreči korupciju magistrata uz pomoć efikasnih zakletvi i uverljivih pretnji gnevom bogova i paklom (Polibije, 1988: 525) – Makijaveliju se činilo isuviše nalik hrišćanstvu, koje je smatrao pogubnim za svaku državu, a za republiku pogotovo. Zato Makijaveli superiornost rimske religije prepoznaje u tome što je Rimljane učila da u „zemaljskim častima” prepoznaju „najveću sreću pa su i u svojem djelovanju bili okrutniji” (Machiavelli, 1985b: 236). A da bi se ta potraga za ovozemaljskom srećom vezala za državu i njene osvajačke poduhvate, ostajući čvrsta za sva egoistička iskušenja (kao što je „želja za bogatstvom”), rimska religija je kod rimskih građana razvila duboku veru „u čuda, makar i lažna” (Machiavelli, 1985b: 174-175), koja su se za politiku sile pokazivala od krucijalnog značaja. Ne zbog pretnji gnevom bogova i paklom (u zagrobnom životu), koje su renesansnom uhu 16. veka već zvučale kao najava pogubne hrišćanske „države Božje”, nego zbog združivanja vrlina sa beskrupuloznom („okrutnom”) potragom za srećom u „državi zemaljskoj”, rimska religija je bila superiorna u odnosu na sve ostale (na hrišćanstvo pogotovo) i mogla je da podupire jedinstvo slobode i osvajanja, odnosno politiku sile.

Nevoja sa tim Makijavelijevim objašnjenjem ležala je u tome što je, u želji da idealizuje rimsku religiju, samo istakao njene dvostruke aršine: egoističku „želju za bogatstvom” ona ne samo što nije *a priori* proglašavala za inkompatibilnu sa vrlinama, nego ju je, upravo kao najnavlastitiji deo osvajačkih poduhvata, dopuštala celoj državi, konzulima i optimatima, a zabranjivala samo narodu, da bi onda, kada je ovaj jedanput „okrutno” zaiskao svoj deo plena – sve u ime slobode i jednakosti – to postalo toliko bogohulno da je dovelo do rušenja cele republike. U *Firentinskim povelama* Makijaveli jasno ukazuje šta je za njega cilj sveg ratovanja: „Oduvijek bijaše svrha onima koji povedu rat obogatiti sebe a osiromašiti neprijatelja, i to je razumljivo: i ne traži se drugog razloga pobjeda, niti se zbog drugoga čega žele dobiti, nego da sam postaneš moćan, a protivnik slab. Iz toga slijedi, kad god te pobjeda osiromaši ili te dobitak oslabi, da si premašio svrhu radi koje se vode ratovi ili da je nisi dostignuo. U ratnim pobjedama se obogaćuju onaj knez i ona republika koji unište neprijatelje i domognu se plijena i otkupnina” (Machiavelli, 1985e: 200). Ovde Makijaveli pokazuje svoje pravo lice: politika sile koju je zagovarao u svim svojim spisima uglavnom je okrenuta prema spolja, prema drugim državama, zato što se tu ponajpre stiže do bogatstva i moći. Međutim, bogatstvo i moć se ni u republikama (o monarhijama da se i ne govori) ne distribuiraju prema principu jednakosti; štaviše, vladar i optimati mogu da narodu daju samo bezopasne koncesije kako bi požrtvovano i zaslepljeno ginuo za „domovinu”, dok svaki supstancialniji zahtev za jednakošću bogatstva i moći proglašavaju za atak na same temelje „republike”. Sve u svemu, glavna premisa svih Makijavelijevih izlaganja bila je da politika sile leži u samoj prirodi autoritarno ustrojene države (monarhije ili republike) i da vlastodršci narodu mogu davati određene ustupke radi boljeg sprovođenja osvajanja, ali da svi republikanski aranžmani padaju u vodu onda kada narod ozbiljno shvati svoju slobodu, kada podigne zahtev za jednakošću u deobi plena (otetog od drugih naroda) i kada vlastodršcima ne preostane ništa drugo do da autoritarno jezgro države brane svim, pa i „najokrutnijim” sredstvima. Nakon toga, jedno vreme (u slučaju Rima, otprilike od Cezara do Marka Aurelija) država ne samo da još može da „napreduje”, nego je u stanju da uspostavi pravo „zlatno doba” jer vlastodršci (u slučaju Rima, imperator i republikanski prežici koncentrisani u Senatu) i dalje poseduju vrline, a iskvareni i obespravljeni narod u pokornosti drže manje uz pomoć nasilja, a više pomoću politike „hleba i igara”.

Ovo je bila granica Makijavelijevih vrlo ambicioznih napora da idealizuje rimski (a često i svaki drugi) narod. Na idealizaciju naroda nalazimo na mnogo mesta u Makijavelijevim spisima, na kojima ga on tretira kao jedinstven, siromašan i “dobar”. Kada Makijaveli pominje rimski narod, uvek se radi o monolitnom kolektivu koji misli i dela kao jedna ličnost,

koji poseduje čudotvorna svojstva¹⁵ i koja se obično suprotstavlja ništa manje kolektivizovanim optimatima ili, eventualno, kraljevima, konzulima, prokonzulima ili diktatorima. Vezivno tkivo rimskog naroda – iako se to može primeniti i na svaki drugi narod – bilo je njegovo siromaštvo, koje je garantovalo njegovu čistoću i koje se, kao takvo, pokazivalo ne samo kao pokretač socijalne nivelacije, nego i kao jedini izvor republikanskih vrlina nesvodiv na ratne prilike i na osvajanje (upor. i: Machiavelli, 1985b: 328). Na početku svake republike, pa tako i rimske, narod je „dobar” ili, tačnije, neiskvaren, da bi se tek kasnije prozlio (Machiavelli, 1985b: 184) i pokušao da sebi prigrabi ono što mu ne pripada – moć i bogatstvo. Tada on gubi svoja plemenita svojstva i postaje ono „mnogoglavo čudovište” koje su najgorim bojama slikali svi zagovornici državnog rezona i koje se zaista više ne može držati na uzdi osim pomoću knute i politike „hleba i igara” (upor. i Molnar, 2001: 249-250).

Bilo kako bilo, Makijavelijevo je najdublje uverenje bilo da je dobra religija temelj dobrog državnog uređenja, da je dobrom državnom uređenju sklona *fortuna*, a da od dobre *fortune* zavisi uspeh svih, pa tako i vojno-osvajачkih poduhvata (Machiavelli, 1985b: 174-175). Štaviše, što je „okrutnija” religija, pa i samo državno uređenje, to su veće šanse države koja je na toj religiji utemeljena da i samu *fortunu* stavi pod svoju vlast: „Ja mislim da je bolje biti naprasit nego obziran; jer sreća je žena, pa je moraš tući i krotiti; i vidi se kako se ona prije pokorava naprasitima nego obzirima koji u svemu postupaju hladno. Sreća je, kako rekosmo, žena, pa je uvijek prijateljica mladih ljudi jer su bezobzirniji, žešći i s više joj smjehlosti zapovjedaju” (Machiavelli, 1985a: 143). Ovim stavovima Makijaveli postaje prvi republikanac novog veka koji, inspirisan starim Rimom, zagovara zapravo jednu sasvim novu *religiju mladosti, podmlađivanja*, odnosno *regeneracije*, koja bi trebalo da slavi mladalačku, obnoviteljsku žustrinu i bezobzirnost, zato što omogućavaju postizanje velikih dela, zaključno sa prometejskim suprotstavljanjem usudu (propadanja) i otpočinjanja sveukupne, ali prevashodno državne obnove. Ako država, kao i sve drugo u prirodi, prolazi kroz periodične cikluse uspona i propasti (Machiavelli, 1985e: 170), koje je afirmisala i paganska religija, po ugledu na smenjivanje godišnjih doba, onda je za države koje žele da zaustave propadanje i vrate se na put uspona od ključnog značaja da svoju religiju stave u službu tog ultimativnog cilja.

15 Tako Makijaveli piše da je glas naroda jednak „glasu Božjem, jer se vidi kako javno mnijenje u svojim predviđanjima ima tako čudotvoran učinak te bi se reklo da nekom tajnom moći predskazuje svoje zlo i svoje dobro” (Machiavelli, 1985b: 227).

MAKIJAVELI I ITALIJANSKA REGENERIŠUĆA REPUBLIKA

Sastavni, pa čak i ključni deo Makijavelijeve teorije regeneracije bila je republika, ali ne ni ona mala, ni ona osvajačka, već ona treća, koja nije postojala ni u antici, ni u Francuskoj i Španiji, pa ni u „slobodarskoj” Nemačkoj,¹⁶ ali koju je Makijaveli priželjkivao da vidi uspostavljenu u njegovo sopstveno vreme u Italiji: tip regenerišuće republike. Za državno uređenje takve države tek bi se uslovno moglo reći da je republikansko. Regenerišuća republika zapravo nije ni (prava) republika, ni monarhija, nego je njihova mešavina, u kojoj čak ima „više” elemenata druge nego prve, a njen vladar ima vlast koja je „gotovo kraljevska” (Machiavelli, 1985b: 185). Takav vladar može da glavninu nasilja preusmeri sa unutrašnjih na spoljne neprijatelje i da vodi uspešne osvajačke ratove, koji predstavljaju glavni garant njegovog opstanka na vlasti. Iako po tome veoma nalikuje osvajačkoj republici, regenerišuća republika se od nje razlikuje po reverzibilnom kretanju iz stanja potpune iskvarenosti u stanje moralne čistoće i zdravlja. To kretanje, kako je već napred napomenuto, više ne može da započne od grada-države, nego odmah od nacionalne države, zbog čega se ono mora odvijati na tlu celog Apeninskog poluostrva. Preporod Italije nastaje upravo tamo gde je došlo do sumraka Italike, tamo gde je Čezare Bordžija započeo s obnovom Cezarovog vojno-političkog nasleđa, tamo gde se otvara novi put: put stabilne transformacije nacionalne države u još snažniju i još veću Rimsku imperiju.

Kao što je već rečeno, startna pozicija sa koje se kreće na taj put veoma je loša, zapravo loša da ne može biti lošija. Poput drugih krajeva Evrope (izuzev Nemačke), ni Italija nije poznavala prave republike, ni želju za slobodom (Machiavelli, 1985b: 237). Osim toga, umesto stare rimske religije, koja je Rimu omogućila snagu i stabilan „napredak”, Italijani su u 16. veku raspolagali samo sa (pervertiranim) hrišćanstvom, koje joj je potpuni antipod, i crkvenom državom (Vatikanom), koja je u stanju samo da unosi razdor, a ne da ujedinjava.¹⁷ Zbog toga su, tvrdio je Makijaveli, „ljudi sada manje jaki” nego u antici: „svijet [je] omlitavio, a nebo položilo oružje” (Machiavelli, 1985b: 237). A usled nestanka prave religije i na njoj utemeljenih vrlina, u Italiji je pao u zaborav značaj koji je narodna vojska imala

16 Makijaveli je bio ubeđen da su jedine slobodne republike na evropskom tlu opstale u onim nemačkim gradovima u kojima nije bilo „vlastele”, tj. dokonog feudalnog plemstva koje u luksuzu živi od kmetovskog rada (Machiavelli, 1985b: 223).

17 Na jednom mestu *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli je napisao karakterističan sud: „crkvi i svećenicima mi Talijani dugujemo, to što smo postali bezvjernici i zli” i da uzrok zašto Italija „nema jednu republiku i jednog vladara samo je crkva”, koja unosi razdor među Italijane (Machiavelli, 1985b: 177).

u starom Rimu i postao je rasprostranjen moralno poguban običaj angažovanja plaćeničke vojske u ratovima.¹⁸ Naposletku, kada je Italija u pitanju, Venecija je počela da „prednjači među modernim republikama”, što se Makijaveliju nije dopadalo ne samo kao Firentincu, nego i kao principijelnom protivniku malih republika: kao tipično mala republika, koja doduše nema pogubnu „vlastelu” (Machiavelli, 1985b: 224), ali koja ipak vlast ograničava unutar malog broja građana (Machiavelli, 1985b: 200) i zato nije sposobna za istinsko osvajanje, koje se nikada ne vrši plaćeničkom, nego isključivo narodnom vojskom (Machiavelli, 1985b: 164).

Samim tim, mesto osvajača, ujedinitelja i regeneratora Italije Makijaveli je ostavio upražnjenim, a budućem nacionalnom heroju dao je tri neobično važna saveta. Prvo, on mora da pribavi naklonost naroda – to Makijaveli ponavlja i u *Vladaru* (Machiavelli, 1985a: 132) i u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* (Machiavelli, 1985b: 181 i 209). Za razliku od velikaša, „narod ne traži drugo doli da ne bude ugnjetavan” (Machiavelli, 1985a: 116) i zato italijanski nacionalni heroj može da se osloni na to da će se ovaj ponašati kao „divlja životinja”, koja, kada se pripitomi, sama traži gospodara koji će je sputati lancima (Machiavelli, 1985b: 180). Drugo, iako u narod može imati više poverenja nego u velikaše, on ne sme da se zavarava iluzijom o dobroti naroda – ako je nekada zaista i postojala, u međuvremenu se, sasvim izvesno, potpuno izgubila – nego „treba da sve ljude smatra opakima i da pretpostavlja kako će protiv njega svoju pakost okrenuti kad god im se za to ukaže prilika” (Machiavelli, 1985b: 160). Makijaveli je čak verovao da bi u njegovo vreme bilo mnogo lakše uspostaviti republiku u nekom od pasivnih krajeva Evrope – među „brđanima”, koji još uopšte i nisu upoznali „uljuđenost” – nego među civilizovanim Italijanima čija je uljuđenost iskvarena (Machiavelli, 1985b: 175). Ovim stavom Makijaveli je već nadilazio horizont renesanse, koja se još uvek grozila „varvara” srednjeg veka, i započeo sa širenjem novovekovne fascinacije „varvarstvom”, koje će kasnije preuzeti nacionalni pokreti širom Evrope, kada svoje civilizacijske deficite budu pokušavali da reinterpreтираju kao prednosti u stvaranju nacionalnih država. Naposletku, treće, iako italijanski nacionalni heroj u svom poduhvatu mora da se služi „neuobičajenim sredstvima” (Machiavelli, 1985b: 170) i ne sme da preza da upotrebi „izvanredne mjere, kao što su nasilje i oružje”, raspolažući državom „po svojoj volji” (Machiavelli, 1985b: 185), Makijaveli je ipak apelovao na njega da dobro razmisli pre nego što svoju vlast pretvori u tiraniju. Jer, tiranin je onaj koji ima „apsolutnu moc” da ukine sve staro i uvede sve novo (Machiavelli, 1985b: 191), a sam Makijaveli nije bio siguran da li je u regenerišućoj

18 Pošto ni crkva, ni male republike nisu bili vešti u ratovanju, počeli su u vojsku uzimati strane plaćenike i time je sudbina Italije bila zapečaćena (Machiavelli, 1985a: 122).

republici mudro baš otpisivati sve staro¹⁹ i zato je optirao na vlast koja je bila više diktatorska nego tiranska (upor. i Rees, 2004: 4-5). Ono čemu je Makijaveli pri tom bio najskloniji bio je petnaestovekovni firentinski običaj da vlast svake pete godine sprovodi „obnavljanje” republike i da se tom prilikom odrešenih ruku obračunava sa svim nepodobnim pojavama i osobama (Machiavelli, 1985b: 289-290; upor. i Molnar, 2011). Dublji smisao tog modela pružala je istorija starog Rima (u Livijevoj interpretaciji): Tarkvinijevo obesno silovanje Kolatinove časne žene Lukrecije provociralo je Rimljane da podignu ustanak, iz kojeg je „rođena” republika (upor. detaljnije: Matthes, 2000: 62 i dalje).

Ako bi se na kraju napravio sumarni osvrt na Makijavelijevu republikansku teoriju, moglo bi se konstatovati da je ona, umesto da se vrati republikanskim „izvorima“ u antici, zatrla poslednje ostatke politejskog republikanizma koji su se tokom renesanse još bili održali i začeo novu tradiciju državnorezonskog republikanizma. U toj tradiciji, republika nije smela da bude mala, da ostane verna hrišćanskoj religiji, da se striktno zasniva na podeli vlasti i vladavini zakona, pa čak ni da bude „sasvim” republika. Umesto toga, ideal republike postala je nacionalna država koja se nikada ne zadovoljava postignutim granicama, nego teži uspostavljanju imperije, pod vođstvom mladog i probitačnog vladara koji tretira narod poput životinje koju treba zauzdati i pripitomiti, koji je ponet zanosom religije mladosti i podmlađivanja (regeneracije) i koji stoga ponajviše inklinira nekoj vrsti stare rimske diktature u prolongiranom vanrednom stanju. Takva republika je od antičkih republika zaista bila jednako udaljena kao i od starorežimskih monarhija, koje su od početka novog veka postajale realnost sve većeg broja evropskih država. Uključujući tu i Francusku i Španiju.

19 Osim toga, Makijaveli je smatrao da je tiranija inkompatibilna sa veličinom i slavom (upor. Viroli, 1998: 37), zbog čega je tiranin u samom startu hendikepiran u obnašanju vlasti onako kako to tehnologija „države“ – tj. državni rezon – od njega zahteva.

CITIRANA LITERATURA

- Armitage, David. 2002. „Empire and Liberty: A Republican Dilemma“, u: Gelderen, Martin van i Skinner, Quentin ur. *Republicanism. A Shared European Heritage*, knj. 2, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Bauer, Leonhard i Matis, Herbert. 1989. *Geburt der Neuzeit. Vom Feudalsystem zur Marktgesellschaft*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Black, Robert. 1993. „Machiavelli, Servant of the Florentine Republic“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge, New York i Oakleigh: Cambridge University Press
- Bock, Gisela. 1993. „Civil discord in Machiavelli's *Istorie Fiorentine*“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Borkenau, Franz. 1983. *Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta*, Beograd: IC Komunist
- Burckhardt, Jacob. 1958. *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, knj. 1-2, New York: Harper Torchbooks
- Butters, Humfrey. 2010. „Machiavelli and Medici“, u: Najemy, John M. ur. *The Cambridge Companion to Machiavelli*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Conze, Werner. 1997. „Staat“, u: Brunner, Otto, Conze Werner i Koselleck, Reinhart ur. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Knj. 6, Stuttgart: Klett-Cotta
- Donaldson, Peter. 1992. *Machiavelli and Mystery of State*, Cambridge, New York i Victoria: Cambridge University Press
- Fasano Guarini, Elena. 1993. „Machiavelli and the Crisis of the Italian Republics“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Grubiša, Damir. 2010. „Machiavellijevo poimanje prava: Kautele republikanskog zakonodavca“, *Politička misao*, god. 47. br. 3: 153-175
- Henis, Vilhelm. 1983. *Politika i praktička filozofija*, Beograd: Nolit
- Hinsli, Frensis Heri. 2001. *Suverenost*, Beograd: Filip Višnjić
- Hiršman, Albert O. 1999. *Strasti i interesi. Politički argument u prilog kapitalizma pre negove pobede*, Beograd: Filip Višnjić
- Kasirer, Ernst. 1972. *Mit o državi*, Beograd: Nolit
- Kelley, Donald R. 2007. „The theory of history“, u: Schmitt, Charles B. ur. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Livije, Tit. 1995. *Istorija Rima od osnivanja grada. Drugo petoknjžje*, Beograd: Srpska književna zadruga
- Masters, Roger D. 1996. *Machiavelli, Leonardo, and the Science of Power*, Notre Dame i London: University of Notre Dame Press

- Machiavelli, Niccolò. 1985a. „Vladar“, u: *Izabrano djelo. Prvi svezak: Politička djela, vojno-teorijska rasprava, diplomatska izvješća*, Zagreb: Globus
- Machiavelli, Niccolò. 1985b. „Rasprave o prvoj dekadi tita Livija“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985c. „Umijeće ratovanja“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985d. „O načinu kako se postupilo prema pobunjenom narodu Valdichiane“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985e. „Firentinske povijesti“, u: *Izabrano djelo. Drugi svezak: Pisma, povijesni spisi, književna djela*, Zagreb: Globus
- Mager, Wolfgang. 1997. „Republik“, u: Brunner, Otto, Conze, Werner i Koselleck, Reinhart ur. op. cit., knj. 5
- Matthes, Melissa M. 2000. *The Rape of Lucretia and the Founding of Republics. Readings in Livy, Machiavelli, and Rousseau*, University Park: The Pennsylvania State University Press
- Molnar, Aleksandar. 2001. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Knjiga 1: Pravo na otpor tiraniji*, Beograd: Samizdat B92
- Molnar, Aleksandar. 2011. *Rasprava o prosvjetiteljstvu, liberalizmu i nacionalizmu u Prusiji. Knjiga 1: Igra svetlosti u razumu 18. veka*, Beograd: Službeni glasnik i Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Münkler, Herfried. 2002. *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt am Main: Fischer
- Pemberton, Jo-Anne. 2009. *Sovereignty: Interpretations*, Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan
- Pocock, J. G. A. 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton N.J.: Princeton University Press
- Polibije. 1988. *Istorije*, knj. 1, Novi Sad: Matica srpska
- Rasmussen, Paul J. 2009. *Excellence Unleashed. Machiavelli's Critique of Xenophon and the Moral Foundation of Politics*, Lanham itd.: Lexington Books
- Rees, E. A. 2004. *Political thought from Machiavelli to Stalin: revolutionary Machiavellism*, Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan
- Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*, knj. 1-2,
- Skinner, Quentin. 1993. „Machiavelli's *Discorsi* and the pre-humanist origins of republican ideas“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Skinner, Quentin. 1998. *Liberty before Liberalism*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Skinner, Quentin. 2000. *Machiavelli. A Very Short Introduction*, Oxford i New York: Oxford University Press
- Strathern, Paul. 2009. *The Artist, the Philosopher, and the Warrior. Leonardo, Machiavelli, Borgia: A Fateful Collusion*, London: Jonathan Cape

- Strauss, Leo. 1958. *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe, Illinois: The Free Press
- Strauss, Leo. 1980. *O tiraniji*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Viroli, Maurizio. 1993. „Machiavelli and the republican idea of politics“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Viroli, Maurizio. 1998. *Machiavelli*, Oxford itd.: Oxford University Press

SUMMARY

MACHIAVELLI'S REASON OF STATE-REPUBLICANISM

In the article the author is trying to establish the connection between Machiavelli's theory of the Reason of state (*ragione di stato*, commonly associated with his Prince) and his republican theory (basically developed in his Discourses on the First Decade of Titus Livius). Machiavelli's scattered analyses of various cases permit the conclusion that republican leaders are not less attracted to the *arcana imperii* than the kings and tyrants. As a matter of fact, Machiavelli dealt with the instructions of the Reason of state as some kind of scientific insights in the dynamic of universal natural force and its regularities. Therefore Machiavelli's teaching of the Reason of state applied both on monarchies and republics; furthermore, he expected its most important impact on thoroughly degenerated republics (such as those in contemporary Italy) in which capable leader pursues the program of its regeneration.

KEY WORDS: Machiavelli, republicanism, Reason of state, force, regeneration, degeneration

STRANKE KAO UNIFORMNI AKTERI: ODBRANA KONCEPTA IZ PERSPEKTIVE TEORIJE RACIONALNOG IZBORA

Nikola Mladenović

student doktorskih studija

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

SAŽETAK

Članak predlože opravdanje za modelovanje ponašanja političkih partija kao uniformnih aktera, na osnovu aksioma racionalnog ponašanja. Analize političkih stranaka koje se oslanjaju na pristup teorije racionalnog izbora u dugom periodu su zanemarivale značaj unutarstranačke politike, odnosno stranke su tipično modelovane kao jedna osoba. U svetlu promena organizovanja partija u skorijem periodu, ova pretpostavka se preispituje. U članku je pretpostavljeno da se stranka sastoji od više aktera i da očekivana korist od njene politike zavisi od udaljenosti na dimenziji politike od idealne pozicije birača u prostornom predstavljanju. U ovom slučaju, ako prihvatimo aksiome racionalnog ponašanja, moguće je dedukovati jedinstvenu poziciju stranke u celini, a time i jedinstvenu očekivanu korist za birača od njene politike. Članak ukazuje da, čak iako su izražene unutarstranačke političke razlike, to nije problem za modelovanje stranaka kao uniformnih aktera.

KLJUČNE REČI: političke partije, unutarstranačka politika, aksiomi racionalnosti, prostorno predstavljanje, očekivana korist, lutrija.

U ovom radu želim da na osnovu aksioma instrumentalno racionalnog ponašanja u slučaju neizvesnosti ponudim opravdanje za tretiranje političkih stranaka kao uniformnih aktera u modelima teorije racionalnog izbora. U ovim modelima u veoma dugom periodu je uobičajena pretpostavka da se stranke tretiraju kao uniformni akteri, tj. kao da je u pitanju jedna osoba. Ovakav pristup zanemaruje unutarstranačke razlike koje često postoje. U poslednjim godinama razvila se literatura koja problematizuje značaj politike unutar stranaka, naročito u svetlu promena

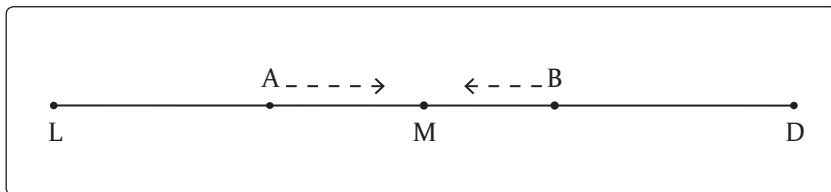
načina rada političkih stranaka u zapadnim demokratijama. Osim toga, i u teoriji racionalnog izbora se javljaju radovi u kojima se kritikuju dosadašnje uobičajene pretpostavke teorije ili se u modelovanje uključuje uticaj unutarstranačkih frakcija.

Problem koji želim da razmotrim jeste da li to što uvažavamo da stranka ima više aktera unutar organizacije (uključujući predsednika, potpredsednike, portparole, druge funkcionere, finansijere, interesne grupe i članove) predstavlja problem da posmatramo stranku kao uniformnog aktera? Drugim rečima, koliko je važna politika unutar partija? Sa jedne strane, ako stranka ima više aktera, problematično je da li se može govoriti o jedinstvenoj poziciji stranke u nekom trenutku u vremenu. Sa druge strane, ogromna većina radova koja potiče iz tradicije teorije racionalnog izbora i koja se bavi prostornom analizom stranaka implicitno tretira stranke kao uniformne aktere i teži pronalazaženju pozicije koja adekvatno predstavlja njihovu politiku na dimenziji politike.

Rad je organizovan na sledeći način. U prvom delu će biti objašnjena teorijska pozadina problema na koji se odnosi ovaj rad. Nakon toga, biće rekapitulirani aksiomi racionalnog ponašanja aktera u slučaju neizvesnosti ishoda zasnovani na idejama Nojama i Morgenšterna. U narednoj glavi će biti reči o tome kako pomenuti aksiomi doprinose objašnjenju očekivane koristi od stranke za birača kada se ona posmatra kao lutrija. Na kraju, prostor će biti posvećen diskusiji o tome kako se rad uklapa u dosadašnju literaturu.

1. TEORIJSKA POZADINA PROBLEMA

U radovima koji potiču iz tradicije teorije racionalnog izbora uobičajena je praksa da se stranke predstavljaju kao da je reč o jednoj osobi. Najpoznatiji takav rad koji je uticao na oblikovanje kasnije literature je Daunsova *Ekonomska teorija demokratije*. Verovatno je najpoznatija ideja ove knjige da u dvostranačkim političkim sistemima instrumentalno racionalne partije treba da teže medijani, maksimirajući tako očekivane glasove (*Slika 1*). Na slici je predstavljena proizvoljna dimenzija politike na čijim su ekstremnim tačkama L (levo) i D (desno). Dvema tačkama A i B su predstavljene pozicije dve stranke, a M predstavlja medijanu biračkog tela. Dauns je definisao političke partije kao grupe ljudi koji žele da upravljaju aparatom vlasti tako što osvajaju vlast na izborima. On za potrebe svog modela usvaja shvatanje grupe ljudi po kojem se oni slažu u svim, a ne samo u nekim ciljevima, tj. svi imaju iste ciljeve. To znači da stranke tretira kao da su jedna, racionalna osoba (Downs 1957, 25–26). On je, naravno, svestan da ovakva pretpostavka predstavlja izvesnu apstrakciju, ali je uvodi iz metodoloških razloga.

Slika 1. Prostorno predstavljanje takmičenja dve stranke

No, Dauns nije bio usamljen u svojoj logici. Još jedan politikološki velikan, Diverže, objašnjavao je da partija koja je demokratski organizovana nije dobro opremljena za političku borbu. Kada se u ratu nađu demokratska i autoritarna država, ova prva pre ili kasnije mora da prihvati metode druge da bi je pobedila. Slično važi i za stranke. Međutim, očuvanje demokratske fasade ponekad može da bude od koristi (Duverger 1966, 134–35).

U dugom periodu nakon Daunsove knjige u radovima je dominirao pristup da se stranke predstavljaju kao jedna osoba. Autori su preispitali Daunsove zaključke, empirijski su ih testirali i testirali ih pod nešto izmenjenim pretpostavkama (v. pregled Grofman 2004). Tako su dovedene u sumnju ideje da uopšte dolazi do konvergencije stranaka ka medijani (Budge i Robertson 1987, 398; Ansolabehere, Snyder Jr. i Stewart III 2001, 139–140; Poole i Rosenthal 1984, 284 i dalje). Neke od tema uključuju analizu pozicioniranja stranaka kada postoji više dimenzija politike (Budge, Robertson i Hearl 1987); kada stranke vode dvosmislene politike (Shepsle 1972); uočeno je i da stranke imaju različite motive: da osvoje glasove, zauzmu vlast ili da sprovode politiku (Strom 1990). U ovim radovima stranke se modeluju kao unitarni akteri.

U novijim radovima problem kako tretirati unutrašnju dinamiku stranačkog rada postaje znatno više problematičan. Šepsel i Lejver nalaze da je empirijski opravdano u većini slučajeva posmatrati stranačke predstavnike kao savršene agente svojih stranaka. Sa druge strane postoje slučajevi kada stranačka previranja mogu da dovedu do velikih promena na vlasti, kao u slučaju smene premijera konzervativaca Margaret Tačer od strane Mejdžora (Shepsle i Laver 1996, 24–25).

Hindmor drži da posmatranje stranaka kao da su jedna osoba nije uverljivo. Konflikti unutar partija mogu da budu podjednako izraženi kao i oni između partija (Hindmoor 2006, 39). Potencijalni partijski lideri treba stoga da zauzmu poziciju srednjeg glasača u okviru partije. Međutim, u zavisnosti od toga kakvu slobodu odlučivanja imaju, nakon izbora lideri mogu da usmeravaju partiju u pravcu zauzimanja političke pozicije kakvu sami žele (40).

Mej isnosi sugestiju da su srednji i niži ešloni partijskih pristalica, u odnosu na elite, u većoj meri privrženi stranačkoj ideologiji, kao i da su emotivno više involvirani u politiku stranke. Oni u većoj meri žele da stranka i javnost usvoji njihove pozicije. Sa druge strane, stranačke elite, ali i šira javnost, manje mare za ekstremne politike i žele da pragmatičnim postupanjem uvećaju šanse da osvoje vlast. To između ostalog znači da teže umerenijim pozicijama koje su bliže političkoj medijani. Ove razlike su izvor unutarstranačkih nesloga (May 1973).

Vidfelt istražuje koliko su izražene razlike između pristalica stranaka u nizu evropskih država i članova (Widfeldt 1995). Njegovi nalazi samo oprezno potvrđuju Mejove ideje. Članovi u većini slučajeva jesu nešto ekstremniji nego pristalice, ali nikada više od 0,7 poena na skali od 1 do 10, dok u nekim slučajevima ne postoje razlike (166–167). Ove razlike mogu da stvore pritisak na elite od strane članova da vode politiku koja je manje podržana od strane birača (169). Vorvik ima slične nalaze da partije imaju blago ekstremnije pozicije u odnosu na medijanu njihovih birača (Warwick 2004).

Hout i Karti sugerišu da ne postoji jedinstveni odgovor na problem izraženosti unutarstranačke demokratije. Generalno, od manjih stranaka (*cadre parties*) se može očekivati da budu ideološki koherentnije, dok one veće (*catch all parties*) imaju veći broj ljudi koji se ne uklapaju u glavnu stranačku ideologiju. Ovi autori drže da su stranke daleko od toga da budu homogene i nalaze da postoji čak oko jedna šestina članova koji su svesni da ideološki ne odgovaraju strankama kojima pripadaju (*misfits*), ali ostaju članovi. Upravo u nedostatku stranačke koherentnosti treba tražiti protivtežu *daunsovskoj* konvergenciji stranaka ka medijani (Haute i Carty 2011, v. i Grofman i dr. 1999).

Skerou i Gezgor primećuju da se u zapadnim demokratijama javlja jasna tendencija opadanja članstva u političkim partijama (Scarrow i Gezgor 2010, 824–825 i dalje). Ova pojava podstiče partije da na nove načine motivišu birače da se politički angažuju. Oni sugerišu da kolektivni podsticaji od članstva nisu više dovoljni i da stranke sve više pribegavaju individualnim podsticajima (*selective incentives*) da bi motivisale angažovanje članova. Osim toga, članovi imaju sve veću ulogu u procesu selekcije vođstva organizacije. Na primer, u UK su Konzervativci i Liberali birali 2005. vođstvo stranke na izborima koji su podsećali na opšte izbore. Slično se može reći i za Romana Prodiu u Italiji 2005. ili Segojen Rojal u Francuskoj 2006. (v. Scarrow i Gezgor 2010, 826). Dakle, rastuća uloga stranačkih aktivista uvećava značaj procesa odlučivanja unutar partija.

Međutim, Sagli i Hajdar iznose drugačiji izveštaj. Oni zaključuju da je tražnja za uvođenjem novih, demokratskih procedura unutar partija ograničena u slučaju Norveške. Prema objašnjenju koje oni daju, na delu je

inercija opstajanja institucija koje su ranije uspostavljene, te se teško može govoriti o pritiscima na same partije da razviju oblike odlučivanja koji bi podsticali participaciju (Saglie i Heidar 2004, 402).

U svetlu promena u radu stranaka i kritikama u teoriji racionalnog izbora, javljaju se i radovi u kojima se relaksira uobičajena pretpostavka da se stranke tretiraju kao jedna osoba. U poslednje vreme su se pojavljivali radovi u kojima se razmatra ponašanje stranačkih aktera kada stranke nisu uniformne, mada je ova grana literature još uvek slabo razvijena (Laver i Shepsle 1990; Ceron 2012; Laver i Benoit 2003).

Dakle, postoje kontroverze u pogledu toga koliko su izražene političke razlike unutar stranaka. Da li to ima značaj za teoriju racionalnog izbora i kakav? Koliko je opravdano u modelima predstavljati stranku jedinstvenom pozicijom ili težiti proceni takve pozicije? Opravdanje koje želim da predložim treba da ima utemeljenje u aksiomima racionalnosti koji potiču od Nojmana i Morgenšterna. Oni će biti tema sledeće glave. Moj argument je da se u racionalno-teorijskim modelima stranke mogu tretirati kao da je reč o jednoj osobi, bez obzira na to koliko je izražena unutarstranačka demokratija.

2. AKSIOMI RACIONALNOG PONAŠANJA U SLUČAJU NEIZVESNOSTI

Ono što želim da objasnim je da se ponašanje i pozicioniranje stranke može modelovati kao ponašanje uniformnog aktera, na osnovu aksioma racionalnosti i osnovnih logičkih operacija. Ovo važi bez obzira na to da li u konkretnom slučaju stranka nastupa koherentno i bez unutrašnjih disonanci (tj. sa veoma malo) ili je frakcionaštvo veoma izraženo u organizaciji.

Na prvi pogled problem uopšte ne mora da postoji. Možemo prosto reći da, iako stranka obuhvata aktere sa različitim preferencijama, samu stranku tretiramo kao da je jedinstveni akter. Znamo da stranka nije nikada potpuno jedinstvena, ali predstavljamo njenu poziciju kao najverovatniji ishod unutarstranačkog nadmetanja aktera na osnovu funkcije koju određuju procedure donošenja odluka u stranci. Ovo je neka vrsta idealizacije stranačke pozicije. Na primer, pretpostavimo da je stranka potpuno autoritarna organizacija i da njen lider potpuno samostalno određuje politiku stranke u svim pitanjima. U tom slučaju pozicija čitave organizacije odgovara poziciji jedne osobe. Sa druge strane, zamislimo stranku u kojoj se politika utvrđuje neposrednim izjašnjavanjem svih članova, na idealno demokratski način. Uzmimo, takođe, da su funkcioneri idealni agenti organizacije. U tom slučaju će pozicija stranke biti utvrđena glasanjem članova. U ovakvim slučajevima se problem uniformnosti aktera lako razrešava.

Stvarnost funkcionisanja stranaka je verovatno između ekstrema. Više izgledno ponašanje stranaka jeste da svaki predstavnik ima određeni stepen slobode u okviru opšte zacrtane politike stranke. Ako stranka dođe na vlast, svaki njen izabrani predstavnik će imati slobodu da donosi odluke u oblasti svoje nadležnosti, dok god su one u opštim okvirima stranačke politike, ma kako nju razumeli. Da li i onda možemo opravdano predstavljati stranku jedinstvenom pozicijom?

Podimo od aksioma instrumentalno racionalnog ponašanja u slučaju neizvesnosti ishoda. Ovi aksiomi se mogu pronaći pod donekle različitim nazivima u literaturi, ali poznati su kao aksiomi kompletnosti, tranzitivnosti, kontinuiteta i nezavisnosti (up. Heap i dr. 1992, 9; Neumann i Morgenstern 1953, 26–27). Pogledajmo prvo šta oni znače.

- (1) Aksiom kompletnosti znači da je akter uvek u stanju da proceni redosled preferencija nad dobrima. Ako postoje dva dobra A i B koja akter može da dobije sa izvesnošću, on uvek može da proceni da li važi jedna i samo jedna od sledećih mogućnosti: $A > B$ ili $A < B$ ili $A \sim B$ (simboli „ $>$ “ i „ $<$ “ označavaju preferenciju, a „ \sim “ indiferentnost).
- (2) Aksiom tranzitivnosti znači da za tri dobra A, B i C, ako za aktera važi $A > B$ i $B > C$, otuda sledi i $A > C$. Ukoliko to ne bi bio slučaj, osobu biste mogli trgovanjem da potpuno osiromašite. Pretpostavimo da važi, na primer, $A > B > C > A$. Ako osoba poseduje C, bila bi spremna da plati x sumu novca da od C dobije B, jer $B > C$. Takođe bi bila spremna da doplati y novca da od B dobije A, jer $A > B$. Međutim, onda bi bila spremna da plati z da dobije ponovo C, jer $C > A$. Tako bi osoba ponovo posedovala C, a pritom bi izgubila $x + y + z$ novca i to bi se moglo nastaviti do potpunog siromaštva.
- (3) Aksiom kontinuiteta znači da, ako postoje tri dobra A, B i C, tako da je $A \leq B \leq C$, uvek je moguće pronaći neku verovatnoću p (tako da $0 < p < 1$) tako da je osoba indiferentna između dve lutrije: $B \sim pA + (1-p)C$. Dakle, od tri ishoda, uvek je moguće pomešati verovatnoću da bude najbolji ishod sa verovatnoćom da bude najlošiji ishod, a da osoba bude indiferentna u odnosu na B. Aksiom kontinuiteta je obrnut principu leksičkog prioriteta (npr. leksičkog prioriteta slobode u odnosu na jednakost u Rolsovoj *Teoriji pravde*).
- (4) Aksiom nezavisnosti nalaže da se jedna lutrija uvek može zameniti drugom ako je osoba indiferentna između njih. Neka je lutrija X = (D, E; q, 1-q) i neka je D ~ B. Iz aksioma sledi da, ako je lutrija Y = (B, E; q, 1-q), onda je osoba indiferentna $X \sim Y$. Na osnovu prethodnog aksioma ($B \sim pA + (1-p)C$) takođe važi da $X \sim Y \sim [(pA + (1-p)C), E; q, 1 - q]$ (v. Heap i dr. 1992, 9).

3. OČEKIVANA KORIST OD STRANKE KAO LUTRIJA

U prostornim modelima stranačke konkurencije korist koju birač ima od stranke zavisi od udaljenosti idealne tačke stranke od idealne tačke birača. Drugim rečima, najveće su šanse da birač glasa za stranku koja mu je najbliža na dimenziji politike. Međutim, stranka se ne sastoji od samo jednog aktera. Na formiranje njene politike utiče formalno vođstvo; članovi vlade ili kabineta iz senke; predstavnici u institucijama; kod levičarskih stranaka je ponekad slučaj da sindikati ili druge organizacije budu kolektivni članovi stranke; naposljetku, članovi koji se neposredno izjašnjavaju. Stoga korist od stranke za birača zavisi od očekivane koristi od svih tih aktera koji bi na pozicijama vlasti odlučivali o politici.

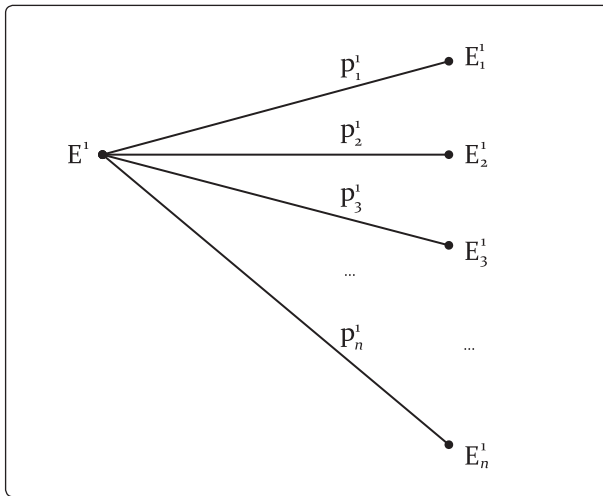
O očekivanoj koristi za birača od stranke na vlasti se može misliti kao o nekoj vrsti lutrije sa neizvesnim ishodom. Birači treba da procene koje su pozicije stranačkih aktera i kakve su šanse da oni sprovedu svoju politiku. Od nekih aktera mogu da očekuju veliku korist, ali ako su veoma male šanse da oni ostvare tu politiku, teško da će se birači kladiti na njih. Neka očekivana korist od pozicije stranke izgleda ovako:

$$E^1 = p_1^1 E_1^1 + p_2^1 E_2^1 + p_3^1 E_3^1 + \dots + p_n^1 E_n^1.$$

Pretpostavimo da pojedinačni birač na osnovu udaljenosti stranke na relevantnoj dimenziji procenjuje očekivanu korist E^1 od njene politike kada bi bila na vlasti. Međutim, stranka se sastoji od više aktera i njihove pozicije mogu delimično da se razlikuju. Zbog tih razlika u pozicijama postojaće razlika između koristi birača koju očekuje od politika pojedinih aktera iz stranke. Neka je, na primer, E_1^1 korist koju birač očekuje od pozicije koju zauzima predsednik stranke; neka je E_2^1 očekivana korist od političke pozicije potpredsednika; i tako redom bi postojale razlike od koristi koje bi se ostvarile sprovođenjem politika drugih visokih funkcionera stranke (koji su članovi kabineta iz senke ili kandidati za ministre), društvenih grupa koje su povezane sa strankom i utiču na njenu politiku, od principa deklariranih u aktima stranke, od pozicija nižih članova; konačno, E_n^1 bi bila korist od političke pozicije člana stranke koji živi u vašem susedstvu, u kući preko puta. Redom bi $p_1^1, p_2^1, \dots, p_n^1$ bile subjektivno dodeljene verovatnoće da će se sprovesti politika datog aktera.

Prethodni izraz je ekvivalentan sledećoj lutriji (*Slika 2*):

$$E^1 = (E_1^1, E_2^1, E_3^1, \dots, E_n^1; p_1^1, p_2^1, p_3^1, \dots, p_n^1).$$

Slika 2. Lutrija koristi od stranke za pojedinačnog birača.

Ovu lutriju možemo posmatrati kao da se sastoji od većeg broja manjih lutrija:

$$E^1 \sim [(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, p_2^1/q_1^1), (E_3^1, E_4^1; p_3^1/q_2^1, p_4^1/q_2^1), \dots, (E_{n-1}^1, E_n^1; p_{n-1}^1/q_{n/2}^1, p_n^1/q_{n/2}^1); q_1^1, q_2^1, \dots, q_{n/2}^1],$$

$$\text{pri čemu je } p_1^1 + p_2^1 = q_1^1, p_3^1 + p_4^1 = q_2^1, \dots, p_{n-1}^1 + p_n^1 = q_{n/2}^1.$$

Uzmimo jednu od ovako dobijenih novih lutrija $(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, p_2^1/q_1^1)$ i primetimo da je ekvivalentna $(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, 1-p_1^1/q_1^1)$. Na osnovu aksioma kontinuiteta, moguće je pronaći nekakvu isplatu F^1 , tako da je $E_1^1 < F^1 < E_2^1$ i pri tome $F^1 \sim p_1^1/q_1^1 E_1^1 + (1-p_1^1/q_1^1) E_2^1$. Na osnovu aksioma nezavisnosti u prethodni izraz možemo da uvrstimo isplatu F^1 :

$$E^1 \sim (F^1, F_{2^1}, \dots, F_{n/2}^1; q_1^1, q_2^1, \dots, q_{n/2}^1).$$

Međutim, i ovu lutriju možemo da posmatramo kao da je sastavljena od većeg broja manjih lutrija, tako da je možemo transformisati analogno prethodnoj proceduri. Ove transformacije se mogu nastaviti dok se ne dobije:

$$E^1 \sim (G_1^1, G_2^1; r_1^1, 1-r_1^1),$$

gde su sa G označene nove isplate, a sa r njihove verovatnoće. Naposletku, ponovo na osnovu aksioma kontinuiteta, moguće je naći nekakvu isplatu H^1 , tako da je pojedinac indiferentan između prethodne lutrije i isplate H^1 sa izvesnošću, $E^1 \sim H^1$. Pošto u prostornim modelima postoji pretpostavka da su moguće isplate od političke pozicije stranke za koju se glasa posledica njene pozicije na dimenziji politike, to isplati H^1 odgovara jedinstvena pozicija. Dakle, pojedinac je indiferentan između H^1 i lutrije u koju ulaze svi akteri unutar parije koji oblikuju njenu politiku. Stoga možemo H^1 da tretiramo kao da je jedinstvena pozicija stranke na dimenziji politike.

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključak iz prethodne glave ukazuje na to da je moguće posmatrati stranku kao jedinstvenog aktera na osnovu aksioma racionalnosti i logike, bez obzira na to koliko je stranka autoritarno ili demokratski organizovana. To ne znači da je ona stvarno jedinstvena po svim ili čak najvažnijim pitanjima. To takođe ne znači da o pozicijama stranaka treba razmišljati kao o objektivnim kategorijama. Šanse su da se dve osobe ne bi složile oko toga koje pozicije tačno zauzimaju stranke, čak iako imaju identične informacije o politici stranke (ovo verovatno važi za sve pojave u društvenim naukama). Međutim, opravdano je predstavljati stranke na način na koji se to tipično čini u teoriji racionalnog izbora: kao da stranke zauzimaju jedinstvene pozicije na dimenziji politike.

Ne treba misliti da ovaj rad zagovara samo jedan pristup u modelovanju stranačkog ponašanja u nauci. Posebna i legitimna tema je kako stranke donose odluke unutar sebe, suočavajući se sa izborom između većeg broja potencijalnih pravaca politike ili lidera. Na primer, partije biraju lidera koji predstavlja lokalni Neš ekvilibrijum između stranačkih delegata. Taj lider treba da ima najveću šansu da ostvari dobar izborni rezultat ili da formira koaliciju nakon izbora (Schofield i Sened 2002). Osim toga, postoje argumenti da interesne grupe i stranački aktivisti odvlače predsedničke kandidate od ekvilibrijum pozicija dvostranačkog nadmetanja, kao u slučaju izbora u SAD 2008. godine (Schofield i dr. 2011). Mekgen i ostali sugerišu da frakcije u strankama imaju veliki uticaj na politiku stranke, ali one tipično nisu potpuno vidljive javnosti (McGann, Grofman, Koetzle 2002). U seriji simulacija oni zaključuju da kandidat koji predstavlja stranku ne treba da bude onaj koji odgovara stranačkoj medijani, već je pomeren prema stranačkom modusu, što važi bez obzira na to koliko su partije frakcionalizovane.

Dakle, građa naučne literature u kojoj se pozicioniranje stranke posmatra u funkciji od politike unutarstranačkih aktera se razvija. Međutim, ovaj rad ne treba da polemíše sa tim pravcem (istina ne dominantnim) u literaturi koja

se oslanja na teoriju racionalnog izbora u proučavanju stranaka. Želeo sam da objasnim da ovakav pristup nije inkompatibilan sa radovima u kojima se stranke posmatraju kao uniformni akteri. Čak iako su izražene unutarstranačke razlike, u trenutku kada su pred glasačkim mestima, birači razmišljaju o koristi koju imaju od stranke u celosti. Sve razlike unutar stranaka obuhvaćene su procenom koliko korist će birači očekivati od njih.

Zašto je dugo bila praksa da se stranke predstavljaju kao jedna osoba i zašto se to problematizuje u poslednjim godinama? Moja je pretpostavka da je iz praktičnih razloga teško na drugačiji način istraživati pozicioniranje stranaka. Naime, u obrnutom slučaju bi bilo potrebno uključiti opservacije političkih pozicija velikog broja aktera koji su uključeni u rad stranaka. Bilo bi takođe neophodno uključiti veliki broj opservacija, kako bi se izbeglo da svakodnevne varijacije u politici, koje često mogu da budu efemerne, suštinski određuju politike stranaka. Drugim rečima, bilo bi potrebno da se, u mnoštvu političkih izjava, pronađu one teme koje suštinski određuju pojedine stranke i objašnjavaju političko sukobljavanje između stranaka.

Ovakvi problemi bi se teško rešavali bez upotrebe specijalizovanih softverskih paketa koji u poslednjim godinama postaju pristupačniji. Jedna od mogućnosti koja se otvara jeste analiza pozicija političkih predstavnika na osnovu kvantitativne analize frekventnosti reči u njihovim izlaganjima (Laver, Benoit i Garry 2003; Laver 2001, poglavlje III). Ovaj pristup još uvek ima značajnih problema i nije šire korišćen.

Naposletku, poznat je instrumentalistički stav na kojem se dobrim delom zasniva teorijsko modelovanje racionalnog izbora: nemojmo raspravljati o realističnosti pretpostavki modela, već o tome koliko dobro on može nešto da objasni.

CITIRANA LITERATURA

- Ansolabehere, Stephen, James Snyder Jr. i Charles Stewart III. 2001. „Candidate positioning in U.S. House elections.“ *American Journal of Political Science* 45(1): 136–159.
- Grofman, Bernard. 2004. „Downs and Two-Party Convergence.“ *Annual Review of Political Science* 7: 25–46.
- Budge, Ian i David Robertson. 1987. „Do parties diverge, and how? Comparative discriminant and factor analyses.“ u *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, ur. Ian Budge, David Robertson i Derek Hearl, 387–416. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budge, Ian, David Robertson i Derek Hearl, ur. 1987. *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ceron, Andrea. 2012. „Bounded oligarchy: How and when factions constrain leaders in party position-taking.“ *Electoral Studies* 31: 689–701.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Duverger, Maurice. 1966. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. prev. Barbara i Robert North. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Grofman, Bernard, Samuel Merrill, Thomas Brunell i William Koetyle. 1999. „The potential electoral disadvantages of catch-all party: Ideological variance among Republicans and Democrats in the 50 US states.“ *Party Politics* 5(2): 199–210.
- Haute, van Emilie i Kenneth Carty. 2011. „Ideological misfits: A distinctive class of party members.“ *Party Politics* 18(6): 885–895.
- Heap, Shaun, Bruce Lyons, Martin Hollis, Robert Sugden i Albert Weale. 1992. *The Theory of Choice: A Critical Guide*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Hindmoor, Andrew. 2006. *Rational Choice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Laver, Michael, ur. 2001. *Estimating the Policy Positions of Political Actors*. London: Routledge.
- Laver, Michael i Kenneth Benoit. 2003. „The evolution of party systems between elections.“ *The American Journal of Political Science* 47(2): 215–233.
- Laver, Michael, Kenneth Benoit i John Garry. 2003. „Extracting policy positions from political texts using words as data.“ *The American Political Science Review* 97(2): 311–331.
- Laver, Michael i Kenneth Shepsle. 1990. „Government coalition and intraparty politics.“ *British Journal of Political Science* 20(4): 489–507.
- May, John. 1973. „Opinion structure of political parties: The special law of curvilinear disparity.“ *Political Studies* 21 (2): 135–151.
- McGann, A.J, Bernard Grofman, W. Koetzle. 2002. „Why party leaders are more extreme than their members: Modeling sequential elections in the U.S. House of Representatives.“ *Public Choice* 113(3/4): 337–356.
- Neumann, John von i Oskar Morgenstern. 1953. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Poole, Keith i Howard Rosenthal. 1984. „U.S. presidential elections 1968–80: A spatial analysis.“ *American Journal of Political Science* 28(2): 1061–1079.
- Saglie, Jo i Knut Heidar. 2004. „Democracy within Norwegian political parties: Complacency or pressure for change?“ *Party Politics* 10(4): 385–405.
- Scarrow, Susan i Burcu Gezgor. 2010. „Declining memberships, changing members? European political party members in a new era.“ *Party Politics* 16(6): 823–843.
- Schofield, Norman, Christopher Claassen, Ugur Ozdemir i Alexei Zakharov. 2011. „Estimating the effects of activists in two-party and multi-party systems: Comparing the United States and Israel.“ *Social Choice and Welfare* 36: 483–518.

- Schofield, Norman i Itai Sened. 2002. „Local Nash equilibrium in multiparty politics.“ *Annals of Operations Research* 109: 193–211.
- Shepsle, Kenneth. 1972. „The strategy of ambiguity: Uncertainty and electoral competition.“ *The American Political Science Review* 66(2): 555–568.
- Shepsle, Kenneth i Michael Laver. 1996. *Making and Breaking Governments: Cabinets and legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strom, Kaare. 1990. „A behavioral theory of competitive political parties.“ *American Journal of Political Science* 34(2): 565–598.
- Warwick, Paul. 2004. „Proximity, directionality, and the riddle of relative party extremeness.“ *Journal of Theoretical Politics* 16(3): 263–287.
- Widfeldt, Anders. 1995. „Party membership and party representativeness.“ u *Citizens and the State*, ur. Hans-Dieter Klingemann i Dieter Fuchs, 134–182. Oxford: Oxford University Press.

SUMMARY

TREATING PARTIES AS UNIFORM ACTORS:

A DEFENSE OF THE CONCEPT FROM A RATIONAL CHOICE PERSPECTIVE

This article proposes justification for modeling behavior of political parties as uniform actors, based on axioms of rational behavior. Analyses of political parties which spring from rational choice tradition have been neglecting the importance of intra-party politics, which is to say that parties have typically been modeled as uniform actors. In light of organizational changes within parties in recent years, this assumption is reexamined. This article assumes that party consists of many actors, and that expected utility of party's policy depends on a distance from ideal position of a voter on a dimension of politics in spatial representation. If this is the case, and if we accept assumptions of rational behavior, it is possible to deduce unique position of political party as a whole, and therefore unique expected utility of a party for a voter. This article suggests that, even if there are notable intra-party political differences, this is not a problem to model party behavior as if it were a uniform actor.

KEYWORDS: political parties, intra-party politics, axioms of rational behavior, spatial representation, expected utility, lottery.

G. A. COHENOVA KRITIKA PARETOVOG ARGUMENTA U RAWLSOVOJ TEORIJI PRAVEDNOSTI – JEDNAKOST SE NE TRAŽI

Dijana Eraković
studentica doktorskih studija
Univerzitet u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti

SAŽETAK

G.A. Cohen je uputio nekoliko snažnih kritika J. Rawlsovoj teoriji pravednosti od kojih je jedna vezana za Rawlsovu inačicu Paretovog argumenta. Tekst predstavlja spomenutu kritiku, kroz tri različite perspektive autora P. Casal, S. Meckled Garcie i A. R. J. Fishera/E.F. McClennena otkriva njegove slabosti te na kraju baca novo svjetlo na Cohenove argumente. Cohen je pročitao Rawlsov koncept pravednog društva tako što je odstranio mogućnost sebičnih potraživanja od strane talentiranih pojedinaca. Njegovo društvo bilo bi visoko učinkovito i jednako, međutim u isto vrijeme ostavlja prostor za nejednakosti na temelju kompenzacije za teška i odgovorna posla, poticaja za društveno potrebna zanimanja i osobne prerogative. Zbog navedenih izvora nejednakosti, Cohen bi eventualno dobio društvo manje nejednako od Rawlsa, ali nikako jednako.

KLJUČNE RIJEČI: teorija pravednosti, Pareto argument, G.A. Cohen, J. Rawls, jednakost, egalitarizam, društveni etos, talent, poticaj, društvena raspodjela, sloboda izbora zanimanja

UVOD

U ovom je članku fokus na G. A. Cohenovoj kritici Paretovog argumenta u Rawlsovoj teoriji pravednosti. Inače, čitava rasprava između Rawlsa i Cohena, od koje je glavna tema ovog teksta samo dio, vrlo je široka te obuhvaća gotovo sve relevantne koncepte i ideje u teoriji pravednosti. Glavni prigovor kojeg Cohen upućuje protiv teorije pravednosti jest da pravedno

društvo ne uvažava i ne poštuje dovoljno jednakost kao temeljnu vrijednost demokracije. U prvom dijelu je predstavljen dio rasprave koji se bavi Paretovim argumentom i povezanom raspravom o motivacijskim poticajima za talentirane. Drugi dio je posvećen trima različitim kritikama Cohenove argumentacije. U prvoj kritici P. Casal tvrdi da Cohenova ideja o jednakoj raspodijeli u kojoj bi talentirani zadržali visoku učinkovitost bez motivacijskih poticaja ugrožava pravo na slobodni izbor zanimanja. Druga kritika dolazi od S. Meckled Garcie koji traži prihvatljivo opravdanje za moralno-društvenu dužnost talentiranih u situaciji jednake raspodijele da rade i proizvode više od netaleantiranih. Posljednja kritika kaže da Cohen krivo interpretira Paretovo načelo, i propagiraju je A.R.J. Fisher i E.F. McClennen. Prema njima, Paretovo načelo predstavlja promjenu na bolje u kojoj je bar jedna osoba uspjela postići više, a ni jedna osoba nije zbog toga došla u lošiji položaj. Riječ je o principu individualne racionalnosti, i stoga smatraju da je pravedno i racionalno da se takav pomak preferira nad jednakom raspodjelom, ako se tim putem zadovoljava načelo razlike¹.

U trećem dijelu iznijet ću vlastiti prigovor Cohenovoj kritici. Cohen dopušta osobne prerogative, određene poticaje za talentirane i posebne slučajeve za teške i odgovorne poslove kao izvore nejednakosti u društvu. On smatra da su ti izvori pravedni i da bi svi članovi društva, uključujući one u najlošijem položaju pristali na te nejednakosti. Drugim riječima, te nejednakosti bi prošle „interpersonalni test“² koji se temelji na hipotetskom dijalogu između članova društva koji su u boljem i koji su u lošijem položaju. Cohen je uveo navedeni koncept jer vjeruje da u pravednom društvu ne mogu postojati nejednakosti koje nemaju prihvatljivo opravdanje za sve članove. Primjerice, bogati članovi društva moraju imati pristanak i razumijevanje siromašnih za posjedovanje većih materijalnih dobara na temelju zajedničkih vrijednosti i načela. Moja teza se tiče Cohenove

1 Dva principa pravednosti:

1. Načelo jednakih sloboda: Svaka osoba treba imati jednako pravo na najširi ukupni sustav jednakih temeljnih sloboda kompatibilan sa sličnim sustavom sloboda za sve.

2. Društvene i ekonomske nejednakosti treba urediti tako da su ujedno

a) na najveću korist onih najugroženijih, u skladu s načelom pravedne štednje [načelo razlike], i
b) povezane s položajima i pozicijama otvorenim za sve pod uvjetima pravične jednakosti mogućnosti [načelo pravične jednakosti mogućnosti]. (Rawls 1999, 266).

2 Procedura za međusobno ocjenjivanje osobnog ponašanja zove se interpersonalni test, zamišljen kao hipotetski dijalog. „Test pita da li određeni argument može služiti kao opravdanje za diskutabilnu politiku predloženu od strane bilo kojeg člana društva bilo kojem članu. Da bi se proveo test, mi provjeravamo predloženi argument određenog pojedinca, ili još češće, određene grupe naspram drugog pojedinca, ili člana druge, tj. čak i iste grupe“ (Cohen 2008, 42). Takva procedura je moguća samo u složnoj zajednici (justificatory community) u kojoj su ljudi međusobno toliko povezane da u zajednici postoji norma međusobnog opravdanja (comprehensive justification) (Cohen 2008, 43-44).

posljedice vlastitog argumenta koje, čini se, nije svjestan. Ako dopusti te izvore nejednakosti, makar kao iznimke koje su u skladu sa zahtjevima pravednosti, Cohen više ne može inzistirati na jednakoj raspodijeli. Cohen tvrdi da Paretova optimalna raspodjela koju zagovara Rawls sadrži nepravedne nejednakosti, uzrokovane etosom koji je motiviran povećanjem dobiti na tržištu. Moj argument govori da Cohen ne traži jednakost per se, iako se smatra jednim od glavnih predstavnika egalitarijanizma unutar liberalne normativne političke teorije, i to tzv. striktnog egalitarijanizma. Cohenov argument je okrenut protiv društvenog etosa kojeg su talentirani pojedinci morali internalizirati da bi došli do osobnog uspjeha na kapitalističkom tržištu, i do uspjeha tržišta kao glavne ekonomske institucije unutar pravedne osnovne društveno-institucionalne strukture.

1. PARETOV ARGUMENT I ARGUMENT ZA POTICAJE

Pareto argument i argument za poticaje su okosnice rasprave između Rawlsa i Cohena. Argumenti se bave različitim aspektima pravednosti i nejednakosti, no ovdje će biti izloženi pod jednim naslovom s naglaskom na njihovoj poveznici. Pareto argument se bavi određivanjem najbolje sheme društvene raspodjele. Cohen započinje raspravu sa sljedećom tvrdnjom: „Ne može se jednakost postaviti kao prirodna početna točka, ili kao zadana točka, na temelju ideje da nitko ne zaslužuje više od bilo koga drugog i onda odstupiti od te točke jer takav odmak donosi dobrobit najpotrebnijima u društvu i zato proglašiti takav rezultat neosporno pravednim“ (Cohen 2008, 19)³. Cohen razlikuje dvije razine Pareto argumenta, izvedene na osnovi Rawlsove elaboracije u vlastitoj teoriji i na osnovi interpretacije Brian Barrya⁴. Prva razina odnosi se na jednaku društvenu raspodjelu koja je inicijalno bila najpravednije moguća raspodjela. Druga razina je Paretova superiorna društvena raspodjela u kojoj su nejednakosti dopuštene sve dok je svima (jaki Pareto superior) ili barem jednoj osobi (slabi Pareto superior) bolje, i nikome nije gore u usporedbi sa situacijom u jednakoj društvenoj raspodijeli (Cohen 2008, 87-88). Cohen pretpostavlja sljedeća dva zaključka vezana uz drugu razinu Pareto argumenta koja su je dovela do potencijalno bolje društvene raspodjele: „...prvo, da je neracionalno inzistirati na jednakosti kada je ono Pareto inferiorno stanje (zašto bi itko, a pogotovo oni koji su najpotrebniji u društvu, preferirali jednakost nad nejednakosti

³ Vidi Cohenovu knjigu *Rescuing Justice and Equality* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008), stranice 87-115 (Poglavlje 1, Potpoglavlje 2: The Pareto Argument).

⁴ Cohen se referira na Brian Barryevu knjigu *Theories of Justice* (London: Harvester Wheatsheaf, 1989).

u uvjetima u kojima je svima bolje?); i drugo, da je nekad, i uistinu tipično, jednakost Paretovo inferiorno stanje“ (Cohen 2008, 89).

Cohen ne nalazi te argumente nimalo uvjerljivim i tvrdi da se Paretovo superiorno stanje može postići bez nejednakosti. On smatra da je jedini uzrok tih nejednakosti ponašanje talentiranih osoba (Cohen 2008, 115). Potonja tvrdnja bit će ilustrirana kroz sljedeće tri situacije:

	B	L⁵
Jednaka društvena raspodjela (R1)	100	100
Paretova superiorna društvena raspodjela (R2)	400	120
Paretova superiorna društvena raspodjela i jednakost (R3)	200	200

Tablica 1

U ilustraciji, kao što M. Titelbaum (2008) primjećuje, brojke predstavljaju indeks primarnih dobara, ne samo monetarne jedinice (Titelbaum 2008, 293). Rawls definira primarna dobra na sljedeći način: „Primarna društvena dobra su, u širem smislu, prava, slobode, mogućnosti, prihod i bogatstvo. (Vrlo važno primarno dobro je osjećaj vlastite vrijednosti...)“ (Rawls 1999, 79). Ta opaska je važna jer se položaj u društvu ne mjeri samo materijalnim dobrima, već širim konceptom dobara od kojih su neka zajamčena svima i jednaka za sve, dok su druga ovisna o osobnim preferencijama i mogućnostima za stjecanje.

Cohen smatra da se R1 može zamijeniti jedino s R3 kao najpravednijom društvenom raspodjelom u kojoj su podjednako očuvane jednakost i učinkovitost, i na koju bi najsiromašniji mogli pristati. Pretpostavlja se da u sve tri raspodjele najsiromašniji proizvode jednako, a razlika je u proizvodnji talentiranih (boljestojećih) osoba. Cohen kritizira Rawlsa da dopušta R2, uzimajući sebično ponašanje talentiranih kao takvo, što nije u skladu s definicijom pravednog talentiranog građanina⁶. Navedeni Cohenov prigovor ovako analizira P. Casal (2010):

„Njegova kritika počiva na općenito nekontroverznoj činjenici da talentirani ne postaju nesposobni za dobru izvedbu bez dodatne nagrade. Zapravo, oni izabiru da ne budu toliko produktivni bez svojih privilegija. Budući trilema proizlazi iz osobnog stava, zaključuje da ona može biti riješena jedino kroz transformaciju tih stavova“ (Casal 2010, 4).

5 B = boljestojeći članovi društva (better off), L = lošije stojeći članovi društva (worse off).

6 Cohen definira egalitarijanca kao pravog predstavnika pravednog društva sa sljedećim riječima: „Možemo reći da je osoba egalitarijanac ako primjenjuje načelo razlike u situaciji u kojoj postoje osobe u lošem položaju (nasuprot onih u boljem položaju) i vjeruje da taj princip, u tim okolnostima, zahtjeva jednakost po sebi, i vjeruje da ne postoje dugoročno razvijane i prethodene neegalitarnim stavovima i praksom društvene nejednakosti koje ne ugrožavaju osobe u najlošijem položaju“ (Cohen, 2008: 34).

Trilemu, spomenutu u prethodnom citatu, trebalo bi pobliže objasniti. Cohen postavlja pitanje koje bi opravdanje moglo biti prihvatljivo najpotrebnijima u društvu za potraživanja nejednakosti od strane talentiranih. Kako su zasluga, vlasničko pravo i posebna težina posla već odbaćeni kao prihvatljiva opravdanja za nejednakost u Rawlsovoj, Barryevoj i Cohenovoj teoriji, Cohen misli da ispravan odgovor može jedino sadržavati ideju o slobodnom izboru zanimanja i ropstvu talentiranih (Cohen 2008, 114). Cohen primjećuje da se općenito smatra kako se u raspravi o najboljoj društvenoj raspodjeli jedan faktor trileme (jednakost, Pareto optimum i slobodan izbor zanimanja) mora izostaviti, ali vjeruje kako to ne mora biti slučaj⁷.

Prvo, Cohen odvaja „dobar slučaj“ u kojemu talentirani rade posebno teške i odgovorne poslove, i stavlja nejednakosti koji proizlaze iz tog slučaja izvan rasprave jer je riječ o pravednim nejednakostima. Ti talentirani su u lošijoj poziciji u društvu, i nagradu koju primaju za svoj rad zapravo je kompenzacija koja ih čini jednakim s osobama koje ne obavljaju takav posao⁸. Drugo, Cohen pita zašto R₃ nije postavljena kao inicijalna raspodjela u kojoj bi svi proizvodili maksimalno, u uvjetima jednake preraspodjele. Cohen zaključuje da ta raspodjela ne može biti postavljena kao inicijalna ako su talentirani maksimizatori vlastitog interesa i spremni zahtijevati prednosti koje proizlaze iz sreće što posjeduju posebnu prirodnu nadarenost. „To znači da talentirani traže poticaje koji uzrokuju nejednakost da bi proizveli više nego što bi u R₁: to mogu jer su u položaju da traže više nego što mogu netaleirani što uzrokuje da R₃ ispada iz primjene“ (Cohen 2008, 104).

Cohen zaključuje raspravu o trilemi na sljedeći način – ne može se dopustiti da se talentirana osoba forsira na obnašanje određenog posla i da mu se time oduzima njegova sloboda izbora zanimanja (prvi slučaj). No, isto tako se ne može dopustiti da ista talentirana osoba zahtjeva visoki prihod za obnašanje istog tog posla (drugi slučaj) (Cohen 2008, 223). Uspoređuje te slučajeve sa silovanjem (prvi slučaj) i prostitucijom (drugi slučaj) te zaključuje da zabrana prvog slučaja ne opravdava drugi (Cohen 2008, 224-225). S ovim idejama, već smo duboko zašli u izlaganje argumenta za poticaje koje ćemo nastaviti.

Dakle, argument za poticaje se bavi nastankom nejednakosti u društvu i ulozi talentiranih u njihovom nastanku. Cohen podsjeća na Barryevu raspravu o nejednakostima koje su potrebne da bi se popravio položaj

7 Cohen je posvetio Poglavlje 5 ovoj temi (v. Cohen, 2008: 181-225).

8 „Ako bi dobili više novca zbog takvog tereta, onda ovo ne bi bio argument za nejednakost, već primjena načela jednakosti koji ne uzima u obzir samo novac, već i koliko je posao opresivan“ (Cohen, 2008: 105).

najsiromašniji, temeljenu na Rawlsovim argumentima⁹. Barry objašnjava da su te nejednakosti opravdane kao neophodne za dobrobit najpotrebnijih. Cohen razlaže navedeni argument na tri teze:

- (1) „Nejednakosti su nepravedne osim ako nisu potrebne da bi poboljšale položaj najpotrebnijih, i u tom slučaju su pravedne.
- (2) Poticajne isplate koje stvaraju nejednakosti za talentirane su potrebne da bi se poboljšao položaj najpotrebnijih.
- (3) Stoga su poticaji koji stvaraju nejednakosti pravedni“ (Cohen 2008, 19).

Cohen misli da načelo razlike ne dozvoljava velike nejednakosti koje su nastale zbog poticaja, i da takve nejednakosti mogu nastati samo zbog anti-egalitarnog stava talentiranih (Cohen, 2008: 33). Svoju tezu opravdava kroz tzv. otimačev argument na normativnoj (N) i osobnoj razini (P).

- N) „Djeca trebaju biti sa svojim roditeljima.
Ukoliko mu ne plate, otmičar neće vratiti dijete roditeljima.
Stoga roditelji djeteta trebaju platiti otmičaru.
- P) Djeca trebaju biti sa svojim roditeljima.
Ukoliko mi ne platite, neću vam vratiti dijete.
Stoga mi trebate platiti“ (Cohen 2008, 39).

U ovom provokativnom primjeru, dijete predstavlja plodonosan rad talentiranih, otimač talentiranog, roditelji najsiromašniji u društvu, a plaćanje otimaču poticaj. Cohen smatra da najpotrebniji mogu odgovoriti u skladu sa zahtjevom talentiranih jer žele bolji položaj za sebe, no ako odbiju – nije neracionalno za njih da preferiraju status quo. Najpotrebniji u društvu mogu smatrati da su samopoštovanje i pravedno međusobno ophođenje vrijedniji od materijalne dobiti pod uvjetom prezentiranim u argumentu (Cohen 2008, 64). Naposljetku, argument za poticaje može biti prihvaćen „samo u društvu u kojemu međudnosi nemaju komunalni karakter u dotičnom smislu“ (Cohen 2008, 47). Cohen zaključuje kako argument za poticaje ne

9 “Načelo razlike u konačnici predstavlja dogovor oko raspodjele prirodnih talenata kao zajedničkog dobra i podjele njihovih plodova tako da se postigne što veća društvena i ekonomska dobrobit. Oni koji su favorizirani od strane prirode, tko god da jesu, mogu uživati u plodu te svoje dobre sreće samo pod uvjetom da poboljšavaju situaciju onih koji su u gubitku“ (Rawls 1999, 87).

može zadovoljiti interpersonalni test, proveden kroz dijalog između bolje stojećih i lošije stojećih grupa u društvu (Cohen 2008, 42).

U sažetku argumenta, Cohen ponavlja da dopušta osobne prerogative i posebne slučajeve kao uzroke nejednakosti u društvu (Cohen 2008, 61), ali smatra da je nepravedna ucjena talentiranih društva da će doprinosti više samo ako ih se bude bogato poticalo i nagrađivalo. Optužuje Rawlsa da dopušta takvo sebično ponašanje, kao kompatibilnim s konceptom pravednog društva. „On predstavlja politiku poticaja kao značajku pravednog društva, dok je tu zapravo riječ, kao što Mill kaže, o nečemu „vrlo poželjnim“ u društvu kakvo poznajemo, o gorkom „kompromisu sa sebičnim tipom karaktera“ kojeg je formirao kapitalizam“ (Cohen 2008, 86). Cohen misli da bi takvo ponašanja trebalo biti diskreditirano u pravednom društvu.

2. PRIGOVORI U OBRANU RAWLSOVE TEORIJE

Mnogi znanstvenici smatraju Cohenovu kritiku Rawlsa neuvjerljivom i neopravdanom. U ovom dijelu bit će predstavljena tri prigovora vezana uz Pareto argument i argument za poticaje. Jedan je već spomenut i dolazi od P. Casal (2010). Druga dva dolaze od S. Meckled Garcie (2002), i A.R.J. Fishera i E.F. McClennena (2011).

2.1 CASALOVA MISAO O SLOBODI IZBORA ZANIMANJA

Casal (2010) razlikuje tri oblika društvene raspodjele – R₁ (jednaki prihodi i sloboda zanimanja), R₂ (sloboda zanimanja i ekonomska učinkovitost kroz nejednakosti nastale kroz poticaje za veću učinkovitost; Rawlsijansko stajalište) i R₃ (ekonomska jednakost i ekonomska učinkovitost; egalitarijanska raspodjela). Nudi sljedeću shemu za tu trilemu (Casal 2010, 3):

	R	S	V ¹⁰
Sloboda zanimanja i ekonomska jednakost (R1)	100	100	100
Sloboda zanimanja i ekonomska učinkovitost (R2)	101	119	380
Ekonomska jednakost i ekonomska učinkovitost (R3)	200	200	200

Tablica 2

10 R – radnička klasa, S – srednja klasa, V – visoka klasa (Casal 2010, 3).

Casal nudi vlastito tumačenje na pitanje zašto Rawlsijanci (R₂) odbacuju R₁ i R₃. Odbacuju R₁ jer „R₂ donosi dobrobit nekima i ekonomski ne šteti nikome, i (...) nejednakosti koje nisu štetne su pravedne“ (Casal 2010, 3). Pretpostavlja se, iz Rawlsijanske perspektive, da je ovo objašnjenje prihvatljivo svima klasama i sve bi pristale na takve nejednakosti, odnosno Cohenovom terminologijom – da bi te nejednakosti prošle interpersonalni test. Casal također nudi odgovor na pitanje zašto Rawlsijanci odbacuju R₃. „Oni odbacuju R₃ jer vjeruju (i) da ugrožava slobodu zanimanja, i (ii) da ta sloboda ne bi smjela biti ugrožena zbog osiguravanja veće jednakosti“ (Casal 2010, 3).

Casal se slaže s Cohenom da nekim poticajima treba kritički pristupiti te da je moguće preoblikovati tržišni etos društva i tako utjecati na osobne prerogative i izbore. No isto tako se slaže s Rawlsom da bi taj pomak prema Cohenovim sugestijama u određenom smislu ugrozilo slobodu jer društveni pritisak može imati snažno represivno djelovanje na osobni izbor kao i sila zakona (Casal 2010, 22).

Da bi pomirila oba stajališta, Casal nudi zanimljivo rješenje. Smatra da bi se društveni etos trebao oblikovati na način da se poveća izbor zanimanja za najsiromašnije u društvu. Ideja je da boljestojeći aktivno sudjeluju u stvaranju društvenog, političkog i gospodarskog okruženja u kojemu bi najsiromašniji mogli ostvariti najveću dobrobit za sebe. Primjerice, takav etos bi se mogao stvarati kroz podupiranje intelektualnog razvoja i obrazovanja siromašnih, ili kroz davanje prikladnog vremena i prostora za majčinstvo zaposlenoj ženi (Casal 2010, 18-21).

Iako se čini da je Casalovo stajalište između Rawlsovog i Cohenovog, smatram da je njena pozicija bliža, ako ne i ista, Cohenovoj koji uzima u obzir osobne prerogative i ne smatra ih problematičnim, osim ukoliko su osobni prerogativi izgovor da se u potpunosti ignorira služenje javnom dobru. Cohen odbacuje bilo kakav pokušaj društvenog/političkog pritiska na talentirane da zadrže visoku produktivnost i bez poticaja. On priznaje leksički prioritet¹¹ načela slobode (prvog načela pravednosti), a sloboda izbora zanimanja se jamči i načelom slobode i kroz osobne prerogative. Zato se Cohenu ne može prišiti Rawlsov argument kako bi egalitarijski etos vršio nasilan društveni pritisak na talentirane pri izboru zanimanja i obavljanja posla. Ono što Cohen ne prihvaća, i s čime se Casal u svom stajalištu slaže, jest da etos koji dopušta potpunu ignoranciju načela pravednosti ne može biti kompatibilan s etosom pravednog društva. Po Cohenu, takav neprihvatljiv etos se stvara kroz davanje velikih poticaja talentiranima za njihov rad.

¹¹ Rawls daje listu sloboda koje trebaju biti jednake za sve. Te slobode su zaštićene leksičkim prioritetom prvog principa što znači da tek kad je prvi princip zadovoljen, može se razmišljati o zadovoljenju drugog (Rawls 1999, 38).

2.2 ZAŠTO RADITI VIŠE? – TEZA S. MECKLED GARCIE

Meckled Garcia(2002) postavlja pitanje zašto R₁ (inicijalna jednaka društvena raspodjela) nije prihvatljiva s najnižim indeksima primarnih dobara jer je upravo ta raspodjela po Cohenu najpravednija, bez uključivanja materijalnih poticaja. Meckled Garcia smatra da Cohen odbacuje tu raspodjelu i postavlja R₃ (Paretova superiorna društvena raspodjela i jednakost) kao najpravedniju jer pretpostavlja određenu moralnu/društvenu dužnost kod talentiranih. Taj osjećaj dužnosti, umjesto materijalnih poticaja, trebao bi služiti kao motivacijski čimbenik koji bi utjecao na povećanje produktivnosti kod talentiranih, a u isto vrijeme osigurava i jednakost i učinkovitost (Meckled Garcia 2002, 779-780).

Meckled Garcia uviđa da je Cohen tu moralnu dužnost izveo iz lojalnosti građana prema načelu razlike, a ona tjera građane, poglavito talentirane, da rade više te tako uzdižu materijalni standard života čitavog društva. Meckled Garcia žestoko argumentira protiv bilo kakve mogućnosti proizlaženja takve moralne dužnosti iz načela razlike, ulazeći u temelje Rawlsovih ideja u teoriji pravednosti. On sumnja da bi Rawls pretpostavio ikakvu dužnost za građane, makar i za minimalni doprinos da bi se osigurao „minimalni standard ispod kojega za najsiromašnije ne bi više vrijedilo sudjelovati u sustavu“ (Meckled Garcia 2002, 782).

Stoga, Meckled Garcia zaključuje da su poticaji neutralni, neprisilni način koji „stvara raznolikost razloga za uporabu talenta, a načelo razlike pretvara ju u društveno korisnu. S druge strane, teorija o društvenoj dužnosti treba dati objašnjenje za svoje očite antiliberalne implikacije: samo posjedovanje produktivne nadarenosti implicira dužnost da se bude produktivniji, nasuprot ideji da se ukupno bogatstvo jednostavno podijeli jednako“ (Meckled Garcia 2002, 788).

Meckled Garcia upućuje na vrlo zanimljive zaključke, međutim, po mom mišljenju, nedovoljnim da se odbace Cohenovi prigovori. Meckled Garcia dobro primjećuje da Cohen smatra kako talentirani trebaju imati određeni osjećaj dužnosti prema loše stojećim u društvu i prema javnom dobru te da Rawls ne bi takvu obvezu postavio pred građanina. Međutim, tu i jest Cohenova posebnost jer ne vjeruje da se pravedno društvo na normativnoj razini može konstruirati bez rasprave o društvenom etosu i moralu građana. Cohen propituje čitav koncept tržišnog društva, njegove vrijednosti, motivaciju, društveni etos, ljudsku prirodu i moral. Cohen smatra neuvjerljivom teorijsku konstrukciju da članovi pravednog društva mogu osnovati svoje društvo na temelju načela pravednosti i u isto vrijeme ta načela smatrati potpuno nerelevantnim u svojoj privatnoj sferi. Cohen ne vjeruje da je potrebno, bilo zbog ljudske prirode ili drugih razloga, prihvatiti tezu kako se visoka učinkovitost talentiranih može osigurati jedino s

materijalnim poticajima, kao najvećom motivacijom. Cohen ne zagovara ropstvo talentiranih, ali također ne prihvaća ideju da se između tri vrijednosti – sloboda, jednakost i učinkovitost, jedna mora odbaciti.

2.3 FISHER I MCCLENNEN – RIJEČ JE O INDIVIDUALNOJ RACIONALNOSTI

Fisher i McClennen (2011) tvrde da je Cohen krivo razumio srž Paretovog načela. Po njima, Paretovo načelo je načelo individualne racionalnosti i pomak „prema boljem“ barem za jednu osobu, dok se nikome drugom nije položaj pogoršao zbog tog pomaka. Pri elaboraciji o najboljoj shemi društvene raspodjele, Paretovom načelu Rawls dodaje načelo razlike iz razloga što vjeruje da bi ga osobe koje vjeruju u pravednost prihvatile kada bi odlučivali o osobnim preferencijama. Naposljetku, racionalno je za najsiromašnije u društvu da prihvate nejednaku raspodjelu u kojoj ipak imaju više nego što bi imali u jednakoj raspodjeli (Fisher i McClennen 2011, 11-14).

Oni tvrde da Cohen nije uspio odbaciti Rawlsovu tezu o iracionalnosti „koja kaže da je neracionalno preferirati početnu jednakost u svjetlu nejednakog Pareto-optimalnog ishoda“ (Fisher i McClennen 2011, 11). Prvo, smatraju da nije neracionalno preferirati nejednaku raspodjelu nad jednakom. Drugo, i ako bi bilo racionalno izabrati R_3 nad R_1 jer svi u društvu imaju više nego u R_1 , i ako bi R_2 moglo biti odbačeno jer najsiromašniji imaju manje nego u R_3 , a boljestojeći bi pristali na jednaku preraspodjelu, svedeno ne bi bilo neracionalno preferirati R_4 nad R_3 u kojoj bi svi imali više nego u R_3 (Fisher i McClennen, 2011: 14). Dakle, Fisher i McClennen uvode mogućnost nove raspodjele (R_4) koja bi mogla biti poželjnija od R_3 u kojoj svi maksimalno rade bez materijalnih poticaja i svi jednako imaju. Drugim riječima, Fisher i McClennen pretpostavljaju kao mogućnost da bi opće bogatstvo društvo i u tom slučaju moglo biti uvećano ako bi se dozvolili materijalni poticaji.

Po mom mišljenju, Fisher i McClennen analiziraju Paretovo načelo kao koncept ekonomske teorije i teorije racionalnog izbora, dok ga Cohen kritizira kao koncept unutar teorije pravednosti. Dok Fisher i McClennen brane Paretov princip kao značajnog za razumijevanje moderne ekonomije i društva, Cohen ga ne propituje per se, već njegov doprinos normativnoj konstrukciji pravednog društva. Prema Rawlsu, nejednaka raspodjela mogla bi biti preferirana nad jednakom raspodjelom u slučaju ako bi najsiromašniji bili u boljem položaju, bez obzira što bi u istoj raspodjeli boljestojeći imali još više. Takve nejednakosti su dopuštene po Rawlsu, a Cohen ih kritizira, smatrajući da je najveći dio tih nejednakosti nastao zbog sebičnog potraživanja talentiranih te stoga ne mogu biti pravedne. Cohen smatra da takva potraživanja zapravo pogoršavaju položaj najsiromašnijih u društvu u usporedbi s položajem kojeg bi imali u potencijalnoj

društvenoj raspodjeli gdje bi talentirani zadržali visoku učinkovitost bez materijalnih potraživanja zbog većeg uvažavanja principa pravednosti u osobnom moralu.

Također, uvođenje i pretpostavljanje nove društvene raspodjele R_4 koja bi se odnosila prema R_3 kao R_2 prema R_1 ne doprinosi raspravi jer se nakon R_4 , može pretpostaviti R_5 . R_5 bi bila jednaka društvena raspodjela koja bi trebala zadržati razinu primarnih dobara i učinkovitost talentiranih kao u R_4 , no pod uvjetom da se krajnja društvena dobit raspodjeli na sve članove jednako. Rasprava bi se mogla nastaviti u nedogled, uvođenjem R_6 itd., ali takav pristup ne sadrži vrijedne uvide u nove argumente koje bi dale novi zamah raspravi.

3. PARETOV ARGUMENT I COHENOVA TEZA

U ovom dijelu, ponudit ću vlastitu interpretaciju spornih točaka rasprave između Cohena i Rawlsa. Svoju interpretaciju temeljim na analizi uloge Paretovog argumenta u Rawlsovoj teoriji, analizi Cohenove kritike te kritike Cohenovog pristupa, posebno iz ugla navedenih znanstvenika koji su izloženi u drugom dijelu. U ilustracijama prethodno predstavljenim u tekstu, brojevi predstavljaju, kao što je već rečeno, indeks primarnih dobara. Unatoč tome što se mnogi znanstvenici odnose prema tim brojevima kao simboličnom prikazu novčanih jedinica, takvo značenje brojeva može se smatrati samo djelomičnim. Od tri izložene društvene raspodjele, dvije raspodjele imaju jednak indeks primarnih dobara za sve slojeve društva (R_1 i R_3), dok jedna različite (R_2). Cohenu je prihvatljiva samo R_1 , odnosno R_3 , dok R_2 smatra nepravednom društvenom raspodjelom jer sadrži nejednakosti nastale poticajima za talentirane. S druge strane, Cohen prihvaća osobne prerogative, pravo da se slijede osobni ciljevi i interesi te određene posebne slučajeve kao što su teški i odgovorni poslovi za potencijalne izvore nejednakosti.

Stoga nije jasno kako Cohen može zagovarati jednaku raspodjelu, bilo da govorimo o R_1 ili R_3 , ako dopušta nejednakosti koje bi mogle proisteći iz navedenih izvora. Jednaka raspodjela je moguća jedino ako Cohen pretpostavlja neku zahtjevnju matematičku računicu koja bi primjerice, izjednačavala pretjerane napore nekih pojedinaca zbog društvenog dobra. Ti ljudi bi mogli u materijalnom smislu imati više nego ostali, ali budući da bi bilo riječ o kompenzaciji za njihov napor, a indeks primarnih dobara je širi pojam od indeksa materijalnih dobara, u krajnjem rezultatu oni bi imali isto kao i drugi koji se nisu izložili takvom naporu. Kada je riječ o definiranju poslova i zanimanja koji bi mogli upasti u shemu posebnih slučajeva, i vrednovati se kroz kompenzaciju koja bi se transparentno davala za

njihovo obnašanje, možda bi se takva matematička računica i mogla donijeti. Međutim, ne vjerujem da bi se u istu računicu mogli uvrstiti brojni osobni prerogativi i poticaji za odabir jednog zanimanja naspram drugog te da bi se u konačnici dobili isti indeksi primarnih dobara. Također, Cohen nije eksplicitno rekao koliko bi pojedinac kroz svoj svakodnevni život i osobni moral trebao doprinositi najpotrebnijima u ime načela razlike. On je jasno naznačio da ono treba biti prisutno, barem u minimalnom obliku, u društvenom etosu, a time i u osobnom moralu pojedinaca što znači da je moguće zamisliti kako će dio društva ekstremno puno doprinositi i time davati puno od sebe, dok će dio društva ekstremno malo doprinositi i time zadržavati puno za sebe. Velik dio će se naći unutar tih ekstrema. Međutim, bitno je u ovom dijelu primijetiti da je vrlo teško, pod takvim liberalnim uvjetima, dobiti jednaku društvenu raspodjelu.

Po mom mišljenju, Cohen može jedino zagovarati R_2 , no u toj raspodjeli vidi opravdane i neopravdane nejednakosti. Neopravdane nejednakosti nastale su zbog tržišnog etosa kojeg Rawls tolerira u pravednom društvu te zbog velikih poticaja za talentirane koji slijede taj etos. Nastanak takvih nejednakosti i odnos između boljestojećih i najpotrebnijih u društvu Cohen smatra protivnom načelima i vrijednostima pravednosti. U pozadini tih procesa i odnosa nalazi se igra nulte sume te Cohen smatra da bi dobrobit za najpotrebnije, ako bi se slijedilo načelo razlike, bila veća ukoliko bi talentirani bili visoko učinkoviti bez velikih materijalnih poticaja.

Ilustrirat ću svoje stajalište kroz dvije društvene raspodjele koje raščlanjuju R_2 u prethodnim primjerima. Da se podsjetimo, R_2 je predložen od strane Rawlsa kao Paretova superiorna raspodjela u kojoj su svi članovi društva u boljem položaju naspram položaja u početnoj jednakoj raspodjeli (R_1), i Rawls je smatra stoga najpravednijom. Cohen pita zašto se R_1 ne može zamijeniti s R_3 gdje ponovno imamo jednaku društvenu raspodjelu, no indeks primarnih dobara za svakog člana je viši nego u R_1 . Moja tvrdnja je da Cohen ne može zagovarati nikakav oblik jednake društvene raspodjele ukoliko dopušta nejednakosti, makar nastale iz navedenih opravdanih izvora i iz razloga na koje bi i najpotrebniji članovi društva mogli dati konsenzus. Primjerice, ako biti doktor znači obnašati težak i odgovoran posao zbog čega je opravdano davati doktorima višu plaću, i ako bi istu plaću moglo smatrati i poticajom za mlade studente da se odluče za dotično zanimanje koje zahtjeva dugo školovanje, no vrlo je potrebno društvu, onda se može zaključiti da bi doktor bio u boljestojećem položaju i u pravednom društvu po Cohenu. Znači, po mom stajalištu, i Cohen zagovara R_2 , no njegovo viđenje te društvene raspodjele je pročišćenija verzija Rawlsove društvene raspodjele. U sljedećoj shemi može se vidjeti razlika:

	B	S
R2 (Rawls)	101	299
R2 (Cohen)	149	251

Tablica 3

U R₂, primarna dobra u društvu su nejednako raspodijeljena, i iako su najsiromašniji u boljem položaju nego što bi bili u početnoj jednako raspodjeli, racionalno bi bilo za njih odlučiti da ne žele pristati na dotičnu raspodjelu, ako bi smatrali da je postojeća nejednakost prevelika i nepravedna. Ta odluka je za njih racionalna u slučaju kada ta raspodjela sadrži nejednakosti koje ugrožavaju vrijednosti pravednog društva kao što su međusobno poštovanje, osjećaj vlastite vrijednosti, dostojanstvo i reciprocitet. Kao krajnji rezultat, takvo stanje u društvu može ugroziti njegovu stabilnost te društvo ne može predstavljati ideal pravednosti. Cohen smatra da Rawls otvara mogućnost za nastanak takvog društvenog stanja u svojoj raspodjeli (R₂ po Rawlsu).

Da bi se to izbjeglo, Cohen tvrdi da društvo treba gajiti egalitarijski etos u kojima ne bi nastajale neopravdane nejednakosti zbog raznih poticaja za talentirane. Takav etos se može stvoriti ako principi pravednosti budu i neka vrsta moralnih smjernica u privatnoj sferi građana koju bi oni, barem u minimalnoj mjeri, slijedili. U isto vrijeme, Rawls dopušta da se principi pravednosti u potpunosti ignoriraju u privatnoj sferi. Ako bi slijedili Coheneve upute, dobili bi u potpunosti pravednu distribuciju, R₂ po Cohenu, kao što je naznačeno u prethodnoj ilustraciji. To bi bila raspodjela s nejednakostima koje bi morale proći tzv. interpersonalni test, što znači, primjerice, da bi u imaginarnom razgovoru dviju racionalnih osoba u pravednom društvu, talentirana osoba morala predočiti valjane razloge da bi dobila privolu siromašne za veću osobnu dobit.

I u svojoj ilustraciji sam uvrstila mogućnost da raspodjela počiva na ideji o igri nulte sume što bi značilo da što više talentirani traže za sebe, to ostaje manje za najpotrebnije. Čini se da i Casal (2010) uviđa istu mogućnost u svom primjeru štrajka pilota za višu plaću u svojoj domovini Španjolskoj. Casal navodi da je štrajk završio tako što je smanjena plaća osoblja zaduženo za prtljagu, čistoću aerodroma i slično da bi se podigla plaća pilotima (Casal 2010, 13). Casal misli, da čak i ako zaposlenici na slabije plaćenim poslovima nisu potplaćeni, smanjenje njihove plaće može ih zaustaviti u njihovom pokušaju da prijeđu na bolje plaćeni posao i općenito da se zaposle na struci u kojoj žele. Pretpostavka je da većina ljudi ne sanja da postane, primjerice, nosač prtljage, i da je to posao na kojemu ljudi završe iz raznih, najčešće jednostavnih egzistencijalnih razloga. Druga je situacija s pilotom – pretpostavka je da je posrijedi željeni izbor zanimanja (Casal 2010, 16).

Da zaključimo ovaj dio, određene nejednakosti su dopuštene i one stavljaju talentirane u bolju poziciju u društvu, no nakon određene točke, kada se te nejednakosti ne mogu opravdati pred najpotrebnijima, raspodjela se više ne može smatrati pravednom. Cohen vjeruje da Rawlsova raspodjela sadrži neke od tih neopravdanih nejednakosti, i da bi se one izbjegle ako bi se poticao egalitarijanski etos u društvu. Na taj način, najsiromašniji bi imali više i bili bi u boljem položaju. Ako prihvatimo Casalov primjer iz Španjolske i ideju o igri nulte sume, može se zaključiti da veći poticaji za talentirane rezultiraju smanjenjem dobrobiti za najpotrebnije.

4. ZAKLJUČAK

Cohen dopušta određene nejednakosti u pravednom društvu, nastale kroz osobne prerogative i posebne slučajeve vezane uz težinu i odgovornost obavljanja nekog posla. Njegov glavni doprinos vezan je za rasvjetljivanje društvenog etosa u rawlsijanskoj verziji pravednog društva koji tolerira sebična potraživanja talentiranih. Cohen je pronašao istinsko pravedno društvo unutar Rawlsovog pravednog, idealnog društva koje je kao koncept šire i stoga nedovoljno pravedno. Da bi se koncept pročistio, Cohen smatra da bi društvo trebalo uvažavati egalitarijanski etos, a ne tržišni. On tvrdi da Rawls, budući je oslobodio građane moralne dužnosti u svojoj privatnoj sferi da moraju uvažavati načela pravednosti kao moralne smjernice koje bi se iz njih mogle izvesti, dopušta mogućnost potencijalno velikih i nepravednih nejednakosti koje ne bi mogle zadovoljiti interpersonalni test. Cohen ne misli da bi moralne smjernice koje bi proizašle iz načela pravednosti trebale biti jedine ili glavne moralne norme građana u svakodnevnom životu, ali građanin pravednog društva ne može ih u potpunosti ignorirati.

Cohen vjeruje da bi društvo koje bi promicalo egalitarijanski etos imalo puno manje nejednakosti nego Rawlsovo pravedno društvo. Stoga, vezano za analizu Paretovog načela unutar rasprave Cohena i Rawlsa, moj zaključak je da Cohen ne zagovara jednaku raspodjelu kao najpravedniju, u kojoj bi svaki član društva imao isti indeks primarnih dobara, bez obzira na pojedinačan doprinos i ostale razlike. On dopušta jednaku raspodjelu koja ispunjava načelo razlike i osobne prerogative, određene poticaje i posebne slučajeve kao potencijalne izvore opravdanih nejednakosti. Ako bi Cohenovi prigovori bili uzeti u obzir, raspodjela bi sadržavala manje nejednakosti između bolje i lošije stojećih nego što je to slučaj u Rawlsovom konceptu pravednog društva. Te nejednakosti imale bi prihvatljivo opravdanje za sve članove društva, uključujući najsiromašnije, zadovoljile bi interpersonalni test te bi se smatrale pravednim.

CITIRANA LITERATURA

- Casal, Paula. 2010. „Mill, Rawls and Cohen in Egalitarian Trilemma“.
<http://www.ucl.ac.uk/laws/jurisprudence/docs/2010/Casalo2Feb2010.pdf>
 (zadnji pristup – 29. prosinca 2013.)
- Cohen, Gerald Allan. 2002. *If You're an Egalitarian How Come You're So Rich?*.
 Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cohen, Gerald Allan. 2008. *Rescuing Justice and Equality*. Cambridge, MA: Harvard
 University Press.
- Fisher, Anthony Robert James i McClennen, Edward F.. 2011 “The Pareto Argument
 for Inequality Revisited”.
<http://myweb.dal.ca/an522950/docs/pareto.revisited-21.02.pdf>
 (pristupila 29. 12. 2013.)
- Meckled-Garcia, Saladin. 2002. „Why Work Harder? Equality, Social Duty and the
 Market“ *Political Studies* 50, 779-793.
- Rawls, John. 1999. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, John. 2001. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Titelbaum, Michael. 2008. „What Would a Rawlsian Ethos of Justice Look Like?“
Philosophy & Public Affairs 36: 289-322.

SUMMARY

G. A. COHEN'S CRITIQUE OF THE PARETO ARGUMENT IN RAWLS'S THEORY OF JUSTICE — EQUALITY IS NOT REQUIRED

G.A. Cohen addresses several significant objections to J. Rawls' theory of justice and among them, one is related to Rawls' version of the Pareto argument. This article discusses the objection, shows its weaknesses through different perspectives of the following scholars – P. Casal, S. Meckled Garcia and A.R.J. Fisher/ E.F.McClennen and finally, gives a new insight in Cohen's arguments. Cohen refines Rawls' concept of the just society by removing incentives for selfish talented individuals. Cohen believes that such society would be highly efficient and equal, but in the same time Cohen leaves a space for inequalities, based on three sources: compensations for special burdened jobs, some motivational incentives and personal prerogatives. The article argues that, due to these sources of inequalities, Cohen's concept of the just society may eventually be less unequal than Rawls', but it cannot be an equal society.

KEY WORDS: theory of justice, Pareto argument, G.A. Cohen, J. Rawls, equality, egalitarianism, social ethos, talent, incentive, social distribution, freedom of occupational choice

—

OSVRTI, PRIKAZI,
RECENZIJE

—

'OTCEPLJENJE' – JE LI NEKO POMENUO 'OTCEPLJENJE'? JOŠ O UZROCIMA RASPADA JUGOSLAVIJE ODGOVOR ALEKSANDRU PAVKOVIĆU

Sergej Flere
Univerzitet u Mariboru

SAŽETAK

Pavković vidi nestanak Jugoslavije kao niz činova otcepljenja republika i jedne pokrajine. Nasuprot tome, tvrdi se da je proces raspadanja jugoslovenske države kompleksna pojava, da je prouzrokovan nedostatkom političke legitimnosti nakon Titove smrti, nestankom geopolitičke uloge Jugoslavije, ugrađenom malfunkcionalnošću savezne države, ekonomskim teškoćama koje su spontano tumačene kao pojave proizašle iz navodne privilegovanosti drugih jedinica unutar sistema, nesposobnošću stare elite da modifikuje institucionalni, posebno privredni sistem, transformacijom elita u republičke i nacionalne građanske elite, širenjem straha za opstanak nacija i u suštini spontanom prestankom delovanja savezne države. Slovenija i Srbija prve su 1990. g. preuzele uloge nezavisnih država, pošto je savezna institucionalna ravnoteža bila poremećena oduzimanjem ovlašćenja pokrajinama. Jugoslovenska država prestala je da postoji prestankom njenog efektivnog delovanja, njene efektivne vlasti. Sami činovi otcepljenja u tome imali su malu ulogu. Čak ni ceo subjektivni faktor (htenja, namere, akteri, izvršioci) nije imao znatniju uzročnu težinu.

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, raspad države, secesija (otcepljenje), efikasna vlast, država.

1. UVOD

Nakon 1991. godine, koja se može smatrati godinom nestanka jugoslovenske države (Woodward, 1995; Ramet, 1996; Banac, 1992; Obradović, 2007, 14), mnogo se autora bavilo pitanjem nestanka te države, kao i uzrocima i posledicama te pojave. Njome su se bavili autori različitih struka (ovde nas interesuju samo društvene nauke). Tim pitanjem su se bavili istoričari, iako se

radi o pojavi koja nije davna (Banac, 1992; Banac, 2009; Pavlowitch, 1999), antropolozi (Vuk Godina, 1998; Baskar, 1999), sociolozi (Meštrović, 1997; Meštrović, Letica, Goreta, 1993; Klanjšek i Flere, 2011), pravnici (Petrić 1998; Rady, 1996; Roth, 2010)¹. To su uglavnom autori koji zagovaraju nauku u užem smislu i koji izvode kvalitativna istraživanja usmerena na svakodnevni život (Bojičić, 1996). Pošto je je reč o političkoj pojavi, najmerodavnija je politička nauka (Ramet, 1996; Woodward, 1995; Jovic, 2001). Takođe je primereno da se njime bavi časopis koji zajedno izdaju fakulteti političkih nauka iz Hrvatske i Srbije, dve zemlje koje su bile najveće u nekadašnjoj jugoslovenskoj državi.

Pri razmatranju ovog pitanja pokazalo se da je bilo teško održavati objektivnost, naročito u prvim godinama nakon nestanka te države. Dok su plamteli ratovi u nekim od tih zemalja, i kad je pitanje tog raspada bilo u žiži interesovanja političkih faktora, ta pristrasnost je bila naročito istaknuta, pa i razumljiva. Tako su i naučnici izvan ovog prostora bili predmetom oštrih kritika u pogledu pristrasnosti (Hayden u odnosu na Ramet /Hayden, 2007/, kojoj je prigovorio da je njeno 'univerzalno shvatanje ljudskih prava' pristrasno, Flere u odnosu na Meštrovića, kome je prigovorio zbog etničkog esencijalizma u nizu opisa navodnih etničkih svojstava Srba, Flere, 2003). Pitanje pristrasnosti i samo pitanje raspada Jugoslavije je završalo knjigom S. Huntingtona *Sukob civilizacija* (1996), gde cela konstrukcija o nespojivosti civilizacija utemeljenih na religijama proizilazi iz analize tog primera. Stoga bi se možda nakon dve decenije mogao očekivati objektivn, uravnotežen uvid u taj problem. Upravo tome je bio posvećen i deo knjige koju su uredili Ingrao i Emmert (2009). Kako je problem, međutim, kompleksan, nije čudno da u nauci postoje još uvek različita mišljenja i stavovi, mada bi se mogla očekivati kumulacija.

U br. 2 za 2013. godinu u *Političkim perspektivama* objavljen je članak Aleksandra Pavkovića „Otcepljenje, nasilje i državni razlog“. Članak kao da je posvećen opštijim pitanjima analize otcepljenja država, ali su naročito brojni primeri iz nekadašnje Jugoslavije. Otcepljenje autor analizira, pozivajući se na Machiavellija i Botera, što mu daje osnovu za dalju analizu toga da li je primenjena sila ili nije. Inače, po Pavkoviću je uvek reč o istom fenomenu koji je Machiavelli opisao kao „prenošenje vlasti nad nekim teritorijem s jednog vladara na drugog“ (2013, 7). Dakle, stanoviše našeg autora je krajnje realističko, postoji samo vlast nad teritorijom i nastojanje vlastoželjnih subjekata za njenim očuvanjem i – što se tiče otcepljenja – novih vlastoželjnih subjekata za njenim sticanjem. Navodno, otcepili su se Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, a kasnije Crna Gora i Kosovo. Slovenija, Hrvatska i Hercegovina su slučajevi 'otcepljenja' gde je primenjena 'oružana

1 Spisak je prvenstveno ilustrativan.

sila' (8-9), dok je 'otcepljenje' u slučajevima Makedonije i Crne Gore bilo 'mirno' (8) i najzad za otcepljenje u slučaju Kosova autor ne precizira kakvo je bilo (9). Sve sami secesionisti, secesija kao masovna bolest². Možda bi odmah valjalo ukazati na to da su se u međuvremenu, od Machaivellija i Botera, konstituisali moderni narodi (Hobsbawm, 2008), pa i razlikovanje na stare i nove narode (Seton Watson, 1977), pa možda i specifičnosti istočnoevropskog nacionalizma (Sugar, 1969). Najzad, pojavilo se i pravo naroda na samoopredeljenje (Wilsonovih 14 tačaka, Lenjinovo shvatanje nacionalnog samoopredeljenja do otcepljenja, Povelja Ujedinjenih nacija od 1945.), što predstavlja neku ideološku pozadinu događanja.

Nakon više od dve decenije političkonaučnog i društvenonaučnog rada na ovom pitanju, možemo reći da je Pavković zašao u ćorsokak ili barem na straputicu političke nauke – ograničavajući se na secesiju kao pojmovni okvir za razumevanje jugoslovenskog slučaja – posebno uzimajući u obzir kompleksnost pojava. Ovde se nećemo upuštati u sistemsko razmatranje društvenonaučnih radova koji se bave problemom nestanka Jugoslavije kao države, jer je ta literatura preobimna, niti u ubedljivost pojedinih objašnjenja koja autori nude, ali u celini ta literatura mnogo kazuje. Navešćemo da barem dva autora daju pregled tih shvatanja unutar političke nauke (Ramet, 2004, Jović, 2001). Ramet ta shvatanja, s obzirom na isticanje značaja faktora, razvrstava u sledeće grupe: 1. spoljni činioci (u koje ubraja i 'teorije zavere' za koje navodi da u nauci nemaju ozbiljnog zastupnika, dok dozvoljava da je pad komunizma igrao značajnu ulogu); 2. udaljene unutrašnje činioce, gde neodređeno razmatra pitanje 'nacionalnog karaktera' i igru nacionalnih elita; 3. davnašnja neprijateljstva (kojima takođe ne pripisuje neki značaj); 4. bliske unutrašnje činioce, gde ističe ekonomsko propadanje jugoslovenske države u 80-im godinama, 'sistemske činioce' unutar političkog sistema kakvi su 'kolektivno rukodođenje' koje je unelo imanentnu nestabilnost; i 5. ljudski, subjektivni činilac, za koji navodi da mu niz autora pripisuje mali značaj, mada ni on ne uspeva da artikuliše svoj specifičan značaj i domašaj. Jović pak 'kolaps' jugoslovenske države razmatra preko sledećih pristupa i razloga: 1. ekonomski argument (ekonomska kriza 80-ih godina, za koju smatra da nije, po Joviću, dovoljna za objašnjenje, jer je na samom kraju došlo do boljitka); 2. 'davnašnje etničke omraze', koje potpuno odbacuje kao objašnjenja; 3. tzv. nacionalistički argument, kojem dozvoljava određen prostor zbog neharmoničnosti dva shvatanja nacionalizma, jugoslovenskog i etničkog, mada tu ističe kao najznačajnije da je Titova odn. Kardeljeva država bila utemeljena

2 Međutim, Pavkoviću je izraz *raspad* u odnosu na *nestanak* državnih tvorevina poznat. U drugom radu piše, da je 'multikonfesionalna jugoslovenka republika Bosna i Hercegovina' doživela 'raspad' (1998, 511). Razlog je to što 'su srpski intelektualni zagovornici konačno napustili jugoslovenstvo' (1998, 511).

na antietatističkoj ideologiji; 4. kulturni argument (uloga nespojivih religija), koji se opet po njegovom mišljenju svodi na stvarnost nestanka jugoslovenskog identiteta, a što sve nije dovoljno za objašnjenje; 5. međunarodni odnosi kao okvir, gde ističe da su pritisci Međunarodnog monetarnog fonda onemogućili nastojanja za reformom dela jugoslovenske elite; 5. uloga ličnosti, razmatrajući ulogu Tita, koji je bio 'van' i iznad zakona, smatrajući da ta uloga nije bila nezavisna od odnosa unutar jugoslovenske elite; 6. argument pada carstava, kojeg u stvari opet kanalise u to da se Jugoslavija razvila u komplikovanu multietničku strukturu kojom se teško vlada. (No, za njega je najvažnije da su komunisti 'svoja ubeđenja uzimali ozbiljno' i da to mora biti osnova za proučavanje raspada (2004, 115). Autorovo shvatanje pretenduje na to da jugoslovenske komuniste vidi kao isključivo zagledane u svoje ideje, on platonovski ili durkheimovski vidi suštinu kao nešto što potpuno okupira svoje nosioce, a što oni potpuno usvajaju, nezavisno od stvarnih interesa. Prihvatljiva je, međutim osnovna ideja da je antietatistička ideologija, uz isticanje nacija kao ravnopravnih entiteta koji ostvaruju i odvojene političke entitete, vodila formiranje nezavisnih država, pa nije mnogo bilo potrebno, da 'povrate' punomoći date federaciji.

Pri tom je značajno je da ni jedan politički naučnik o koncu Jugoslavije ne govori kao o nizu secesija, kao što čini Pavković. Istina, ima pravnih pisaca koji to čine, npr. Polak Petrič (2007), no i tada se govori 'raspad i secesija' ili, pak, Rady, koji secesiju pominje tek uzgred u tekstu (1997). I Roth u jugoslovenskom slučaju nestanka države ističe značaj 'efektivne kontrole'. Ovde će se tvrditi da govoriti o 'secesijama' u političko naučnom smislu nije odgovarajući okvir za poimanje pojava koje razmatramo. Ramet govori o raspadu i 'odmrzavanju' odn. 'topljenju' (*melt-down*) (2004, nadnaslov), pretpostavljajući da je problem bio zamrznut i da je raspad bio rezultat odmrzavanja problema, Jović piše o 'kolapsu', Bojičić o 'dezintegraciji' (1996), Đilas o 'raspadu' (1996), Lukić i Lynch o 'dezintegraciji' (1996), Woodward u svom uticajnom delu o 'raspadu' (disolucija) (1996), Flere o 'padu' (*downfall*, 2007), a Sekulić, jedan od autora koji je problem najsvestranije proučio govori čak o 'eksploziji' (2007, 176), nakon nestanka suprotstavljenih pritisaka koji su je održavali. Naravno, ne samo zato što bi s time moglo da se nastavi, nego i zato što to još uvek ništa ne dokazuje, jer nazivi mogu biti prigodni, figurativni, pa i obmanjujući. Takođe, termini u formalno pravnom aktu – u ovom slučaju o sukcesiji – ne dokazuju kada govore samo o raspadu (*break up*) (2001), jer međunarodni pravni akti mogu biti politički motivisani. Ipak, naslednici, uz nametnutog predsedavajućeg, upravo su tako optimalni (*Agreement on Succession Issues*, 2001-2004, <http://treaties.un.org/source/recenttexts/29-I.pdf>) No, sve to ukazuje se na preovlađujući tok razmišljanja, koji može biti i pogrešan, a da je Pavković u pravu, ali da nije u skladu sa preovlađujućim načinom razmišljanja.

Naše je stanovište da autori koji tvrde da je reč o raspadu ne greše, jer je jugoslovenska država postepeno, a na kraju brzo, prestala da funkcioniše i raspala se, prestankom delovanja sopstvenih institucija. Nestalo je 'efektivne vlasti.' I nije bilo slučajno to što je u njoj bilo mehanizama, u spojevima kulture i sistema, koji su je doveli do kraja. Formalno prisustvo secesije u ovom procesu postoji, no efemerno je, ima spoljašnji vid, i stoga bi za ovo što se ovde zagovara trebalo izneti osnovne crte procesa raspada.

Sa stanovišta političke nauke moguće je i ima smisla govoriti o pojavi na koju je upozorio Max Weber – teškoću rutinizacije harizme (Weber kod Gertha i Millsa, 1946; Flere, 2007), kao o pojavi koja odlučujuće doprinosi raspadu države.

Naime, svako političko uređenje oslonjeno je na neki sistem legitimacije, odnosno ima svoju legitimacionu formulu kao svoj kulturni temelj. U jugoslovenskom slučaju radilo se o harizmatškoj legitimacionoj formuli, mada ona nije bila zvanična, no činjenički je postojala i funkcionisala. Ta harizma je bila politički delujuća, ma koliko to danas delovalo čudno (na odlučujući značaj nestanka legitimnosti ukazuje, pored ostalih, i Sekulić, 1997, koji piše upravo o harizmatškom tipu legitimacije u jugoslovenskom slučaju, 1997, 176).

Kao što je Weber pisao, harizmatška vladavina je imanentno nestabilna i posebno se teško 'rutinizuje' (Gerth i Mills, 1946, 248-251), sa vođinom smrću čuda prestaju da budu moguća, a njegova nadarenost i 'naklonost viših sila' nestaju. Može se slobodno reći da nije moguće zamisliti neki funkcionalni supstitut za Titovu harizmu, kao ni jugoslovenski identitet (koji se na proveru pokazao slabim, a takođe i zbog toga što, uzimajući u obzir istoriju Jugoslavije, nije bilo dato dovoljno osnova za njegovo konstituisanje, Vuk Godina, 1998), ali ni uspostavljanje racionalne legitimnosti (njeno uspostavljanje pretpostavlja normalne okolnosti – umesto represije na Kosovu i balvana širom Hrvatske, i umesto delovanja nacionalnih preduzetnika širom Jugoslavije, koje je trajalo tokom dužeg vremenskog perioda – u kojima bi se jugoslovenska država, čak i da je pokušala tako da se uspostavi, opet postala malfunkcionalna zbog raznih disbalansa koji bi se pojavili, pre svega zbog interpretacija prošlosti koje bi neki novi etnički preduzetnici eksploatisali za dokazivanje nepravde jugoslovenske države, makar i kao konfederacije). Transformacija legitimacije iz harizmatške u racionalnu je teška (Weber navodi da će se ona radije transformisati u tradicionalnu), a njoj su se protivili svi institucionalni činioци vladajućeg poretka ('rukovodstvo Saveza komunista' i ostali elementi vladajuće/ih političke/ih elite/a).

Ta harizmatška legitimacija jugoslovenske države bila je dopunjena drugim elementima, u vidu zvanične kulture, no ti elementi su bili ipak manje značajni u konstituisanju ukupnog legitimacionog prostora.

Sekulić s pravom ističe NOB kao ključni element legitimacione formule, no postojale su i druge komponente, pa i egalitarizam (Flere, 2007). Njegova harizma sadržavala je tvrdnju o nadljudskim sposobnostima pokazanim u ratu kroz suprotstavljanje moćnijim neprijateljima, u povezivanju jugoslovenskih naroda, u uvođenju 'emancipacije rada', u oslobođanju i ujedinjavanju potlačenih naroda. Kasnije, ona postaje oruđe vlasti i veštački se naduvava (Flere, 2007). Prema tome, Titovom smrću stvoren je veliki legitimacioni vakuum.

S druge strane, okončanje jugoslovenske države je pravi izazov za sve autore koji polaze od pojedinih stanovišta unutar široko koncipirane teorije modernizacije, koja naglašava funkcionalnu diferencijaciju kao način povezivanja društvenog sistema, pa i države, kao što ističu Sekulić idr. (1994, 88). Modernizacija bi takođe, u osnovnim razvojnim linijama, vodila u opadanje etničke identifikacije (kao nečeg predmodernog) i u međuetničku toleranciju (Hodson idr., 1994). Jugoslovenska država se jednim dobrim delom razvijala po tom obrascu: doživljavala je dinamičan ekonomski razvoj u prve dve decenije, mada je već 1962. zabeležena recesija, prouzrokujući političku krizu (i kasnije je jugoslovenska privreda bila finansijski zavisna od kontinuirane pomoći iz inostranstva). Ipak, privreda je razvijana i modernizovana i pri tom su ostvarivani drugi elementi modernizacije: formiranje moderne porodice iz različitih prethodnih stupnjeva evolucije porodice (Milić i dr., 1981), i društvena mobilnost, razvoj školstva, unapređenje položaja žena, demokratija na radnom mestu (Rusinow, 1971; Sturmthal, 1972). Preovlađivala je etnička tolerancija i mešoviti brakovi su postepeno rasli (Sekulić idr., 1994; Petrović, 1985). Nacionalna ravnopravnost uživala je posebnu brigu vladajućih grupa, da bi se pitanje nacionalnih sukoba, izraženih tokom istorije, otklonilo. Ipak, treba odmah primetiti, da je Ustav SFRJ, pored toga što je naglašavao ulogu republika i pokrajina, do tačke da je onespособio savezne institucije, sadržavao niz neostavarivih iluzornih institucija 'delegatskog sistema' i 'udruženog rada'. Nezavisno od tih utopističkih elemenata, Eisenstadt i Sekulić i dr. su na tragu ključnom problemu jugoslovenskog društva, ističući legitimaciju. Eisenstadt piše uopšte o raspadu komunističkih sistema, napominjući da postoji 'protivrečnost unutar legitimacije' koja je bila pospešena 'neuspehom na ekonomskom području' (1992, 29), dok Sekulić i dr., baveći se našim primerom izričito, pišu 'da je legitimnost SKJ dovedena u pitanje i od samih komunističkih vođa', a 'raspad sistema doveo je ne samo da nepoverenja, već je stvarao i političke mogućnosti za ambiciozne pojedince' (1994, 88), koje će isti autori kasnije nazvati 'političkim preduzetnicima' (2006). Detaljna, longitudinalna analiza Sekulića i dr. pokazala je da su ti preduzetnici bili mala grupa, manjina u svim strukturalno posmatranim grupama (2006),

kojoj je uspelo, uz pomoć medija, da formira javnost u uslovima nesigurnosti³. Time oni ustvari indirektno podupiru stanovište da je raspad bio malo, ili nikako, određen subjektivnim činiocem, jer moćni objektivni procesi uvek mogu naći takve, relativno malobrojne i strukturalno neodredive nosioce.

U vezi sa modernizacijom i teorijom modernizacije, ipak se moramo zapitati da li se ona ostvarivala u svojoj punoći, ili je, zbog jednopartijskog sistema, prevlasti komunističke ideologije i upadajuće, ali ipak perzistentne političke represije, ipak preovladavao mehanički i segmentarni tip integracije društvenog sistema (Durkheim, 1972), no to pitanje prevazilazi pitanja naznačena ovom problematikom.

2. UZROCI NESTANKA

Uzroci raspada Jugoslavije mogu se pronaći još u samom njenom nastanku 1918, jer je do njega došlo kad su nacije bile već osnovane i kristalizovane, s izuzetkom jedne tanke hrvatske elite. Te nacije i nisu težile ujedinjenju niti su postojale istorijske pretpostavke za to (Banac, 1993). To znači da prva jugoslovenska država nije imala svoju unutrašnju legitimaciju, a to se ispoljavalo kako u perzistentnim nacionalnim sukobima, tako i u dugotrajnoj diktaturi i, u suštini, nametnutom političkom uređenju, tako i u tome da parlamentarni izbori nisu nikad bili održani bez krupnih nedostaka (Dedijer i dr. 1973). Slično važi i za ponovni nastanak 1943. (1945), koji se takođe nije odigrao u nekim 'normalnim' uslovima – niti su se narodi pitali, niti je integracija izvršena bez prinude. Naime, ni u jednom od ta dva slučaja nisu podstaknuti procesi koji bi omogućili ustanovljavanje države koja bi imala institucionalne temelje za 'normalno' funkcionisanje, takvo koje omogućava spontanu održivost. Razmatranje tih pitanja oduzelo bi suviše prostora i izlazi van okvira zadatka. Sledićemo zato samo neke elemente neposrednog procesa raspada.

Scenu Jugoslavije u 80-im godinama, nakon smrti Tita, definisala su tri odlučujuća činioca: 1. pogoršavanje ekonomske situacije, 2. delegitimacija političkog sistema i 3. prestrukturiranje elita koje su definitivno postale nacionalne i jedino su svoje utemeljenje nalazile u svojim sredinama, i to na nov način.

3 Tu je i kod Flerea (2003) pobijeno shvatanje da se Jugoslavija raspala zbog duboke, trajne međuetničke mržnje i kulturne nespojivosti, koja je bila popularna među novinarima i nekim stranim političarima. .

- Osamdesete godine bili su bremenite *ekonomskim teškoćama* koje su vladajuće institucije pokušavale da rešavaju merama štednje i ograničenjem potrošnje. Taj pad standarda podstakao je i učinio uverljivijim shvatanje da su 'oni drugi' krivi za naše (neposredne) teškoće, a podstakli su i shvatanje da smo 'mi' pripadnici pojedine nacije, odnosno republike. Značajno je da je Međunarodni monetarni fond⁴ znatno otežao i suzio prostor finansiranju Jugoslavije na koje je ta privreda bila navikla i od kojeg je bila zavisna (Jović 2004, 111; Mekina 2013). To je dovelo do previranja i nezadovoljstava, pa su nacionalne elite (i same u transformaciji) iskoristile te okolnosti za preusmeravanje htenja masa.⁵ Ekonomske teškoće podstakle su i ubrzanje delegitimizacije političkog sistema samog, kako primećuje pažljivi ali udaljeni posmatrač Pavlowitch (1999).

Jedan značajan događaj u kolapsu ekonomskog uređenja bio je slučaj velikokladiških 'menica', gde je privredni subjekt Agrokomerc praktično emitovao, odnosno štampao novac, i time faktički izvršio upad u platni sistem Jugoslavije, zbog čega se opravdano mogao steći utisak da ceo finansijski sistem ne deluje. Ocenjena vrednost emitovanih menica je bila 400 miliona USD (Banta, 1987). Takav utisak bio je utoliko ubedljiviji ukoliko je koincidirao sa drugim, opštijim ekonomskim teškoćama i preispitivanjima svake vrste, a pre svega sa korodiranjem opšte političke legitimacije. Vladajuća komunistička politička elita raspravljala je 80-ih godina o 'razvojnim teškoćama' u okvirima tzv. Krajgerove komisije i nije bila u stanju da donese ni najnužnije mere za prevazilaženje ekonomske krize, a pre svega mere koje bi ubedile Međunarodni monetarni fond i druge kreditore da se radi o državi koja zaslužuje poverenje. (Nemogućnost finansiranja mogla je biti dogovorena sa vladajućim međunarodnim faktorima, koji su time pokušali da sruše komunizam u Evropi). Dok su se stari delovi elite iscrpljivali u toj raspravi, gde su bili zaslepljeni s jedne strane institucionalnim okvirom, gde bi povlačenje jedne cigle moglo dovesti do rušenja cele konstrukcije, a s druge strane 'nacionalnim interesima' (kako su ih oni videli), formirale su se nove elite, koje su svoje ideologije gradile, kako piše Malešević, na manipulisanju istorijskim simbolima i na suprotstavljanju raspravama

4 Međunarodni monetarni fond nije delovao nezavisno od interesa SAD, ali je sumnjivo da je to ograničenje pristupa i posledično uvođenje ekonomskih restrikcija bilo upereno baš na slamanje Jugoslavije. Verovatnije je da je bilo usmereno na slamanje socijalističkog poretka (vidi, Jović, 2004).

5 Sa tog stanovišta, dolazak na scenu Ante Markovića i programa ekonomskih reformi krajem 1988. došao je jednostavno prekasno, mada nije verovatno ni da bi činjenica da su te reforme preduzete 10 godina ranije nešto suštinski promenila. Naime, od ekonomskih problema, u pogledu sudbine države, veću težinu imaju legitimacioni i geostrateški.

o masakrima počinjenim tokom Drugog svetkog rata od strane pređašnjeg režima (Malešević, 2000, 159). Zbilja, to su bile (i još su) opšte crte te ideologije u svim postjugoslovenskim entitetima.

- Svakako, *elite* nisu delovale kao nosioci vekovnih težnji svojih naroda ka stvaranju jednonacionalnih država (Klanjšek i Flere, 2011), već racionalno, u okviru datih mogućnosti, nastojeći da se transformišu/održavaju/stvore, i u tome je bila njihova najvažnija uloga među slojevima u svakom društvu (Goati, 1997), mada njima kao celinama više od racionalnog ponašanja ne treba pripisati. One nisu stvorile ni legitimacioni vakuum, niti su bile više od toga što njihov naziv kazuje, nisu bile *deus ex machina*, a to pogotovo nisu bili pojedini likovi, među kojima se ipak ističu makijavelijevsko lavovski Slobodan Milošević i Janez Janša. Ali taktički potezi nisu mogli promeniti istorijske procese, pa ni elite i njihove vođe.

Unutar republika transformisala se elita, sve viđeniju ulogu igraju nacionalistički 'etnički preduzetnici' koji potpiruju strahove i nude nova, smela politička rešenja, od otcepljenja do zavođenja diktature, uvek sa naglaskom na nužnosti neposredne zaštite sopstvene ugrožene nacije. To je bilo neposredno povezano sa pluralizacijom, najpre kulturne, a kasnije političke scene, koja se u svim slučajevima profilisala nacionalno. Pokušaji opštejugoslovenskog profilisanja kulturne i političke scene ostajali su rudimentarni (Odbor za ljudska prava, koji bi povezivao Beograd i Ljubljanu, UJDI /Jež, 1989/, Savez reformskih snaga).

Neodrživost stanja očitovala se u suprotstavljenim shvatanjima gde su jedni etnički preduzetnici videli saveznu vlast kao stecište 'antisrpske koalicije', dok su drugi istu vlast videli kroz glavni grad (srpski) 'Beograd' (za analizu tog gledišta vidi Samary, 1995).

Nasuprot republičkim, odnosno nacionalnim, elitama koje su se transformisale, pokazalo se da jugoslovenska elita niti postoji, niti ima svoje utemeljenje. Politički sastav političke 'tranzicione' elite u federaciji dobio je utemeljenje u svojim republikama (i pokrajinama), jer 'apostolat harizmarha' više nije funkcionisao.

- Na 'rastakanje' zajedničkog života dalje je uticalo širenje strahova koji su prevazilazili ekonomske uslove i odnosili se na neposredne uslove preživljavanja pojedinaca pripadnika pojedinih naroda. Mediji su u tome širenju odigrali ključnu ulogu. Najznačajniji je bio slučaj Martinović, jedna bizarna situacija sa Kosova, gde je 1985. dotad anonimni pojedinac bio teško fizički povređen, a grupe sudskih veštaka nisu mogle da utvrde da li je povreda bila samonaneta ili počinjena od strane (albanskih) suseda. Taj i brojni slični slučajevi, koji nisu bili ograničeni

na Srbe, raširili su strahove da je neposredna egzistencija, fizičko preživljavanje ugroženo (za srpsko viđenje uporedi Sotirović 2009). Kako ističe Bracewell, to je bio deo šire kampanje formiranja dramatične slike o egzistencijanoj ugroženosti i neodrživom moralnom ponižavanju (Srba na Kosovu), gde je u pitanje dovedeno njihovo polno dostojanstvo u elementarnom smislu (Bracewell, 2000). Tome su parirale priče o epidemiji koprivnjače kod sve albanske dece u Prištini. Narativi te vrste su u drugim sredinama bili nešto drugačiji, a u Hrvatskoj su bili isticali događaji iz nedavne istorije (blajburški pokolj i navodna nepravda prema kardinalu, sada blaženom Alojziju Stepincu, navodna lingvistička podređenost Srbiji /postojanje srpskohrvatskog jezika/) (za kasniju ocenu lingvističke situacije vidi Kordić, 2010). Mada su ovi i slični narativi proizlazili iz frustracija iz prošlosti, i mada su šireni od strane etničkih preduzetnika, još je značajnije to da su oni bili ubedljivi u uslovima odsustva sigurnosti koju pruža država.

- Nemogućnosti jugoslovenskog razrešenja krize i tranzicije doprinosili su *institucionalni činioci* koji su onemogućavali da se sprovedu izbori na jugoslovenskom nivou. Ustavni okvir je dozvoljavao potpuno drugačiji izborni sistem (posredni 'delegatski'), ali njegovo ukidanje je pretpostavljalo saglasnost svih republika, što je bilo onemogućeno različitim gledanjem republika na izborni sistem ('srpsko shvatanje' jedan čovek jedan glas, kojem su se suprotstavljali naročito hrvatski i slovenački predstavnici) (Jovičić, 1991). Značajno je da je bio blokiran put ka saveznim opštim izborima i konstituisanju demokratske vlasti na tom nivou.
- Jugoslavija je prestajala da igra ulogu 'tampona' ili balansa jer se rušio i Sovjetski Savez *u geopolitičkom smislu*, pa je ta bitna i komplikovana uloga Jugoslavije postala nepotrebna. Dok su ranije obaveštajne procene SAD govorile o interesu SAD za opstanak Jugoslavije, *National Intelligence Estimate 15 90* to više ne sadrži, uz procenu da će se Jugoslavija raspasti za dve godine, a godinu pre toga će prestati da funkcioniše (Fingar, pokrovitelj, 2006). Njujork tajms je 5. februara 1990. konstatovao da opstanak Jugoslavije više nije 'bitan interes' Jugoslavije (citirano po Jović, 1996, 161, vidi i Sekulić, 1997, 169). Ovaj prikaz ukazuje na to da su na raspad Jugoslavije uticali objektivni činioci. Prestanak finansiranja federacije od strane republika, plebisciti, koraci u pravcu ustavnog uređenja kojim se negirala Jugoslavija, bili su samo površinske manifestacije onoga što se dešavalo u dubini tkiva jugoslovenske države koja je umirala. Ipak, treba podsetiti da je već pre odlučujućeg prestanka funkcionisanja jugoslovenske države na

obavezujući način 1990. godine došlo do negiranja ustavnog položaja pokrajina: pokrajine kao 'elementi jugoslovenske ustavnosti' negirani su ustavnim promenama Srbije 1989. godine, koje su propraćene nasiljem na ulicama Prištine. Može se reći, da je politička institucionalna ravnoteža Jugoslavije tada nepopravljivo narušena 'Srbija je postala jača od drugih republika', ocenjuje Malešević, (2000, 157), dakako jer je imala u savezним organima tri puta toliko glasova koliko ostale republike, pod pretpostavkom da je federacija funkcionisala⁶. Ne može se reći da je time Jugoslavija prestala da postoji, ali kolektivno rukovođenje na nivou federacije poremećeno je do te mere da se više nije moglo obnoviti.

- Pojave koje su ukazivale na *malfunkcionisanje ili prestanak funkcionisanja jugoslovenske države* su se nastavile i eskalirale do kraja decenije: Slovenija i Srbija donele su 1990. godine ustavne akte kojima su uslovile važenje saveznih akata njihovom usklađenošću sa republičkim interesom, i time se praktično proglasile nezavisnim državama. Avgusta iste godine Slovenija je prestala da šalje regrute u okviru opšte vojne obaveze. Iste godine Slovenija je samo delimično izvršila dužni prenos poreza u savezni trezor, dok je Srbija 'inovativno' donela zakon kojim se zadužuje kod Narodne banke Srbije u iznosu od 18,2 milijardi dinara, a što je objavljeno samo u 'tajnom službenom listu' (Jović, 1996, 217, 239) – to je značilo takođe upad u platni sistem, emitovanje novca, veći od onog u slučaju Agrokomerca. Milošević je navodno komentarisao da 'to rade svi' (Jović, 1996, 239), što nije neplauzibilno u uslovima komplikovanog funkcionisanja ekonomskog sistema gde je federacija imala vrlo ograničene funkcije koje su bile uslovljene saglasnošću federalnih jedinica (Borak, 2002). Srbija je 23. oktobra 1990. praktično uvela carine na robu iz svih republika (Jović, 1996, 217), nakon što je već godinu dana bojkotovala slovenačku robu. Savezna vlast, posebno vlada Ante Markovića, bila je nemoćna. Krajem 1990. bilo je prisutno mnogo elemenata koji su ukazivali na prestanak efektivnosti delovanja savezne države: republike više nisu bile potčinjene, poreski sistem se raspao, republičke privrede bile su razdvojene. Pravni akti otcepljenja bili su samo formalna završnica.

Kao jedan od finalnih činova, sprovedeni su referendumi, u različito vreme, u svim konstitutivnim jedinicama nekadašnje države, osim u Srbiji i Vojvodini. Ti 'secesioni' referendumi izvedeni su u tolikom broju

6 Da nije došlo do tog poremećaja, ustavna ravnoteža bi se iskazala negde drugde, npr. u intervencijama jedne republike u poslovima druge. No, poremećaj u pitanju nije bio slučajan, pitanje pokrajina je dugo tinjalo i srpskim akterima se činilo najlakšim za početak ostvarivanja svojih ciljeva.

(6 od 8 jedinica), da se više postavlja pitanje zašto nisu izvedeni u dve odstupajuće jedinice. Jer, ako se insistira na secesijama i secesionizmu, kao jedinom okviru za objašnjenje pojava, kao što čini Pavković, zapada se u neku vrstu etničkog esencijalizma i mora se postaviti paradoksalno pitanje: a zašto niko nije htelo i nije više video mogućnosti za život sa Srbima⁷. Svestrana politikološka analiza jedini je okvir za pojašnjenje toga što se desilo, a ne operisanje činjenicom secesionog akta. Antropološki ekskursi tipa 'nacionalnog karaktera', koji bi se nametnuli zbog odsustva referenduma u dva navedena slučaja, takođe ne vode objašnjenju (cf., Flere, 2003).

3. POLITIČKONAUČNA NARAV POJAVE

Od Machiavellija i Botera mnogo toga se promenilo, društva su postala kompleksnija, u politički život su ušli pojmovi prava čoveka i prava naroda na samoopredljenje⁸. Politički život se promenio pod uticajem masovnog komuniciranja i, naročito, posredničke političke demokratije. Pavkovićeve analiza to nije uzela u obzir. Pavkoviću dozvoljavamo da posrednička politička demokratija ipak može predstavljati vlast 'grupe', dakle manjinsku faktičku vlast. Ali iz toga ne sledi da oružane grupe jednostavno zaposeđaju političku vlast fizičkom silom i da se tu priča završava.

A jugoslovenski primer je komplikovan i zahteva poseban tretman i dalje proučavanje pojedinih aspekata. Svakako, jugoslovenskoj državi nije bilo spasa. Način tranzicije u nove države mogao je biti drugačiji, ali sa današnjim znanjem je jasno da je Jugoslavija opstajala prvenstveno zahvaljujući 'Titovoj veštini', kako pišu Wachtel i Bennett (2009, 13). Naime, 1962. Tito je izrazio rukovodstvu Saveza komunista svoju sumnju da ona može opstati. To je redak primer njegove iskrenosti, izražen u vremenu neočekivane privredne recesije i, naročito, platežne nesposobnosti države. (Zečević, 1998), Prema jednom manje pouzdanom izvoru, on je tu sumnju izrazio i krajem sedamdesetih godina (Matunović, 1997).

7 Nije nemoguće da se na ovu pojavu naučnopolitički gleda ne samo kao na secesiju, već kao i na neuspešan pokušaj 'odstranjenja', koji, mada neuspeo, postaje okvir nemogućeg zajedničkog života. Ako bojkotu slovenačke robe, uvođenju carina prema svim republikama od strane Srbije, medijskoj kampanji protiv Slovenije, dodamo i dogovor Miloševića i Jovića o 'izbacivanju' Slovenije, i politiku sprovedenu na osnovu tog dogovora, može se zaključiti da taj, mada abortivan pokušaj, nalikuje singapurskom scenariju odstranjenja države. Nije to bila samo stvar odnosa dve republike, koje su tada bile u najotvorenijem sukobu, već i načina raspadanja države (Jović, 1995, 159).

8 Od osnivanja Ujedinjenih nacija, nacionalno samoopredeljenje je evoluiralo od pukog 'principa' za uređenje država u subjektivno pravo kolektiviteta (vidi Rady, 1996).

Ipak, sve navedeno ukazuje na to da su objektivni činioci prevladali: 1. odsustvo legitimnosti Jugoslavije i njenog poretka, pri čemu su uređenje i teritorijalna država identifikovani u svesti običnih ljudi (nedostatak delujuće, učinkovite legitimacione formule), uz slab identitet stanovništva sa državom (u poređenju sa nacionalnim identitetom, koji, pak, nije identifikovan specifičnim uređenjem); 2. ekonomska kriza osamdesetih koja je podsticala traženje krivica u 'drugom' i nesposobnost elite i institucija da se s krizom suoče; 3. institucionalni vladajući okvir koji je se pokazao potpuno nefunkcionalnim, jer nije omogućio da se izvršna vlast suoči sa krizom i raspadom (nije bilo organizacionog sistema vladanja, saveznim organima je nedostajala samostalnost i hijerarhijska nadmoć); 4. transformacija elite/a u izrazito nacionalne elite tokom osamdesetih; 5. nestanak geopolitičke funkcije Jugoslavije.

Sve to je rad 'etničkih preduzetnika' u 80-im godinama učinilo sasvim lakim, pa i banalnim. Nisu to bile neke izuzetne ličnosti, nisu to bili istorijske vođe, iako su mogli biti makijavelijevske 'lisice', kao Kučan i Gligorov, ili makijavelistički lav, kao Milošević, dok ostali nisu bili dorasli za takvo ili drugačije klasifikovanje (osim psihopataološko). Dakle, svi procesi nacionalnih mobilizacija, euforija, mitinzi, plebisciti, deklaracije, sve to se moglo učesnicima činiti velikim delom, izrazom sublimirane istorijski jednokratne narodne volje, ali oni su u stvari bili puki izvršioci procesa, u suštini spontanog, raspada jedne države koja niti je ikad imala čvrste temelje, niti ih je mogla imati, jer su 1918. nacije već bile formirane i nisu se stvorile mogućnosti za jednu paralelnu čvršću jugoslovensku identifikaciju koja bi davala državi legitimitet. Dok je prva država pokušala da nametne jugoslovenstvo kao fikciju, druga je od toga brzo odustala, stvarajući nacionalne okvire kao osnovne, nadajući se da će 'nacionalnom ravnopravnošću' stvoriti okvir za preživljavanje nužnih teškoća sa kojima se svaka višenacionalna država suočava. No, kako Sekulić piše u reviji koja ima najviši impakt faktor u sociologiji, a pri tom izlazi u SAD⁹: 'Politika jugoslovenskih vođa, barem što se tiče nacionalnog pitanja, činila se smislenom i mudrom. Naglašavajući ekonomski razvoj, demokratiju na radnom mestu, ekonomsku i rodnu jednakost... mislili su da je vreme na njihovoj strani... Na žalost, istorija je pokazala da su te pretpostavke pogrešne' (Sekulić idr., 1994, 95). Takva politička htenja nisu dovoljna za suprotstavljanje težnji nacija, koje su se pokazale kao 'primordijalne' i po političkim implikacijama (Smith, 1986).

Nasuprot tim objektivnim činiocima, raspad Jugoslavije nije bio samo u raskoraku sa pretežnom voljom običnog naroda (kao što će biti iskazano), već je, prema Joviću, koji je o tome sproveo opsežno istraživanje aktera i insajdera,

9 To ističemo da bi isključili pretpostavku o eventualnoj sklonosti redakcije prema komunizmu i Jugoslaviji kao podlogu za tu ocenu.

'za većinu političkih aktera dezintegracija došla kao iznenađenje' (2004, 117). To znači da su učesnici procesa verovali da krajnjim zaoštavanjem svojih političkih pozicija mogu doći do za sebe povoljnijeg dogovora u okvirima Jugoslavije, ne bivajući svesni da time idu ka njenom kraju.

Uprkos svim tim elementima 'trulosti' jugoslovenske države, njene ranjivosti na najmanji udar, državljani, narod, nisu većinski podržavali raspad. Zbog toga što je to događaj bremenit teškom neizvesnošću, zbog toga što je Jugoslavija ipak pružala neku institucionalnu potporu, neki snošljiv životni okvir, istraživanja iz 1986. su pokazivala samo jednu signifikantnu grupu opredeljenu za sopstvenu državu (kosovski Albanci), dok su 1990. – uz kosovske Albance – Slovenci bili jako podeljeni (Klanjšek i Flere, 2011). Pri tome, metodološka saznanja ukazuju na veću pouzdanost i valjanost anketa u poređenju sa referendumima, jer su potonji bili proizvod mobilizacije i manipulacije (vidi, Klanjšek i Flere, 2011).

Na osnovu nestanka delujuće legitimacione formule, u uslovima ekonomskih nedaća i krhke ekonomije uopšte, sa iluzionističkim institucionalnim sistemom koji je onemogućavao da se tekući problemi rešavaju, bez mogućnosti da se sistem reformiše i prilagodi spoljašnjim uslovima, jugoslovenska država se raspadala u 80-im godinama progresivno, da bi 1991. došlo do neminovnog kraja, uprkos političkim akterima koji su bili 'iznenađeni' i narodu koji je to vrlo manjinski podržavao. Politički akteri su mogli umišljati da Jugoslaviju 'brane' ili 'ruše', da 'svoj' narod 'oslobađaju' ili 'štite', ali to su bile u suštini njihove iluzije (deo širih kolektivnih iluzija). Država se raspadala u nedostatku legitimacije, u nedelovanju institucija, sa republikama pripremljenim za preuzimanje državnih funkcija i sposobnošću da se transformišu, jer su bile (većinom) nacionalne tvorevine, koje teže samosvojnosti (Smith, 1986), a u nedostatku prinuđujućeg spoljašnjeg pritiska ka održanju. Bosna i Hercegovina te Makedonija, koje nisu ni približno jednonacionalne, imaju stoga imanentne probleme očuvanja integracije. To ne znači da u vetrovima globalizacije i realpolitike (Pavkoviću bez rezerve priznajemo njenu imanentnost) ostale tvorevinice, nastale 90-ih godina, imaju neku neupitnu perspektivu, npr. zbog jednonacionalnosti.

CITIRANA LITERATURA

- Agreement on Succession Issues, 2001-2004,
<http://treaties.un.org/source/recenttexts/29-I.pdf>
 (pristupljeno 28. novembra 2013.)
- Banac, I. 1992. The fearful asymmetry of war. Causes and consequences of Yugoslavia's demise. *Daedalus*, 121, 141-74.
- Banac, I. 1993. *National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, NJ: Cornell University Press.
- Banac, I. 2009. What Happened in the Balkans (or Rather ex-Yugoslavia)? *East European Politics and Societies*, 23, 461-478.
- Banta, Kenneth W. (28 September 1987). Yugoslavia All the Party Chief's Men, *TIME Magazine*,
<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,965639,00.html>
 (pristupljeno 29. oktobra 2012.)
- Bojicic, V. 1996. The disintegration of Yugoslavia: Causes and consequences of dynamic inefficiency in semi-command economy, u D.A. Dyker i I. Vejvoda (ur.): *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. London: Longman.
- Borak, N. 2002. *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: ZPS.
- Ćosić, D. 2011. *Prijatelji moga veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dedijer, V. Ekmečić, M., Božić, I. I Ćirković, S. 1973. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Prosveta.
- Džilas, A. 1995. *Raspad i nada*. Beograd: Princip.
- Durkheim, E. 1972. *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
- Eisenstadt, S. N. 1992. The breakdown of communist regimes and the vicissitudes of modernity, *Daedalus*, 123, 21-37.
- Fingar, T. (pokrovitelj). 2006. *Yugoslavia: From National Communism to National Collapse: US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia, 1948-1990*. Washington, DC: Government Printing Office.
- Flere, S. 2003. Blind alleys in ethnic essentialist explanations of the downfall of former Yugoslavia. *Critical Sociology*, 29, 237-256.
- Flere, S. 2007. The broken covenant of Tito's people. The civil religion in communist Yugoslavia. *East European Politics and Societies*, 21, 681-703.
- Gerth, H.H. i Mills, C. W. 1946: *From Max Weber: Essays in Sociological Theory*. New York: Oxford University Press.
- Hayden, R.M. 2007. Moralizing about scholarship about Yugoslavia. *East European Politics and Societies*, 21, 182-193.

- Hobsbawm, E. J. 2008. *Nations and Nationalism since 1780 : Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, S. H. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of the New World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Ingrao, C. i Emmert, T.A. (ur.) 2009. *Confronting Yugoslav Controversies: A Scholars Initiative*. La Fayette, IN: Purdue University Press.
- Jež, B. 1989. Obnovitev Jugoslavije na demokratski podlagi : Branko Horvat. *Delo* 17. januar 1989.
- Jović, D. 2001. The disintegration of Yugoslavia. A critical review of explanatory approaches. *European Journal of Social Theory*, 4, 101-120.
- Jović, D. 2009. *A State that Withered Away*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Jovičić, M. 1991. *Aktuelni problemi ustava i ustavnih promena*. Beograd: SANU.
- Klanjšek, R. i Flere, S. 2011. Exit Yugoslavia: longing for mononational states or entrepreneurial manipulation. *Nationalities Papers*, 39:5, 791-810.
- Kordić, S. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Lukić, R. i Lynch, A. 1996. *Europe from the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Malešević, S. 2000. Ethnicity and federalism in communist Yugoslavia and its successor states. 147-170 u S. Malešević: *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-Ethnic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mekina, B. 2013. Zvone Dragan: Sami smo si krivi in sami smo ostali. *Mladina*, 44, <http://www.mladina.si/150115/zvone-dragan-sami-smo-si-krivi-in-sami-smo-ostali-zaradi-iluzornega-prepricanja-o-svoji-vec/> (pristupljeno 30. 10. 2013.)
- Matunović, A. 1997. *Ko ste vi družbe predsedniče: Enigma Broz*. Beograd: Čigoja.
- Meštrović, S. 1997. Balkanizacija Balkana. *Časopis za kritiko znanosti, antropologijo in domišljijo*, 17.284, 93.
- Meštrović, S, Letica, S. i Goreta, M. *Habits of the Heart: Social Character and the Fall of Communism*. College Station, TX: Texas A&M University.
- Milić, A., Petrović, R., Berković, E. 1981. *Savremena jugoslovenska porodica*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Obradović, M. 2007. Raspad Jugoslavije i društvena dezintegracija istočne Evrope u procesu tranzicije nakon 1989. *Godine*. Ur. M. Bjelajac, M. Obradović i V. Obradović. Str. 11-46. U *Pisati istoriju Jugoslavije: Viđenje srpskog faktora*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- Pavković, A. 1998. From Yugoslavism to Serbism: the Serb national idea 1986-1996. *Nations and Nationalism*, 4, 511-528.

- Petrović, R. 1985. Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji. Beograd: Filozofski fakultet.
- Polak-Petrič, A. 2007. Problems of states succession in the case of the dissolution and the secession of states on the territory of the former Yugoslavia . Vienna: Diplomatic Academy of Vienna.
- Rady, M. 1996. Selfdetermination and the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, 19, 379-390.
- Ramet, S. 1996. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*. Boulder: Westview Press.
- Roth, B. 2010. Secessions, coups and the international rule of law: Assessing the decline of the effective control doctrine. *Melbourne Journal of International Law*, 11, 394-431.
- Rusinow, D. 1971. Understanding Yugoslav reforms. *The World Today*, 23, 71-79.
- Samary, C. 1995. *Yugoslavia Dismembered*. New York, NY: Monthly Review Press.
- Sekulić, D., Massey, G. i Hodson, R. 1994. Who were the Yugoslavs? Failed sources of a common identity in Yugoslavia. *American Sociological Review*, 59, 83-97.
- Sekulić, D., Massey, G. i Hodson, R. 2006. Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Racial and Ethnic Studies*, 29, 797-827.
- Seton-Watson, H. 1977. *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Boulder: Westview.
- Smith, A.J. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Sturmthal, A. 1972. Yugoslav Workers Selfmanagement. *Industrial and Labor Relations Review*, 26, 726-36.
- Sotirović, V.B. 2009. Istina nabijena na kolac. *Srpska političke misao*, <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/istina-nabijena-na-kolac.html?alphabet=l> (pristupljeno 29. oktobra 2013.)
- Sugar, P. 1969. External and internal roots of Eastern European Nationalism. U *Nationalism in Eastern Europe*, ur. P. Sugar i I. Lederer. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Vuk Godina, V. 1998. The outbreak of nationalism on former Yugoslav territory: a historical perspective on the problem of supranational identity. *Nations and Nationalism*, 4, 409-422.
- Woodward, S. L. 1995. *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Wachtel, A. i Bennett, C. 2009. The dissolution of Yugoslavia. Str. 13-47 u Ingraio, C. i Emmert, T.A. (ur.) 2009. *Confronting Yugoslav Controversies: A Scholars Initiative*. La Fayette, IN: Purdue University Press.
- Zečević, M. 1998. *Početak kraja SFRJ : stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14-16. marta 1962*. Beograd: Arhiv Jugoslavije.

SUMMARY

Pavković understand the dissolution of Yugoslavia as a series of acts secession by republics and a province of the former SFRY. Contrary to this, here, it is asserted that the process of dissolution of the Yugoslav state was a complex one, involving the failure of political legitimacy after Tito's death, the disappearance of Yugoslavia's geopolitical role, the built in malfunctioning of the federal state, economic difficulties which were spontaneously interpreted as pursuing from the alleged privileged position of other units within the system, the inability of the old elite to modify the institutional, particularly the economic system, the transformation this elite into republic and national bourgeois elites, inciting of fears in lower strata on the possibility of the very disappearance of nations and, not least, the substantial cessation of operation of the federal state. Slovenia and Serbia were the first in 1990 to take over roles of independent states, after the federal balance was disturbed by the stripping of jurisdiction of provinces. The Yugoslav state disappeared by the cessation of its effective operation, its effective power. The acts of secession played a small role in this process. The entire subjective factor (will, intentions, actors, executors) did not bear a major causal weight.

KEY WORDS: Yugoslavia; state dissolution; secession; effective power; state.

NEŠTO MALO O OTCEPLJENJU, ALI BAŠ NIŠTA O RASPADU: ODGOVOR SERGEJU FLEREU

Aleksandar Pavković
Macquarie University, Sydney

SAŽETAK

Samo 500 od 6400 reči u odgovoru Sergej Flerea odnose se na moj tekst "Otcapljenje, nasilje i državni razlog (*Političke Perspektive* 2/2013). Flere ne spori opšte objašnjenje secesije, niti opis secesije od SFRJ koje su ponuđene u mom tekstu. Ali on tvrdi da se tekst oslanja na realistično gledište u skladu s kojim se secesija redukuje na kontrolu teritorije i na one pojedince koji žele da steknu vlast; te da moj tekst na problem gleda kao na niz posebnih secesija od SFRJ. Ovdje pokazujem da je Flereov odgovor neutemeljen.

KLJUČNE REČI: otcapljenje, otcapljenja od SFR Jugoslavije, mobilizacija, secesionistička nezadovoljstva, raspad Jugoslavije

UVOD

U članku „'Otcapljenje' – je li neko pomenuo 'otcapljenje'? – Još o uzrocima raspada Jugoslavije” Sergej Flere se osvrće na moj članak „Otcapljenje, nasilje i državni razlog“, objavljen u *Političkim perspektivama* br. 2 za 2013. godinu. Njegov članak se bavi procesom i uzrocima raspada SFR Jugoslavije. Moj se članak uopšte ne bavi tom problematikom; to objašnjava i zašto se od opreko 6.400 reči njegovog članka samo nekih 500 odnosi na moj članak. U mom članku izložen je okvir za uporednu analizu niza otcapljenja u prošlom i ovom veku. Flereov članak se ne bavi problematikom uporedne analize procesa otcapljenja. Iako se tom problematikom ne bavi, on meni pripisuje niz shvatanja o pojmu i fenomenu otcapljenja, kao i o raspadu Jugoslavije, koja se ne mogu naći ni u ovom ni u mojim drugim radovima.

DEFINICIJA I FENOMEN OTCEPLJENJA

Po Sergeju Flereu, u mom članku tvrdim da je kod otcepljenja „uvek reč o istom fenomenu koji je Machiavelli opisao kao 'prenošenje vlasti nad nekim teritorijem s jednog vladara na drugog' (2013, 7)“.

Medjutim, u mom članku se tvrdi samo da „stvaranje nove države *uvek uključuje* transfer vlasti sa jedne grupe ljudi – vladajuće elite – na drugu grupu koja onda postaje vladajuća elita nove države” (Pavković 2013, 7) (ovde moj kurziv) . Nigde se ne tvrdi da je otcepljenje fenomen koji je Makijaveli opisao kao „prenošenje vlasti nad nekim teritorijem s jednog vladara na drugog”. Makijaveli se inače ne bavi otcepljenjem, te u mom tekstu Makijaveliju ne pripisujem izraz „prenošenje vlasti nad nekim teritorijem s jednog vladara na drugog” – to je izraz koji Sergej Flere pogrešno pripisuje i meni i Makijaveliju.

U mom članku otcepljenje je definisano ovako:

„stvaranje nove države od teritorije postojeće države zove se 'otcepljenje' odnosno 'secesija' od latinske reči 'secessio' koja se može prevesti kao 'povući se'. Otcepljenje (secesija) je, prema tome, povlačenje neke teritorije i njenog stanovništva iz postojeće države i stvaranje nove države na toj teritoriji.” (Pavković 2013, 8).

Za potrebe definicije otcepljenja nije neophodno niti potrebno uvesti pojam transfer vlasti s jedne grupe ljudi na druge. Pojam transfer vlasti nije deo definicije otcepljenja (ni moje definicije, ni definicije drugih autora); transfer vlasti s jedne elite na drugu je jedna činjenica koje se može lako zapaziti u gotovo svim slučajevima otcepljenja.

Zanimljivo je da Flere nigde ne pokušava da ospori tu činjenicu – da otcepljenje uvek uključuje i transfer vlasti. Oko *te činjenice* među nama izgleda i *nema* nikakvog spora.

ŠTA SVE UKLJUČUJE OTCEPLJENJE?

Po Sergeju Flereu, moje je stanoviše „krajnje realističko, postoji samo vlast nad teritorijom i nastojanje vlastoželjnih subjekata po njenom održavanju i – što se tiče otcepljenja – novih vlastoželjnih subjekata njenom sticanju”.

To uopšte nije tačno. Na početku odeljka pod naslovom „Nema otcepljenja bez mobilizacije” kažem da

„[U] prošlom veku, nijedna nova država nije bila stvorena putem otcepljenja bez prethodne mobilizacije stanovništva teritorije koja želi da se otcepi. Ovo nije bio slučaj u doba Botera i Makijavelija: mobilizacija stanovništva nije bila neophodna ili nužna i bila je relativno retka”

(Pavković 2013, 11).

Čitav ovaj odeljak, od 4. stranice, detaljno razmatra proces mobilizacije stanovništva kao i nezadovoljstva stanovništva koja su u osnovi takve mobilizacije. U sledećem odeljku razmatram odgovore države domaćina na secesionističku mobilizaciju, a u daljim odeljcima i problem secesionističkih nezadovoljstava i odgovora koje otcepljenje može da pruži na ova nezadovoljstva. Poslednji odeljak rada bavi se pitanjima etike otcepljenja. Sve to pokazuje da nema nikakvih osnova da se meni pripiše stanovište po kome „postoji samo vlast nad teritorijom i nastojanje vlastoželjnih subjekata po njenom održavanju i – što se tiče otcepljenja – novih vlastoželjnih subjekata njenom sticanju”.

OTCEPLJENJA I SFR JUGOSLAVIJA

Flere piše da je moj članak „posvećen opštijim pitanjima analize otcepljenja država” ali da su „naročito brojni primeri iz nekadašnje Jugoslavije”. Međutim, otcepljenja od SFR Jugoslavije nisu nikako „naročito brojna”: od 29 slučajeva otcepljenja ili pokušaja otcepljenja koja su pomenuta ili analizirana u radu, pomenuto je 6 otcepljenja od SFR Jugoslavije: 5 bivših republika Jugoslavije i Kosova. Iako Flere piše „navodno, otcepili su se Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, a kasnije i Crna Gora i Kosovo”, on nigde ne opovrgava tvrdjenje da su se ove države otcepile (i pored reči „navodno”), a kasnije i sam kaže da se tu radilo o „pravnim aktima secesije”, dakle o otcepljenju. Prema tome, između mene i njega *nema* nikakvog spora *oko otcepljenja od SFR Jugoslavije*: on ne osporava da su se ovih pet republika i Kosovo ili otcepile, ili (u slučaju Kosova) pokušale da se otcepe od te države.

Ali isto tako nema nikakvog osnova za Flereov opis mojih primera otcepljenja (koje sledi ovu listu otcepljenja): „Sve sami secesionisti, secesija kao masovna bolest”. U mom članku se jasno ukazuje na to da je secesionizam samo jedna vrsta političkog pokreta koji se javlja u jednom broju država – te da to nije niti neka masovna pojava, niti ima ikakve veze sa bolestima.

Flere zatim piše da je „Pavković zašao u ćorsokak ili barem na stranpoticu političke nauke – ograničavajući se na secesiju kao pojmovni okvir za razumevanje jugoslovenskog slučaja – posebno uzimajući u obzir kompleksnost pojava”. Nekoliko rečenica posle ove on tvrdi da, za razliku od drugih naučnika, ja o „koncu Jugoslavije” govorim „kao o nizu secesija”. Konačno,

pri kraju rada on piše „...ako se insistira na secesijama i secesionizmu, kao jedinom okviru za objašnjenje pojava, kao što čini Pavković, zapada se u neku vrstu etničkog esencijalizma...” .

Sva ova tvrdjenja o mom radu su netačna. Prvo, moj rad se ne bavi razumevanjem ili objašnjenjem jugoslovenskog slučaja; primeri otcepljenja od SFR Jugoslavije su samo to, primeri otcepljenja. Drugo, u njemu se uopšte ne pominje, a kamoli razmatra, „konac Jugoslavije” ili „raspad Jugoslavije” te o tom „koncu” ne može ni da govori kao o „nizu secesija”; treće, u mom članku se secesije ne pominju kao jedini okvir objašnjenja slučaja Jugoslavije, pa stoga u njemu i ne mogu da insistiram na secesijama i secesionizmu kao jedinom okviru objašnjenja. Činjenica da pominjem sve secesije od SFR Jugoslavije, pored ostalih 23 slučaja otcepljenja ili pokušaja otcepljenja, izgleda da je navela Flerea da pomisli da se moj članak bavi „koncem Jugoslavije” – što nije tačno – i da se u članku secesionizam nudi kao jedini pojmovni okvir za objašnjenje tog slučaja.

U belešci broj 2, Flere piše: „Pavkoviću je izraz raspad u odnosu na nestanak državnih tvorevina poznat. U drugom radu piše, da je 'multikonfesionalna jugoslovenka republika Bosna i Hercegovina' doživela 'raspad' (1998, 511). Razlog je da 'su srpski intelektualni zagovornici konačno napustili jugoslovenstvo' (1998, 511)“.

U radu koji Flere ovde navodi piše sledeće (u mom prevodu): „tek (*only after*) posle raspada (*break-up*) multikonfesionalne jugoslovenske republike Bosne i Hercegovine u 1993. godini, srpski intelektualni zastupnici (jugoslavizma) su konačno napustili jugoslavizam” (Pavković 1998, 511). U tom radu nigde ne piše da je *razlog* raspada Bosne i Hercegovine napuštanje jugoslavizma od srpskih (ili bilo kojih drugih) zastupnika jugoslavizma. Kao što mu sam naslov kaže, „Od jugoslavizma do srbizma: srpska nacionalna ideja 1986-1996”, ovaj rad se uopšte ne bavi objašnjenjem raspada bilo koje države ili zajednice, već se bavi razvojem ideja jugoslavizma i srbizma.

Što se tiče izraza „raspad” (*break-up*), mislim da ima nešto preciznijih izraza kojim bi se mogao opisati proces nestanka SFR Jugoslavije kao države. U naslovu moje monografije o raspadu Jugoslavije, prvi put objavljenje 1997, koristim izraz „fragmentacija” (*fragmentation*) (Pavković 1997, 2000). Zatim, u naslovu zborniku radova koji je objavljen iste te godine, poslužio sam se izrazom „dezintegracija” (*disintegration*), izrazom koje naučnici a i novinari veoma često koriste u vezi sa raspadom Jugoslavije (Pavković 1997a). Odnos otcepljenja i raspada razmatram u radu (Sakwa i Pavković 2011) u čijem se naslovu koristi izraz „disolucija” (*dissolving*) federacija. Zašto mislim da su ovi izrazi nešto precizniji od izraza „raspad” (*break-up*) može se videti iz tih i niza drugih radova o raspadu Jugoslavije u kojima koristim ove i slične izraze. U moja dva rada koje Flere navodi,

ovi izrazi se ne pominju iz jednostavnog razloga što se ti moji radovi i ne bave raspadom SFR Jugoslavije, niti pak SFR Jugoslavijom kao državnom tvorevinom. Nema razloga da se pretpostavi da se rad o secesijama nužno bavi i problematikom raspada država: otcepljenje jedne teritorije ne rezultira, nužno, raspadom države domaćina u smislu nestanka („konca”) te države. Zašto je Flere pomislio da se moj rad u *Političkim perspektivama* bavi tom problematikom, u stvari je potpuno nevažno. Važno je da ga je moj članak, koji se ne bavi ovom problematikom, nekako naveo da napiše poduži pregledni članak upravo o toj problematici.

CITIRANA LITERATURA

- Pavković, Aleksandar. 2013. „Otcepljenje, nasilje i državni razlog”, *Političke Perspektive*, 2/2013: 7-22.
- Pavković, Aleksandar. 2000. *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, Houndmills: Palgrave-Macmillan (Drugo prošireno izdanje).
- Pavković, Aleksandar. 1997. *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*, London: Macmillan; New York, St Martins' Press.
- Pavković, Aleksandar. prir. 1997a. *The Disintegration of Yugoslavia: Avoidable or Inevitable? The Nationalities Papers*, 3:25 (special issue).
- Pavković, Aleksandar. 1998. 'From Yugoslavism to Serbism: the Serb national idea 1986-1996', *Nations and Nationalism*, 4: 511-28.
- Sakwa, Richard i Pavković, Aleksandar. 2011. 'Secession as a way of dissolving federations: USSR and Yugoslavia' u the *Ashgate Research Companion to Secession*, priredili Aleksandar Pavković i Peter Radan, Farnham: Ashgate, str.147-70.

SUMMARY

In this reply to Sergej Flere's response entitled "'Secession', has someone mentioned secession? Once again about the causes of the break-up' it is pointed out that only around 500 words out of 6400 words of his response deal with the initial article 'Secession, Violence and Reason of State' (Političke Perspektive 2/2013). Flere does not dispute the general account of secession nor the description of secessions from the Socialist Federative Republic of Yugoslavia and its 'successors' which are offered in the initial article. But he claims that the article espouses a realistic viewpoint according to which secession is reduced only to the control over territory and to those power-seeking individuals who want to gain that control; and that the article views the break-up or the end of Yugoslavia only as a series of secessions. The present reply shows that Flere's claims are unfounded: the initial article discusses a variety of aspects of secession, including the populations' grievances and their mobilization and therefore does not espouse the above 'realistic' viewpoint. Further, in the initial article there is no mention of the break-up of Yugoslavia and hence there is no suggestion as to how this break-up should be analysed; the article offers no views on this matter. At the end of the reply a brief reference is made to a few publications by Aleksandar Pavković which deal with this topic under the headings of 'fragmentation' or 'disintegration' or 'dissolution' of the Yugoslav federation. Flere's response is in fact a review article on a topic of the break-up of Yugoslavia – the topic with which Pavković's initial article does not deal at all.

Key words: secession, secessions from SFR Yugoslavia, mobilization, secessionist grievances, break-up of Yugoslavia

UPUTE SURADNICIMA

Rukopisi se šalju redakciji časopisa elektroničkom poštom kao Word dokument na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija o pošiljatelju), a u zasebnom elektroničkom dokumentu naslov teksta, ime i prezime (svih) autora i naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključne riječi i kontakt (adresa, elektronička pošta, telefon i faks). Sažetak (do 120 riječi) mora jasno naznačiti narav razmatranog intelektualnog problema, korišteni postupak ili argument i zaključke autora. Poželjna je dužina izvornog znanstvenog članka 6000 ili 8000 riječi (42 000 – 56 000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Prije slanja osvrta i recenzija neophodno se konzultirati s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sljedeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLJEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. „What Do We Know About Democratization After Twenty Years?“ *Annual Review of Political Science* 27 (March): 115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. „Totalitarian and Authoritarian Regimes.“ In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopise slati redakciji časopisa elektronskom poštom kao Word fajl na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija koje mogu identifikovati pošiljaoca), a u odvojenom fajlu posebnu stranu s naslovom teksta, imenom i prezimenom (svih) autora i nazivom ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključnim rečima i kontakt informacijama (adresa, elektronska pošta, telefon i faks). Abstrakt (do 120 reči) mora jasno naznačiti prirodu intelektualnog problema koji se razmatra, upotrebljeni metod ili argument i zaključke autora. Poželjna dužina za izvorni naučni članak jeste od 6000 do 8000 reči (app. 42000-56000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Redakcija zadržava pravo da tekstove koji ne zadovoljavaju standarde ne uzme u razmatranje. Prikaze knjiga treba pripremiti na isti način, dužine do 700 reči (app. 5000 slovnih znakova s razmacima). Pre slanja osvrta i drugih vrsta tekstova konsultuj se s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sledeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. „What Do We Know About Democratization After Twenty Years?“ *Annual Review of Political Science* 27 (March):115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. „Totalitarian and Authoritarian Regimes.“ In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

